IAN GIBSON

LORCA'NIN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

çeviren: murat belge

KAV RAM

IAN GIBSON / LORCA'NIN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

KAV RAM

Kavram Yayınları
Belge / Tanıklık: 1
Lorca'nın Öldürülüşü
Ian Gibson
Çev: Murat Belge
Dizi Editörü: Feridun Andaç
Kapak Tasarımı ve Uygulama: Kenan Çalıkoğlu
Birinci Basım: Cem Yayınevi, 1976
Kavram Yayınları'nda Birinci Basım: Ağustos1998
Kapaktaki Resim: GOYA; "The Execution of the Defenders of Madrid, 1814" (detay)
© Kavram Yayınları, 1998

ISBN 975 366 135 5

Kavram, Küçükparmakkapı Sk. No.12 Beyoğlu/İstanbul
Tel: (0212) 244 02 85 Fax: (0212) 292 43 25
Dizgi: Mustafa Balaban Baskı ve cilt: Umut Matbaası

LORCA'NIN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

❖

Ian Gibson

İngilizce'den Çeviren: Murat Belge

İÇİNDEKİLER

Önsöz		7
I.	Granada ve Federico	13
II.	Cumhuriyet	24
III.	Yıldırma Hareketlerinden Önce Granada	32
IV	Garcia Lorca ve Halk Cephesi	44
V	Granada'nın Düşmesi	56
VI.	Yıldırma	70
VII.	Garcia Lorca'nın Tutuklanması	81
VIII.	Şafakta Ölüm: Fuente Grande	108
IX.	Gerekçe	118
X.	Propaganda	128
XI.	Sonuç	152
EKLER		154
NOTLAR		176

ÖNSÖZ

1965 yazında, bir yıl geçirmek üzere, karımla birlikte Granada'ya yerleştik. Niyetim, Üniversitede öğrenciyken eserleriyle beni derinden etkileyen büyük Granadalı şair Federico Garcia Lorca hakkında bir doktora tezi hazırlamaktı.

Sonbaharda bir akşam bir arkadaş bizi evine davet etmişti. Şimdi ölmüş olan şair ve ressam Gerardo Rosales de oradaydı. Yanıma gelerek söylenmeye başladı: "Siz yabancılar, hepiniz birsiniz! Hepinizin buraya Federico'nun ölümünün iç yüzünü araştırmaya geliyorsunuz ama 1936 yılında Granada'da geçen olayların iç yüzü hakkında bir şey bildiğiniz yok. Örneğin, savaş başlamadan önce şehirdeki Faşistlerin sayısının elliyi bile bulmadığının farkında mısınız?" Çok sıkılmıştım, yalnızca Lorca'nın şiirleriyle ilgilendiğimi anlatmaya çalıştım. Ama Gerardo direniyordu. Şairin ölümü üzerine araştırma yapmaya gelmiştim, bunun ötesi yoktu.

Bu olayı izleyen aylarda benzer durumlarla karşılaştım, sonunda, oldu bittiyi kabul etmeye karar verdim. Tezi rafa kaldırıp herkesin yazmamı beklediği kitabı yazacaktım.

Granada'ya gelmeden önce Lorca'nın ölümü konusunda söylenecek daha çok şey kaldığı sonucuna varmıştım. Lorca'nın ölümü üstüne yazılan birçok yorum dikkatimi çekmişti, özellikle Gerald Brenan, Claude Couffon ve Jean-Louis Schonberg'inkiler. Bu yorumları karşılaştırınca beliren tutarsızlıklar ve çelişkiler beni şaşırtmıştı. Bütün konunun yeniden, ciddiyetle gözden geçirilmesi gerektiği açıktı.

İç Savaşın başlamasıyla Milliyetçilerin kurşuna dizdiği Granadalıların sayısı hakkında yüksek tahminler yapılıyordu; her

yönden, akla sığmaz iddialar ileri sürülüyordu; Lorca'nın ölümü üzerine yığınla söylenti vardı, insan işe nereden başlayacağını bilemiyordu. Aklım bir tek şeye yatmıştı: Lorca'nın ölümü yıldırma hareketinin genel bağlamında incelenmeli, tek bir olay gibi ele alınmamalıydı.

Araştırmalarımın başarılı olması için bunların iki düzeyde yürütülmesi gerektiğini görüyordum. Brenan, Couffon ve Schonberg'in okunması çok gerekli yazılarından başlayarak, Lorca'nın ölümü ve Granada'daki yıldırma hareketine, çok zayıf da olsa ışık tutabilecek her makaleyi, kitabı, yazıyı ya da başka çeşitten belgeleri okuyacaktım. Bunun üzerine, elimden geldiğince geniş bir ön bibliyografya hazırladım; bütün dünyada, çoğu zaman en erişilmez yerlerde çıkan yazıları getirtmek için harekete geçmiştim. İş ağır yürüyordu ama küçük fotokopiler, kitaplar, gazetelerden kesilmiş yazılar yavaş yavaş gelmeye başladı. Bunlardan, hiç bilmediğim başka yayınlar olduğunu da öğrendim.

İkinci olarak, bana yıldırma hareketi ve Lorca'nın son günleri konusunda ilk elden bilgi verebilecek kişileri arayıp bulmam gerekiyordu.

Bunun daha güç olacağını biliyordum: Endülüslülerin canlı hayal güçleri ve gerçeği süsleme yetenekleri bir yana, yabancılarla savaş hakkında açık açık konuşmaktan çekindiklerini ve polisin şehirde olanları dikkatle izlediğini anlıyorun..

Bu sorunların bazıları yavaş yavaş çözüldü. Lorca'yı yakından tanıyan küçük bir grup dostumun aracılığıyla, isyanın ilk günlerinde doğdukları şehirde bulunan ve bana o döneme ait ayrıntılı, doğrulanabilecek bilgi sağlayacak, sayıları gittikçe artan Granadalı ile tanıştım. Bu tartışmalar sonucunda elde ettiğim ipuçlarını sonuna kadar izlemek için de bir otomobil gerekecekti: belli belirsiz hatırlanan, konuşmaya razı olacağı sanılan bir tanığı bulmak için eyalet sınırları içinde bir köye gidince bunların Malaga, Madrid, Güney Amerika –ya da köy mezarlığına– göç etmiş olduklarını öğreniyordum. Bazan daha şanslı çıkıyordum.

Araştırmalarım, İspanya'nın İç Savaştan önceki siyasî durumuyla başlıyor, çünkü, bu bilgi olmadan, o dönemi bilmeyen bir okur Granada'da 1936'da olup bitenleri iyice anlayamaz.

Kitabımın orijinal İspanyolca baskısındaki eksikleri düzeltmek için bu fırsattan yararlanarak 1971'den sonra elde ettiğim birçok yeni bilgiyi kitabıma aldım.*

Ian Gibson
Londra
1973

* Ian Gibson, **La Represion Nacionalista de Granada en 1936 y la Muerte de Federico Garcia Lorca** (Paris, **Ruede** Ibérico, 1971).

Que fue en Granada el crimen
sabed – pobre Granada; – en su Granada...

Antonio Machado
(El crimen fue en Granada, 1936)

Milliyetçi armanın hemen hemen bu tek lekesi için şaşılacak kadar çok kâğıt ziyan edilmesi Anglo-Sakson basınının tipik bir özelliğidir. Milliyetçiler Granada'ya girince, Kızılların yaptığı maymunluklar karşısında, çocukların ahlakını bozanları, tanınmış cinsi sapıkları toplayıp kurşuna dizerken, ölçüyü kaçırdılar. Bir hafta önce, Kızılların erdeminden şüphelendikleri herkesi boğazlayıp işkence yaptıkları göz önünde tutulursa bu doğal bir tepkiydi. Maeztu, Calvo Sotelo, Munoz Seca, Padre Eusebio (kilisede resmen azizliği tanınmak üzereydi), Antonio (sic) Primo de Rivera, hepsi yaptıkları kötülükler için değil iyilikler için öldürüldüler. Onlar daha değerli aydınlardı, ve ölmesini yüreksiz Lorca'dan daha iyi bildiler. Tanınmış Güney Amerikalı eleştirmen Borges'in dediğine göre bu şiirin yazarı Lorca'dan daha iyi bir şair ve becerikli olmasaydı, o da Lorca gibi ölecekti, ama Kızılların elinde.

Roy Campbell, **Battefield of Spain**'den (İspanyol Savaş Alanı) **Flowering Rifle** (Çiçeklenen Tüfek) şiirinin dip notu, 1939 (1957 baskısı).

I

Granada ve Federico

"Ona sadaka ver, kadın, çünkü
Granada'da kör olmanın acısı
hayatta hiçbir şeye benzemez"

F.A. De Icaza

Endülüs'ün tarihi şehri Granada'nın batısında, yarımadanın en yüksek sıra dağları Sierra Nevada'nın karlarından beslenen Darro ve Genil nehirlerinin suladığı verimli Vega ovası uzanır. Vega İspanya'nın en yoğun işletilen bölgelerinden biridir ve çok eski zamanlarda bir Arap yazarı burasının, genişlik ve verimlilik bakımından, Guta'dan, yani Şam vadisindeki vahadan çok üstün olduğunu ileri sürmüştür.(1)

1492 yılında Granada Ferdinand'la Isabella'nın eline geçip İspanya'da kalan son Müslüman bölgesinden Mağrıbîler atıldıktan sonra, vadide tarım geriledi. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda şeker pancarı ekiminin kârlı bir iş olduğu ve burada kolayca yetiştirilebileceği anlaşıldıktan sonra, tarım yeniden ciddiyetle başladı.

Vegadaki bu yeni etkinlikten en çok yararlanan topraklardan biri de Soto de Roma idi. Soto de Roma, Genil kıyılarında geniş bir araziydi. Fransızları ülkeden kovmakta gösterdikleri yararlıktan dolayı İspanyol Hükümeti tarafından Wellington Düküne bağışlanmıştı. Dükün gelip görmeye hiçbir zaman tenezzül etmediği Soto'ya ondokuzuncu yüzyıl boyunca hiç el sürülmedi ama sonra İngiliz yöneticiler arazinin iktisadi imkânlarının farkına varınca birden yeniden canlandı. Yeni köyler kuruldu, birkaç yıl sonra nüfus binlere çıktı.

Federico Garcia Lorca, bu köylerden birinde, Fuente Vaqueros'ta 5 Haziran 1898'de doğdu. Aynı yıl İspanya, Birleşik Devletler donanmasıyla, küçük düşürücü sayılacak kadar kısa bir savaş ve kesin yenilgiden sonra, Küba, Puerto Rico ve Filipinler gibi son deniz aşırı sömürgelerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı.

Lorca'nın atalarının hepsi Granada eyaletinin yerlisiydi. Başarılı bir çiftçi olan babası, Federico Garcia Rodriquez, **vega**'daki hayat tarzının etkilerini taşıyan bir ailenin sekiz ya da dokuz çocuğundan biriydi. Şairin baba tarafından büyük babası Enrique Garcia Rodriquez ile üç erkek kardeşi artistik emprovizasyonları, şakaları ve biraz aşırıya kaçan halleriyle ün salmışlardı. Enrique, taparcasına sevdiği Victor Hugo'nun eserlerinin kötü çevirilerine karşı okuru uyaran bir sone yazmıştı; gitar da çalan Federico, Paris'de karanlık bir şekilde ölmüştü; Narciso iyi resim yapar, köyleri gezerek köylülere okuma öğretirdi; dört kardeşin en orijinali olan Baldomero'nun ise müthiş bir sesi vardı ve **bandurria** çalarak **jaberalar** söylemekte eyalette onu kimse geçemezdi*. Genç Federico'nun Baldomero "amcasına" tapması, ona benzemek istemesi şaşılacak şey değildir.

Şairin, oldukça kabarık sayıdaki amca ve halaları içinden yalnızca ilahiyat fakültesine giden Luis yüksek öğretim gördü. Hepsi doğuştan yetenekli insanlar olan Garcia'lardan Federico'ya da geçen müzikal ve artistik yetenek, eğitim görmekten değil, **vega**nın zengin geleneklerini ve ahengini iyi sindirmiş olmaktan ileri geliyordu. Federico daha dört yaşına gelmeden düzinelerle halk türküsünü (bunların çoğu sonradan değişik olarak şiirlerinde ve oyunlarında görülecektir) ezbere biliyordu. İlk gitar derslerini Isabel halasından almıştı.

Lorca'nın annesi, Vicenta Lorca Romero, coşkun Garcia'ların aksine, sessiz ve ağırbaşlı bir kadındı. 1870 yılında Granada'da doğmuş(2) ve 1987'de Don Federico'nun ikinci karısı olana kadar öğretmenlik yapmıştı. Şair, annesine çok düşkündü. Sonradan zekâsını ondan, ateşli yaradılışını da babasından aldığını ileri sürdü.**

---

* **Jaberra** malagenyaya benzeyen flamenco şarkı. **Bandurria**, bir cins ut.

** İspanyol soyadlarında annenin adı babanınkini izler. Çoğu zaman annenin adı kullanılmaz ama, Federico Garcia Lorca'da olduğu gibi baba adı çok yaygın bir isimse, eğilim ikinciyi kullanmaktan yanadır.

O ilk yıllarda gerek insanlar, gerek doğa bakımından içinde bulunduğu çevre, geleceğin şairinin duyguları üzerine silinmez izlenimler bıraktı. Sonradan şöyle söyleyecekti:

Kırı çok severim. Bütün duygularımla ona bağlı olduğumu duyuyorum. En eski çocukluk anılarımda toprağın tadı vardı. Çayırlar, tarlalar benim için inanılmaz güzellikler yarattı. Kırlardaki yabani hayvanlar, çiftlik hayvanları, o topraklarda yaşayan insanlar, bütün bunlarda, pek az kişinin fark edebileceği bir anlam var. Şimdi hepsini, çocukluğumda bildiğim gibi eksiksiz hatırlıyorum. Böyle olmasaydı *Kanlı Düğün*'ü hiçbir zaman yazamazdım. İlk duygusal yaşantılarım toprakla, toprakta çalışmayla ilgili. Hayatımın temelinde, psikanalistlerin tarımsal kompleks dedikleri şeyin yatmasının nedeni bu.(3)

Ve gene:

Bütün çocukluğum köyde geçmişti. Çobanlar, tarlalar, gök, ıssızlık. Tam bir yalınlık. Yazılarımdaki cesur emprovizasyonların, şairce bir aşırılık olduğunu düşünmelerine şaşıyorum. Hiç de değil. Bunlar gerçek ayrıntılardır, hayata pek ender olarak böylesine yalın ve dolaysız yaklaştığımız için, bazı insanlara garip görünüyor: bakarak ve dinleyerek. Ne kadar kolay değil mi? (...) İnsanları dinlerken oluşan kocaman bir çocukluk anıları depom var. Bu, şiirsel bellektir, buna kesinlikle inanıyorum.(4)

Batı İrlanda'nın halk dilini bilinçli bir inceleme sonunda benimseyen J. M. Synge'in tersine, Federico kendisi "halktandı", çünkü **vega**da zenginle yoksul, köylü ile toprak ağası arasında hiçbir dil farkı olmadığı gibi sosyal ayırım da fazla değildir. Lorca, topraktan fışkıran görülmemiş bir doğallıkla ifade edilen güçlü bir dil mirasına konmuştu. Lorca'nın şiir ve oyunlarında kullandığı, o kadar özgün görünen mecezi dil, doğadaki her şeyin –ağaçların, dağların, atların, ayın, derelerin, çiçeklerin, insanların– birbirleriyle sıkı bağını ve yakın ilgisini toplu bir şekilde kavramaktan doğar. Bunu anlamak için Granada **vega** halkının konuşmasını dinlemek ve canlı tasvirlerini incelemek yeterlidir. Lorca'nın eserlerinde peysaj çoğu zaman antropomorfiktir, insanların hareketlerine ortaktır: korkan bir çocuğun karşısında ay birdenbire, beyazlar giyinmiş ölü bir kadın olarak belirebilir, zeytin ağacının yapraklarının benzi korkudan atabilir, ya da sabahın ilk ışığı, şafağı "çalan" binbir camdan tef olur. Bu, esrarlı seslerin, geceleri fısıldadığı efsanevi bir dünya, ilk öpücüğün, ve "daldaki ilk ölü kuş"un dünyası, metamorfozların garip dünyasıdır.(5)

Lorca'nın ailesi, çocukların eğitimi için, 1909'da köyden Granada'ya göçtü. Bu, şairin gelişmesinde, ikinci belirleyici aşama oldu. Yoğun tarihi ve edebi çağrışımlarıyla şehrin yaşantısı çocukluğunda **vega**da edindiği dünya görüşüne karışarak kan kültürü ile akıl kültürünün eşsiz sentezini biçimlendirdi.

Müteahhitler 1909'a kadar Granada'da çalışmaya başlamış, Mağrıbî yapılarını yıkıyor, yolları genişletiyor, Baedeker'in birkaç yıl önce "yaşayan harabe" dediği yerleri[6] daha modern, daha "Avrupalı" bir hale sokmaya uğraşıyorlardı, ama ondokuzuncu yüzyılda, değişiklik peşinde koşan Romantiklerin hayal güçlerini kamçılayan Albaicin ve Elhamra tepelerinde kümelenen eski mahalleler pek az değişikliğe uğramıştı.

Victor Hugo 1829'da:[7]

Elhambra! Elhambra! Perilerin yaldızlayıp
Ahenkler doldurduğu rüya sarayı,
Nakışlı, yıkık mazgallarında
Geceleri büyülü hecelerin duyulduğu kale
Ay, bir Arap kubbesi arasından,
duvarlara beyaz yoncalar ekerken!

demişti; az sonra da Washington Irving şehre yerleşti. O zamanlar çok okunan **Legends of the Alhambra** (1832) Mağrıbî sarayını Avrupa'nın en çok beğenilen anıtları arasına katacaktı. Birçok yazar ve soylu kişi Irving'i izledi. Bunların çoğu izlenimlerini yazmak zorunluluğunu duydu. Henry Inglis, Richard Ford (yazarı olduğu **Handbook for Travellers in Spain,** İspanya konusunda yazılan en iyi kitaptır.)[8] Dumas Père, George Borrow, Théophile Guatier ve Prosper Mérimée bunların arasındadır. Elhamra'nın güzellikleri Gustave Doré ve Davit Roberts'in nefis gravürlerinde gözler önüne serildi ve Granada'nın Mağrıbî geçmişini (bol bol Linderaxas, Zaydas, Aixas, sultanlar ve fıskiyelerle) anlatan şiirler moda oldu.

Şehir yabancı müzisyenlerin de dikkatinden kaçmadı. Glinka, 1845 kışında birkaç ay Granada'da kaldı. Yerli bir gitarcı olan Francisco Rodriguez Murciano ile ahbab oldu. Murciano Rus besteciyi Albaicin'e* götürdü, günümüzün **flamenco**sunun ilkel şekli olan çingenelerin **cante jondo**sunu tanıttı.

---

* Çingenelerin oturduğu Sacromonte'ye çıkmak için içinden geçilmesi gereken eski Albaicin mahallesi adını, Endülüs'ün kuzeyindeki Baeza şehri Hıristiyanların eline geçince gelip 1277'de oraya yerleşen Mağrıbî mültecilerinden alır.

İspanyol halk musikisinin kendi müziğine sağlayacağı imkânlarla büyülenen Glinka, **Jota aragonesa** (1845) ve **Madrid'de Yaz Gecesi** (1848) ile sonuçlanan deneylerine girişti, bu da Rusya'da hem halk türkülerine karşı yeni bir ilgi uyandırdı, hem de yabancı ve yerli bestecilerin İspanyol etkisi altında birçok parça bestelemelerine yol açtı. Lorca'nın, 1922'de, Manuel de Falla ile Granada'da tertiplediği Canto Jondo Festivalinde söylediği gibi: **Cante**lerimizin gamlı modülasyonları ve onun kasvetli şarklılığının Granada'dan Moskova'ya nasıl aktarıldığını ve Vela* melankolinisinin Kremlin'in esrarlı çanlarıyla nasıl yankılandığını görüyorsunuz.(9)

Ama ancak, 1900 Paris sergisinde bir İspanyol grubunun **cante jondoyu** söylediğini duyan Claude Debussy'nin ince empresyonizmi, bu deyimi gerçek özgünlüğe ve inceliğe kavuşturdu. Orkestra için yazdığı **Iberia** her ne kadar büyük başarı kazandıysa da İspanyol müziğinin gizli cevherine, piyano için yazdığı **La Puerta del Vino** (Falla'nın gönderdiği bir kart postal bunun prelüdüne ilham olmuştur) ve özellikle **La Soirée dans Granada** ile erişebilmiştir.

Hugo, Elhamra duvarlarının yıkılmakta olduğuna bir sevinç ürpertisiyle işaret etmişti; Richard Ford ise sarayın, Sebastiani kumandası altında Fransızlar tarafından işgal edildikten sonra, yıkılmaya bırakıldığını anlatıyor ve yakınıyor: "Oraya giden ya da yabancılarda uyandırdığı derin ilgiyi, yoğun düşkünlüğü anlayan pek az Granadalı var. Göre göre alışmışlar, onlar da Bedevîler gibi nefret ediyorlar yıkıntılardan; şimdiki güzelliğine, geçmiş şiir ve romansa karşı kayıtsızlar."(10)

Altmış yıl sonra Garcialar şehre taşındıklarında Granadalıları bu sanat mirasına karşı aynı ilgisiz tutum içinde buldular.

Federico, Granada'da, giriş sınavlarına çalıştı ve sonunda, 1915'de Üniversiteye yazıldı. Ama okumayı sevmiyordu, asıl tutkusu müzikti. Hiçbir zaman sahneye konmayan **Jephthah'ın Kızları** operasının yazarı, Verdi hayranı yaşlı **maestro** Don Antonio Segura ile müzik çalışıyordu. Don Antonio duygulu bir öğretmendi, Lorca onun rehberliğiyle birinci sınıf bir piyanist oldu, piyano için birçok kompozisyon yazdı ama, ne yazık

---

* Heybetli Vela kulesi Elhamra istihkâmlarının çıkıntısında durur ve düzlüğe bakar. "La vela" denen çanı, **vega**nın çapraşık sulama işlerini düzenlemek için zaman zaman geceleri çalınır.

ki, bunların hiçbiri bizlere kalmamıştır. 1916'da Segura ölünce Federico'nun annesiyle babası, onun yeteneğini hiçe sayarak kendini müziğe vermesine engel oldular.

Lorca o yıl ve sonra 1917'de Don Martin Dominguez Berrueta ile Kastil, Leon ve Galiçya'yı gezdi. Don Martin Granada Üniversitesinde Sanat Teorisi profesörüydü ve Lorca'yı ilk kitabı *İzlenimler ve Peysajlar*'ı (Granada, 1918) yazmaya teşvik eden de oydu. Bu kitapta, eski İspanya'nın çöken şehirleri, manastırları, inişli yokuşlu **meseta**ları karşısında yazarın duyguları dile getirilmiştir. 1920 yılında ölen Don Martin'in, öğrencisinin yeteneklerinin edebiyat alanına kaymasında büyük etkisi olduğundan şüphe edilemez.

Ayrıca, Granada'nın o zamanki havası, şehrin koşulları sanatçı yeteneğinin gelişmesine çok elverişliydi. Dünya Savaşı, hayatına ilişmemişti bile, ancak gazetelerin ilk sayfalarında vardı savaş. Hayat hâlâ ucuzdu; transistörlü radyolar, Cuesta De Gomeres'e tırmanan, Elhamra ormanının karaağaçlarını zehirli dumanlarıyla boğan turist arabaları yoktu. Konuşmaya, okumaya, Granada'nın sayısız çeşmelerinin mırıltılarını dinlemeye, İspanya'nın en güzel gün batımlarını seyretmeye zaman vardı. Elbette, derinliğine güzeli düşünmek, Joyce'u "estetik zevkin parlak, sessiz stasisi" dediği şey, Granada'nın kolaylıkla doğurduğu zihni durumudur. Bunu herkesten iyi gören Lorca'ya göre: Granada rahat bir şehirdir, derin düşüncelere dalmaya elverişlidir, âşığın sevgilisinin adını yazabileceği en iyi yerdir. Orada saatler, herhangi bir İspanyol şehrinden daha uzun, daha tatlıdır. Granada'da, hiçbir zaman solmayacağını hissedeceğiniz, görülmemiş renklerden oluşan bir gün batımı vardır... Granada'da yığınla yararlı düşünce bulunur ama, bunları uygulaması mümkün değildir. Granadalı, doğanın en cömert gösterilerinin ortasındadır ama, hiçbir zaman bunlara erişmek için uzanmaz. Granada'da rasladığımız, suyun, iklimin, günbetamının karşısında düşüncelere gömülen, dalgın insanlar ancak böylesine sakin ve hareketsiz bir şehirde barınabilirler.(11)

Lorca bu dalgın düşünce cennetinde kendine benzer insanlarla tanışmasaydı, gençliği bu kadar verimli olmayabilirdi ama, şansına o sıralar Granada'da sanat tutkunu bir grup insan vardı.

Manuel de Falla bunların başında geliyordu. De Falla Granada'nın bahçelerine, perspektiflerine ve çeşmelerine

1916'da gönül vermiş, Elhamra'nın hemen altında mütevazi bir **carmen**de* bütün bütüne yerleşip kalmak üzere üç yıl sonra geri gelmişti.

Granada Üniversitesi'nde siyasi hukuk profesörü **Fernando de los Rios** vardı. Birinci sınıf bir öğretmen, sosyalist, bilim adamı ve hümanist olan Fernando'nun öğrencileri üzerinde etkisi büyüktü. Kızı sonradan Lorca'nın erkek kardeşiyle evlendi.

Şehirdeki öteki değerli öğretmenler arasında **Martin Dominquez Berrueta** (Federico Kastilya yolculuklarına onunla birlikte çıktı), tarihçi **José Palanco Romero** ile İngiliz dostu ve İngiliz Konsolosu **William Davenhill'**in** yakın arkadaşı **Alfonso Gamir Sandoval** vardı.

Ressam **Manuel Ortiz** ve **Ismael G. de la Serna,** sanat tarihçisi **Antonio Gallego Burin** (Burin'in **Granada Rehberi** hâlâ çok işe yarıyor)- heykeltraş **Juan Cristobal,** sonradan liberal günlük gazete **El Defensor de Granada'**nın başyazarı olan **Costantino Ruiz Carnero,** iki şair, **Alberto A. de Cienquegos** ve **Manuel de Gongora,** gitarist ve tanınmış Iberia Triosunun kurucusu **Angel Barrios, Andrés Segovia** (Granada'ya Jaén'den gelmişti), üstün bir akademik kariyer yapan ve son zamanlarda A.B.D.'de ölen edebiyat eleştirmeni **José Fernandez Montesinos,** hakkak **Hermenegildo Lanz,** meşhur estetikçi **Francisco Soriano Lapresa,** kültürlü sanat meraklısı **Miguel Ceron** (Falla'nın Granada'daki en yakın dostlarından biri)- sonradan Lorca hakkında yazdığı kitapta[12] bu günleri canlı bir şekilde anlatan kavgacı gazeteci **José Mora Guarnido, Miguel Pizarro** ve daha birçok orijinal kişilikli insan vardı.

Bu yetenekli grubun daha genç üyeleri Plaza Del Campillo'daki Café Alameda'da (şimdi tarım araçları satan bir mağaza) düzenli olarak buluşuyorlardı: tertuliaları*** **rinconcillo** ("küçük köşe") diye tanındı, çünkü her akşam kahvenin arkasındaki bir bölümde buluşuyorlardı. Konferansçılar ve sanatçılar Granada'ya geldikleri zaman "rinconcillista"lar bunları, El-

---

Carmen kelimesi Arapça'dan gelir, yüksek duvarların meraklı gözlerden sakladığı bir bahçe ortasında bir dağ eteği villası demektir.

Gerald Brenan, **South from Granada'**da (London, Hamish Hamilton, 1957), 1920 başlarında Granada'da bulunan eksantrik İngiliz kolonisini çok hoş bir şekilde anlatıyor.

*** **Tertulia:** arkadaşların bir kahvehanede muntazaman buluşmaları; İspanyol hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır.

hamra'ya ya da pek az turistin gördüğü, Granada'nın gözlerinden saklı bahçelerinden önce, Café Alameda'ya götürürlerdi. Wanda Landowska, Arthur Rubinstein, **H. G. Wells,** Rudyard Kipling ve **John Trend** bu ayrıcalıklı konuklar arasındadır.

Sonradan Cambridge'de İspanyolca profesörü olan Trend, Café Alameda topluluğuyla 1919'da karşılaştıktan sonra Lorca ile tanışmasını anlatır. O akşam Falla ile bir konsere gitmişlerdi, konserden sonra da bir Albaicin carmeninde bir partiye davetliydiler. Gecenin geç saatlerinde yerli bir şairden şiir okumasını istediler. Şair okuyacağı şiiri unutarak misafirlerin gülüşmeleri arasında çekildi.

Sonra gene sustuk; utangaç bir genç şiir okudu. Hitabet yapmıyor, yumuşak, sıcak, şevkli bir sesle konuşuyordu... **la obscura, calida, turbia, inolvidable voz de Federico Garcia Lorca,** dedi çok sonradan Gerardo Diego. Okuduğu, dikkat çekici ama kolayca anlaşılır tasvirlerle dolu sade bir baladdı. "Kim bu?" "Federico Garcia Lorca. Onunla tanışmalısınız." Parti saat dörtte bitti. Şairle ben kolkola girip, Elhamra tepesinin altındaki ana caddeye varmak için Albaicin'in dik yokuşundan, birbirimize yardım ederek, inmeye koyulduk.(13)

Trend, Granada'nın sanat tarihi bakımından eşsiz bir dönem geçirdiğini anlamıştı, ama şehirde "rincocillostas"la sıkı ilişkiler kurabilecek kadar uzun süre kalmadı. Onun için Lorca üzerinde önemli etkisi olan üyelerden biri, Francisco ("Paquito") Soriano ile tanışmamış olabilir.

Soriano, işaret ettiğimiz gibi, bir estetti. Bir cins Granadalı Oscar Wilde'dı. Varlıklı bir adamdı, ihtişamı ve hafifliklerivle şehrin bağnaz katoliklerini çileden çıkartmaktan zevk alıyordu. Hiç şüphesiz o sıralar Granada'da raslanan en zeki adamlardan biriydi. Puentezuelas sokağındaki evinde değişik esrarengiz konularda ve çeşitli dillerde kitaplardan oluşan olağanüstü bir kitaplığı vardı; bu kitapları Lorca ile Café Alemanda **tertulia**sının başka üyelerine cömertçe veriyordu. Federico ve Soriano yakın arkadaş oldular. Soriano, şehirde genç şairin sorunlarını anlattığı pek az kişiden biriydi.

Bu sorunların kesin mahiyetleri ne olursa olsun, Lorca'nın ilk şiirlerinde derin bir cinsel kırıklık, bir reddedilmişlik ve yalnızlık duygusu bulunduğundan şüphe edilemez; eserlerinin, şu veya bu şekilde, bir yoksunlukla ilgili olduğu açıktır. Granada'da, Lorca'nın eşcinsel olduğuna inanılırdı, bu da cinsel aykırılıklara karşı büyük tiksinti duyulan bu şehirde felaket

demekti. Birçok kişi Lorca'nm İspanyol cinsiyet kurallarına göre "normal" olmadığını anlayınca, rahatsız olup şairden uzaklaştı. Lorca'nm en yakın dostlarından biri olan **Miguel Cerron,** 1971'de ölümünden az önce aşağıdaki sözleri söyledi:

1920 ya da 1921 sıralarında Federico, Granada'da bulunduğu zaman, her akşam bana gelirdi, ve saatlerce oturup konuşur ya da birlikte okurduk. **Riders to the Sea'**yi ona o zamanlar İngilizceden çevirerek okudum. Ama ortalıkta söylentiler dolaştığını görünce huzurum kaçmaya başladı. Yakışıksız bir durumdu, beni sapık sanmalarını istemiyordum.(14)

İspanyol erkekleri beylik erkeklik anlayışının tutsağıdır ve eşcinsellere yüksekten bakarlar. Miguel Ceron'un bu kadar açıklıkla anlattığı huzursuzluk daha az aydın bir İspanyol'da tiksinti ve nefrete dönüşebilirdi; 1936'da iç savaş başladığı zaman birçok kişinin siyasal olduğu kadar cinsel nedenler yüzünden de baskı altına alındıkları bir gerçektir. Lorca "başka" olduğunu kesin bir şekilde duyuyordu. Şehir düştüğünde Hıristiyanların zulmüne uğrayan Mağrıbî ve Yahudi'lerle kendisini özdeş sayması, **Granada'**da kişiliğinin bu şekilde yorumlanmasından, şehrin kendisini reddettiğine inanmasından ileri geliyor olabilirdi.

Granadalı olmam, bende, zulme uğrayanlara karşı bir duygudaşlık uyandırıyor; çingene, zenci, yahudi, bütün Granada'lıların içlerinde taşıdığı Mağrıbî.(15)

Lorca, Granada'nın güzelliğine ve romantik ruhuna rağmen, 1492'de ruhunu kaybetmiş bir şehir olduğunu düşünüyor, Kastilyalı fatihlerin maddeci torunlarından iğreniyordu.

Trend'le tanıştıktan az sonra Lorca Madrid'e gitti ve orada on yıl, "Resi" diye bilinen, Residencia de Estudiantes'de kaldı. "Resi" İspanya'da bir Oxbridge (Oxford-Cambridge) kolejine en çok yaklaşan bir yerdir. Lorca, ilk şiir kitabı olan *Libro de Poemas'*ı (Şiirler Kitabı, 1921) başkentte bastırdı. O zaman Madrid'in bir özelliği olan fikir kaynaşmalarına, hareketlere ve "izmler"e katıldı. Ünü yavaş yavaş yayıldı ve *Çingene Baladları* (1928) **Gustavo Adolfo Bécquer'**in 1871'de yayınlanan **Rimas'**ından sonra, İspanya'nın en çok okunan kitabı oldu. 1929'da **Fernando de los Rios** ile New York'a gitti, 1930 yazında Küba yoluyla İspanya'ya dönünceye kadar dokuz ay New York'da kaldı. En iyi şiir kitabı olduğu tartışma götürebilecek *Şair New York'da,* ölümünden dört yıl sonra, 1940'da basıldı.

1931'de Cumhuriyet ilan edilince Eğitim Bakanlığı Lorca'yı, gezgin tiyatro kumpanyası **La Barraca**'ya müdür tayin etti. La Barraca, Lorca'nın telkiniyle, ülkeyi dolaşarak köy meydanlarında İspanyol oyunları oynadı. Federico bütün gücünü ve yeteneklerini bu işe candan verdi ve La Barraca yaşantıları ona tiyatronun İspanya'daki eğitim imkânlarını gösterdi.

Şair Ekim 1933'den Mart 1934'e kadar Güney Amerika'da kaldı. **Kanlı Düğün** oyunu Buenos Aires'de büyük başarı kazanmıştı.

Lorca, 1934 yılında, hayatta olan en büyük İspanyol şairi ve oyun yazarıydı ama, bütün ününe rağmen, kalben Granadalı olarak kaldı. **Mariana Pineda** oyunu şehirde 1912'da sahneye konduğu zaman:

Tanrının bağışıyla bir gün üne kavuşursam bu ünün yarısı, beni yetiştiren ve ben yapan –doğuştan şair– Granada'ya ait olacaktır[16] demişti.

Granada'nın onu yetiştirdiği doğru ama Lorca hiçbir zaman eserlerini, Granadalı sanatçıların en ufak bir zahmete katlanmadan eserlerine doldurdukları, o kolay yerel özelliklerle sınırlamadı. Örneğin, şair Manuel de Gongora ve Alberto A. de Cienfuegos, bu yüzyıla kadar sözde doğulu bir Granada'ya karşı modası geçmiş bir ilgiyi dile getirmekle yetinirlerken Federico, daha derinleri araştırarak o çok güzel ama dar görüşlü taşra şehrinde, yüzeysel görünüşü yalanlayan trajik bir yaşama duygusu, yaşayan bir acı buldu. Tıpkı Joyce'un, yaşantısından anlamlı bir sanat eseri yaratabilmek için önce 1902'nin küçük, boğucu Dublin'inden kaçmak gereğini duyması gibi Lorca da, Granada ve **begas**ını eserlerinde yeniden yaratmak üzere terk etmek zorundaydı. 1928'de ilerici **Gallo** dergisini çıkarırken söylediği gibi:

Granada'yı sevmeliyiz ama Avrupalı bir anlayışla. En derinlere gizlenmiş, en parlak hazinelerimizi ancak böyle bulabiliriz. Bir Granada dergisi burada olanları daha iyi anlayabilmek için dış dünyada olanlara karşı duyarlı olmalıdır. Canlı, hayatla kaynaşan, yerelliğe ve taşralığa karşı, Granada gibi bütün dünyanın malı olan bir dergi.[17]

Lorca'nın eserlerinin İspanya dışında bu kadar çok sevilmesinin, dil ve yaşayış tarzı bakımından bu kadar çeşitli okuyucu ve seyircilerce çekici bulunmasının nedeni özellikle bu evrensellik, bu iletişim engellerini yıkıp dünyaya ulaşma isteğidir.

Şair, yaz aylarında Madrid'in sıcağından kaçmak için Granada'ya sık sık dönmesine rağmen, şehir halkını gitgide daha cansız, daha gerici buluyordu ve 1931'de Cumhuriyetin ilanından sonra ailesi başkente yerleşince Granada'ya daha seyrek gelmeye başladı.

Şimdi dikkatimizi Cumhuriyete ve şairin o karışık yıllardaki etkinliklerine çevirmeliyiz.

II

Cumhuriyet

12 Nisan 1931 tarihinde bütün İspanya'da mahalli seçimler yapıldı. Sonuçlar, aralarında Granada'nın da bulunduğu büyük şehirlerin tamamıyla kral aleyhtarı ve cumhuriyetçi olduğunu gösterince, iki gün sonra Kral XIII. Alfonso ülkeden ayrıldı. İspanya, 1923'den 1930'a kadar, güler yüzlü, kararsız, çapkın bir adam olan **General Primo de Rivera**'nın otoriter yönetiminin boyunduruğu altında kıvranıp durmuştu, artık bir değişiklik istiyordu.

Bilindiği gibi, Cumhuriyetin beş yıllık kısa hayatında, İspanyollar arasında kuşaklar boyunca ayrılık yaratan nefretler, ihtiraslar kavgalar, umutlar ve korkular hızla gelişti ve 600.000 kişinin ölümüne yol açan bir kardeş kavgası patlak verdi.

Cumhuriyetin parlamentoları üç belirli devreye ayrılır. Haziran 1931'den, Kasım 1933'e kadar Temsilciler Meclisi **Cortes**'de Manuel Azana başkanlığında kuvvetli bir Cumhuriyetçi hükümet vardı. Sonra, Kasım 1933'den, Ocak 1936'ya kadar iktidar bir sağ kanat koalisyonuna kaydı; bu devreden, genellikle, "iki kara yıl" diye bahsedilir. Nihayet, Şubat 1936'dan İç Savaşın başladığı Temmuz 1936'ya kadar ülkeyi Halk Cephesi yönetti.

1931'de iktidara gelen, halkın da sevinçle karşıladığı Cumhuriyetçi hükümetin iki yıl görevden uzaklaşmasının sebebini anlamak için İspanyol politikasının bir yandan "gelenekçiler" öte yandan da "ilericiler" tarafından nasıl durmadan kutuplaştırıldığını iyice bilmek gerekir.

İspanyol gelenekçileri İspanya'yı Katolik Kilisesiyle özdeş sayarlar. İspanya, Tanrı tarafından, düşman bir dünyada Dinin meşalecisi ve Hıristiyan değerlerinin bekçisi olarak se-

çılmıştır ve erdemli olmak, Kastil'le Aragon'u birleştiren, Granada'da Mağrıbîleri yenen, Yahudileri kovan, Yeni Dünya'nın keşfedilmesini, sömürgeleştirilmesini ve Hıristiyanlaştırılmasını destekleyen, Katolikliği devlet dini olarak zorlayan "Katolik Hükümdarlar" Ferdinand ve Isabella'ya sadık kalmak demektir. Koyu milliyetçi gelenekçiler demokratik yöntemlerden hoşlanmadıklarını hiçbir zaman gizlememişler, her zaman otoriter yönetimi tutmuşlardır. Onlar için "liberal" olmak İspanya'nın düşmanı olmak demektir; 1927 gibi yakın bir zamanda İspanyol Kilisesi'nin yayınladığı bir kateşizmde aşağıdaki soruyla cevap çıkmıştı:

> Liberal adaya oy veren bir insan ne tür günah işlemiş olur? Bağışlanmaz günah işlemiş olur.(1)

Bu dar gelenekçilik, otokratik bir sistemi sürdüren egemen, varlıklı sınıfın saklı hakkıdır. Elbette çoğunluğu okumamış köylüler ve emekçiler olan İspanyol Katoliklerinin ondokuzuncu yüzyıldaki görüşü bu değildi. Gerçekten, Kilisenin sosyal sorunlar üzerine eğilmemesi ve siyasal katılığı yüzünden, yüzyılın ikinci yarısında kiliseye devam gözle görülür şekilde azalmıştı. 1931'e kadar, örneğin, yeni Kastil'deki köylülerin yalnız yüzde beşinin Paskalya görevlerini yerine getirdiği, Endülüs'de ise erkeklerin ancak yüzde birinin kiliseye gittikleri görülüyor. Durum şehirlerde daha da kötüydü.

Böylece, ülke servetinin çoğunu denetimi altında tutan Kilise ile varlıklı azınlık, sayıca nisbeten küçük bir grup teşkil ediyordu.

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca bu iki parti arasındaki çatışma eğitim üzerine sürdürülmüştü; liberaller okulların, üniversitelerin Kilise etkisinden kurtarılmasını istiyor, gelenekçiler ise eğitimin din adamları denetiminde kalması için ısrar ediyorlardı. Politika rakkasının her sallantısı yeni şiddet ve kargaşalıklar getiriyor, iktidara gelen parti kendinden önce iktidarda olan partinin her yaptığını bozuyordu. Gazeteci Larra 1836'da, "İspanya, yeni bir Penelope oldu," diye yakınıyordu. "Bütün zamanını nakış işleyip sökmekle geçiriyor."(2) Benzetme yerindeydi ve İspanyol politika hayatında Larra'nın zamanından 1920'lerin başlarına kadar pek az temel değişiklik olmuştu.

Cumhuriyet 1931'de yalnız yüzyıllardır İspanyol hayatını altüst eden sorunlarla değil ama hemen çözülmesi gereken yeni güçlüklerle karşılaştı. Ülkenin iktisadi hayatı **General Pri-**

mo de Rivera'nın yedi yıllık yönetiminden sonra altüst olmuş, dünyadaki bunalımın etkisi de şiddetini arttırmıştı; sürekli işsizlik vardı; daha adil bir toprak dağıtımı yapacağına söz veren yeni hükümetin hemen el koyması gereken tarım meselesi vardı; ordu ve bütün sağ kuruluşların karşı koyması vardı;[3] çeşitli solcu partiler arasında şiddetli çekişmeler vardı; hem aşırı sol, hem aşırı sağın yarattığı güçlükler içinde ülkeye demokratik yolu gösterecek liberal cumhuriyetçilerin, küçümsenmeyecek tecrübesizlikleri vardı.

İspanyol politikasının taşlaşmış kalıbını kırıp çıkamayan Azana hükümeti, geniş kapsamlı reformlar yapmak hevesiyle Sağın gereğinden fazla düşmanlığını kazandı. Ama hükümetin düşmesini hızlandıran etkenler içinde sağın düşmanlığından çok sol partilerin özel politikalarından taviz vermemekte ve 1932 Seçim Kanunundan yararlanmalarını sağlayacak bir seçim birliği kurmamakta inatla direnmeleri etkili oldu. Sağı zafere ulaştıran 1933 seçimleri, Azana hükümetinin getirdiği bu yasa ile yürütüldüğüne göre buna da kısaca bir göz atmak yararlı olur.

Yeni yasayla İspanya altmış seçim bölgesine ayrıldı: 1) elli eyalet, 2) nüfusu 150.000 üzerinde olan sekiz şehir (Madrid, Barselona, Malaga, Sevil, Mursia, Valensiya, Bilboa ve Zaragosa) ve 3) Fas'taki iki bağımsız şehri Ceuta ve Mellilla. Her seçim bölgesi, orada oturan 50.000 kişi başına bir üye çıkaracaktı (Ceuta ve melilla birer üye çıkaracaktı): böylece Madrid'den on yedi kişi, Granada'dan ise (merkez ve taşra içinde) yalnız on üç kişi çıkacaktı.

Oy, aday listelerine verilecek ve Seçim Yasasına göre her seçim bölgesinde hem kazananlar (**mayoria,** çoğunluk) hem de kaybedenler (**minoria,** azınlık) için belirli sayıda sandalye tayin edilecekti. Madrid'de on üç sandalye çoğunluğu elde eden listeye verilecek, kalan dördü de azınlıklar arasında paylaşılacaktı; Granada'da çoğunluk on, azınlık üç sandalye alacaktı; v.b.

Yasaya göre, herhangi bir seçim bölgesinde oyların yüzde kırkından az oy alan hiçbir aday listesi **Cortes'**e seçilmeyecekti. Başka bir deyimle, koalisyonların kurulması teşvik ediliyordu; maksat her çeşit politik aşırıcıların, parlamentoda yaşayabilmek için daha ılımlılarla anlaşmasını sağlamaktı. Yeni yasayla hiçbir küçük parti tek başına bir seçim kazanamayacaktı; ancak seçmenlerin ansızın, yoğun bir aşırılık göstermesi ya

Sağdan ya da Soldan, şimdiye kadar azınlıkta kalmış bir partiyi iktidara sürükleyebilirdi, böyle bir ihtimal de düşünülmüyordu.(4)

Sağın 1933 seçimlerindeki üstün başarısı, Azana Hükümetinin getirdiği Seçim Yasasının avantajlarından yararlanmada kesin kararlı olması, Solun ise bunu beceremmemesi sonucudur.(5) Sağ, halk karşısına, bütün İspanya'daki tutuu partilerin koalisyonuyla çıktı. Sol ise, kendi içindeki anlaşmazlıklar yüzünden, birleşik bir cephe kuramadı. Bu nedenle seçim sonucunda Sağ, **Cortes'**de büyük bir çoğunluk kazandı, yasanın bir şartına göre kazanan tarafa otomatik bir şekilde belli sayıda sandalye verilmesiyle bu çoğunluğu arttırdı. Buna rağmen, Solun aldığı oyların toplamı Sağ koalisyonun aldığı oyların toplamından daha yüksekti. Sol partilerin omuz omuza vermemeleri seçimi kaybetmelerine sebep oldu.(6)

1933 seçiminde başta giden Sağcı grup yeni orta sınıf Katolik partisi CEDA (Confederacion Espanola de Derechas Autonomas) idi. Bu, 1931'de kurulan Accion Popular partisinin çevresinde toplanan birçok küçük Katolik örgütlerinin koalisyonuydu. Gerald Brenan'a göre Kilisenin, özellikle Cizvitlerin, Cumhuriyete karşı tepkisini temsil ediyordu. Alman Katolik partisinin yüzeysel bir taklidiydi. Kurucuların amacına göre yalnız **cacique'**ler*, ordu ve soyluların partisi değil, Katolik halkın da partisi olacaktı. Cumhuriyeti kabul ediyordu ama anti-Katolik yasalara karşıydı, programının başlıca kısmı anayasanın revizyonuydu.(7)

Accion Popular'ın beyni Angel Herrera Oria adında Madridli bir avukattı. Cizvitlerin idare ettiği, İspanya'nın en çok okunan Katolik günlük gazetesi **El Debate'**yi çıkarıyordu. Herrera, (sonradan papazlığa girip 1965'de kardinal oldu) **El Debate'**de çalışan bir genç adamı, **José Maria Gil Robles'**i Accion Popular partisinin başına getirdi. Robles'i, Salamanca'da, Salesian tarikatı üyeleri yetiştirmişti. Robles ise İspanya'nın sayılı zenginlerinden Conde de Revillagigedo'nun kızının evlenmesi "kararlaştırıldı" Genç çift balayını Almanya'da geçirirken Robles Hitler'e hayran oldu. Bununla birlikte, Nazilerin Kiliseyi hor görmelerinden memnun değildi; yeni İspanya

* İspanyolların sömürgelerini yönetmek için kullandıkları başkanlara Kızılderililerin verdiği ad. İspanya'da bu ad, mevkileri sayesinde köylüler üstünde nüfus kuran taşralı toprak sahiplerine verilir.

için en iyi yönetim biçiminin Dollfuss Avusturya'sındaki Korporatif Devlet olduğuna karar kılmıştı.(8)

Gil Robles hiçbir zaman başbakan olmamakla birlikte Şubat 1936 seçimlerine (bu seçimlerden sonra kurulacak hükümette başbakan olacağına inanıyordu) kadar önemli bakanlık görevlerinde bulundu ve "iki kara yıl" olaylarında büyük etkisi oldu. Örnek bir İspanyol gelenekçesiydi. CEDA da, Sağın bütün değişmez özelliklerini gösteriyordu. Zengin toprak sahiplerinden, iş adamlarından para yardımı alıyor, bunun sonucunda, açıkça düşman olduğu emekçi sınıfların yararına olacak herhangi bir reform hareketine hem girişmiyor, hem de girişmeyi istemiyordu. Vurdum duymaz gericiliğin partisiydi, işçi sınıfının gittikçe kuvvetlenmesinin güvenlikleri için tehlike yarattığını gören katolik orta sınıf ve zenginler bu partiye karşı güven ve bağlılıkları durmadan artıyordu.

CEDA, 1933 seçimlerindeki başarısına rağmen, yeni **Cortes**'de mutlak çoğunluğu sağlayamadı. İlk hükümet, Azana yönetiminin çıkardığı bütün yasaları aşırı bir düşmanlıkla yıkmaya başladı. Sağın yararına, emekçi haklarını bastırmaya kararlı olduğunu gösterdi. Larra'nın Penelope'si hâlâ harıl harıl çalışıyordu.(9)

Bu geri dönüş Sol kanatta şiddetli tepkiyle karşılandı; CNT (Confederacion Nacional del Trabao–Anarko Sendikalist sendika) UGT (Union General del Trabao–sosyalist sendika) ve, o günlerde İspanya'da pek az sayıda bulunan Komünistler misilleme grevleri tertiplediler.

Bu grevlerin en önemlisi, ülkenin kuzey-batısındaki maden bölgesi Asturya'da yapıldı. 70.000 işçi, Halkçı Cephe'nin öncüsü olacak bir ittifak kurup hükümete karşı dikkatle hazırlanmış bir harekete geçerek 5 Ekim 1934'te ayaklandı. Sonunda, İspanyol Fas'ından getirilen General Franco komutasındaki askerler ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırdı. Franco'nun yönettiği orduda Mağrıbî askerler ve çeşitli uluslardan gönüllü alayları vardı. Maden işçileri 3000 ölü ve 7000 yaralı verdi, bastırma hareketi (iç savaşta yapılan canavarca hareketlerin öncüsü) büyük bir vahşetle yürütüldü.(10) "Kızılların" Asturya'da yenilgiye uğraması, Sağın zaferi gibi görünüyor, Gil Robles'in başbakanlığına artık kesinleşmiş gözüyle bakılıyordu; öte yandan işçiler de düşmanla son bir karşılaşmada –sağlam bir birlik kurdukları takdirde– neler başarabileceklerini anlamışlardı.

CEDA, gerçekte, şekilsiz ve yüreksiz bir partiydi, dinamik amaçları, kesin bir önderliği yoktu. Sağcı bir azınlık kısa bir süre sonra Gil Robles'in beceriksizliğinden bıktı, yeni imkânlar aramaya başladı. İtalya ve Almanya'da Faşizm'in gelişmesi ve 1932'de Falange Espanola'yı, (İspanyol Falanjı) kuran José Antonio Primo de Rivera (diktatörün oğlu) bu adamlara cazip gelmeye başladı. Falange, 1934'de başka bir faşist grup olan ONS (Juntas de Ofensiva Nacional-Sendicalista) ile birleşince böylelikle ortaya çıkan yeni parti Falange Espanola de las ONS adını aldı.

Şubat 1936 seçimlerine kadar Falange'ın taraftarları azdı, Gil Robles'in kişiliğine tutkun olan Katolik orta sınıf bunları pek desteklemiyordu. Bundan başka, Katolikler, şiddet hareketlerini açıkça öven yarı askeri bir örgüte bağlılık göstermeye henüz hazır değildi. 1936 seçimlerinde CEDA yenilgiye uğradıktan sonra Falange gerçekten önem kazandı. Granada'da nasıl geliştiğini bundan sonraki bölümde göreceğiz. Şimdilik, CEDA ile Falange'ın, birbirlerinden nefret etmekle birlikte, ancak şiddet derecesi ve amaçlarına ulaşmak için nereye kadar gidebilecekleri konusunda ölçü farkı gösteren bir düşünce tarzının dış görünüşleri olduğuna işaret etmekle yetinelim. CEDA İspanyol Katoliklerinin sözcülüğünü ettiğini ileri sürüyordu ama "Katolik Hükümdarlar" Ferdinand ile Isabella'nın armasındaki boyunduruk ve okları sembol edinen Falange olmuştu.

Cumhuriyetin ilk iyi yılında, –1492'de Ferdinand ve Isabella'nın eline geçmiş olması, gelenekçiler için büyük anlam taşıyan– Granada, **vega**da şeker sanayiini elinde tutan zengin toprak sahipleriyle, sosyalist UGT tarafından artık iyice örgütlenmiş köylüler arasında birçok çatışmalara tanık oldu. Toprak ağaları Cumhuriyetin kendi imtiyazlarını tehdit ettiğini anlayınca 1931'de Granada'da **Ideal** adlı günlük gazeteyi çıkaran Accion Popular'ın mahalli kolunu hemen desteklemeye başladılar. Şehirde gelişen politik mücadele gittikçe önemi artan **Ideal**'ın sütunlarında Sağın köklü fikirleriyle birlikte yansıyordu. Bu arada, yayın hayatına 1879'da başlayan, solcu **El Defensor de Granada,** eyaletin hayatını kemiren softalarla mücadeleye devam ediyordu.

Bu kuvvetler, Granada'da Sağın 1933 ve 1936 seçimlerini kazanmalarını sağlayacak kadar güçlüydü. Bundan önce gördüğümüz gibi, on üç Granada milletvekili bütün eyaletten se-

çiliyordu ve sosyalistler merkezde güçlü olmakla beraber Sağ, eyaletin köylük yerlerinde her zaman başarılıydı, çünkü toprak sahipleri köylüleri istediklerine oy vermeye zorlayabiliyorlardı. Böylece, merkezdeki olayların çoğunu sosyalistler aldığı halde 1933 seçimlerinde Sağ kolaylıkla zafer kazandı.(11) Solun böyle bir duruma tahammülü yoktu.

Asturya'da Ekim 1934 Ayaklanması'ndan sonra, bütün ülkede Sosyalist işçi kulüpleri ve Anarşist sendikalar kapatılıp solcu şehir meclisi üyelerine yol verilince Cumhuriyetçiliğe karşı hoşnutsuzluk koyulaştı. Granada'da, Nisan 1931'de serbest seçimlerle iş başına gelen birlik koğuldu, birkaç gün sonra bunların yerine "yetkililer"in tayin ettiği tutucu meclis üyeleri aldı. Solcu üyelerin çoğu hapse atıldı. Şubat 1936'da Halkçı cephenin zaferinden sonra Cumhuriyetçi meclisin niçin öyle büyük bir coşkuyla eski yerine getirildiği böylece anlaşılıyor.

Bu çalkantılı olaylardan az sonra, 21 Aralık 1934'te **El Defensor de Granada,** *"Şair Garcia Lorca tiyatro ve sanat üzerine konuşuyor"* başlıklı bir yazı yayımladı. Bu yazıda, Lorca'nın birkaç hafta önce Madrid'in günlük gazetesi **El Sol'**e verdiği, Avusturya sonrası İspanya'nın sorunlarıyla ilgili görüşlerini açıkladığı demeçten en canlı parçalar alınmıştı:

Hiçbir şeye sahip olmayan, hiçbir şey olmamanın huzuru bile kendisine çok görülenlerin yanında olacağım. Biz –"biz" dediğim, varlıklı orta sınıf ailelerinden eğitim görmüş, aydın kişilerdir– fedakârlığa davet ediliyoruz. Bu çağrıyı kabul edelim.(12)

Asturya maden işçilerinin kitle halinde öldürülmesinden birkaç ay sonra, İspanya'da ortalama gelirin acınacak derecede düşük olduğu bir dönemde söylenen bu sözlerin anlamı olabileceği kadar açıktı: şair, yoksulları iktisaden köle durumunda tutmaya kararlı zenginlere, baskıcı ve demokrasi düşmanı kuvvetlere karşı açılan savaşta işçi ve köylülerden yanaydı.

Lorca'nın demecinde açıkladığı İspanya'nın küçük insanlarıyla dayanışma görüşü, Sağın gözünden kaçmadı. Köyle ilgili **Yerma** trajedisi bir hafta sonra Madrid'de sahneye konunca bütün tutucu basın, ağız birliğiyle yazarın yeteneğini reddetti, eserin ahlaka aykırı, Katolik düşmanı, İspanya'nın sorunlarıyla ilgisiz ve gerçek dışı olduğunu iddia etti. İlk temsilin ilk anlarında bir grup gürültücü genç Azana aleyhine politik sloganlar bağırıp aktörleri yuhalayarak temsili kesmeye kalkıştılar ama öfkelenen seyirciler bunları çabucak susturdu.(13)

Yerma, şaire büyük başarı sağladı ve 30 Aralık 1934'te **El Defensor** yeni oyunun görülmemiş bir başarı kazandığını ilan etti. Aynı yazıda ilk gece çıkan olaylar anlatılıyor ve şehre şeref veren şaire duyulan hayranlık yeniden dile getiriliyordu.

Garcia Lorca'nın adı, kelimenin en geniş anlamıyla, liberalizm, Manuel Azana, Fernando de los Rios (Azana hükümetinde eğitim bakanı olmuştu) ve Granada çerçevesinde **El Defensor'**la anılır oldu. Halk Cephesini iktidara getiren Şubat 1936 seçimlerinden önceki iki yıl içinde şairin yerel basında yansıyan başka sözleri ve davranışları onun ateşli demokrasi sevgisini herkese duyurdu.

Sağ bir ihtilal çıkacak olursa Lorca'nın Granada'ya karşı duyduğu sevgi, güvenliğinin garantisi olamayacaktı.

III

Yıldırma Hareketlerinden Önce Granada

İspanyollar 16 Şubat 1936, Pazar günü seçim sandıklarının başına gittiler. Ülkenin öbür kesimleri gibi, Granada da sakindi; yalnız, Proletaryanın neşesi karşısında sinirlenen bir sağcı, seçim karamsarlığına kapılıp oy sandığını kırınca geçici bir heyecan uyandı.[1] Bununla birlikte, eyaletin köy kesiminde durum bambaşkaydı. **El Defensor, cacique**'lerin yaptığı seçim yolsuzluklarını ayrıntılarıyla anlattı. Örneğin, küçük Guevéar köyünde, seçmenlerin çoğu silah tehdidiyle sandıkların yanına sokulmamıştı.[2] Motril, Alpuarras ve halkın geçiminin büyük toprak sahiplerine bağlı olduğu başka yerlerde de buna benzer olaylar çıkmıştı.[3]

Seçim sonuçlarına göre Halk Cehpesi ufak bir çoğunluk sağladı. Kesin seçim sonuçları aşağıda gösterilmiştir:

Halk Cephesi	4.700.000
Milli Cephe	3.997.000
Orta	449.000
Bask Milliyetçileri	130.000 [4]

Bu sayılar incelenirken, 1932 tarihli seçim yasasına göre, Cortes'de sandalye dağılımının, tamamıyla oy oranına göre olmadığı, kazanan tarafın parlamento temsilcilerinin otomatik şekilde arttırıldığının gözden kaçırılmaması gerekir. Gerçekte, Halk Cephesi yeni **Cortes**'de 267, Sağ ise yalnız 132 sandalye kazandı; tıpkı 1933'de Sağın, Soldan daha az oy almasına rağmen Parlamentoda ezici bir çoğunluk kazanması gibi.[5]

Hem **El Defensor de Granada** hem de **Ideal Granada**'daki (merkez ve taşra) seçim sonuçlarını yayımladı. Sağ, ezici bir

çoğunluk kazanmıştı. **Cacique'**lerin eyalet köylerinde yaptıkları baskıyla elde edilen bu sonuçlar yüzünden çileden çıkan Sol kanat örgütleri yeni **Cortes** Madrid'de toplandığı zaman Granada seçimlerinin iptali için ısrar etmeye karar verdiler.

Sağın kullandığı taktiklere karşı duyulan öfke, 8 Mart Pazar günü Halk Cehpesi'nin Granada'daki Carmenes Stadyumunda yaptığı bir protesto mitinginde kıvamını buldu. **El Defensor'**un herhalde abartmalı tahmine göre, bu mitinge 100.000 kişi katıldı. Mitingde, Fernando de los Rios gibi ünlü konuşmacılar konuştu, sonunda büyük kalabalık şehrin belli başlı caddelerinde gösteri yürüyüşü yaptı: Cumhuriyet Caddesi (Milliyetçiler sonradan Calvo Sotelo dediler), Gran Via, Reyes Catolicos ve Puerta Real... Hükümetin Granada'da yeni seçimler yapmasını talep eden bir protesto notasını Valiye sunup dağıldılar.(6)

Bu Granada'nın tanık olduğu solcu gösterilerin en büyüğüydü. Şehrin varlıklı Katolik burjuvazisi üzerinde yarattığı etkiyi düşünmek pek güç olmamalı.

Granada'nın parlamento seçim sonuçları Solu memnun etmedi, ama belediye işlerinin durumuna bir diyecekleri olamazdı. Vali Torres Romero, hükümet değişikliğinin otomatik bir sonucu olarak* 20 Şubatta istifa etmiş, yerine Martinez Barrio'nun Cumhuriyetçi Birlik partisinin bir üyesi, Aurelio Matilla Garcia del Campo geçmişti.(7) Aynı şekilde nefret edilen şehir meclisi de toptan istifa zorunda kaldı ve yerini 1934'te fesh edilen Cumhuriyetçi meclis aldı. Üyeler Cumhuriyetin kurulmasıyla 12 Nisan 1931'de seçilenlerdi; şimdi Şubat 1936'da yeniden başa gelmeleri Cumhuriyetçiler için sevinç kaynağı oldu.

Yeniden iş başına dönen belediye meclisinin açılış oturumunda belediye başkan vekili ve **Defensor'**un baş yazarı **Constantino Ruiz Carnero** kısa konuşmasında bu anların sevincini dile getirdi:

Sayın üyeler. Granada halkı. Yalnız geçici bir şekilde bulunduğum bu görevin bana verdiği yetkiyle, önce Granada'yı en derin sevgilerimle selamlarım. Zoraki bir aradan sonra gene bu-

---

* Her İspanyol eyalet merkezinde bir sivil Vali ve Sivil Vilâyet Binası vardı. (gene var.) Franco'nun idareyi eline almasından önce valiler iktidar hükümetinin resmî temsilcileriydi ve böyle olduğu için politik değişikliklere de tabi idiler.

radayız. Bu iş başına gelmek değil, yeniden iş başına gelmektir, görevin yenilenmesidir. Halkın zaferiyle Cumhuriyetçi meşruiyet geri gelmiştir. Granada halkının seçtiği biz üyeler on altı ay önce halkın parasını israf ettiğimiz için değil, Cumhuriyetçi olduğumuz için, keyfi bir davranışla yerimizden atılmıştık. Aynı davranış yüzünden şehrin işlerini bozan birtakım sahte üyelerin türemesini seyretmek zorunda bırakıldık.

Şu anda yalnız huzur ve ılımlılıktan söz etmek istiyorum. Ilımlılık ve sükunet tavsiye ediyorum, çünkü Cumhuriyet ılımlılık ve sükuneti temsil etmelidir. Bu kutsal anda şehir halkına, çıkarlarını korumak, sorunlarıyla uğraşmak ve onu yükseltmek amacıyla burada olduğumuzu söylüyoruz.

Granada halkına, bu Meclise her zamankinden büyük bir Cumhuriyet coşkusuyla döndüğümüzü ve her zaman için Cumhuriyeti korumaya hazır olduğumuzu söylüyoruz. Granada'lılar! Granada ve Cumhuriyet için el ele çalışalım.(8)

Ama Granada'daki çapraşık koşullar altında iş görmeye, Ruiz Carnero ve arkadaşlarının idealizmi de yetmeyecekti. Tutucu fikirler gittikçe sertleşiyordu, rakip siyasi partiler arasında her gün çatışmalar oluyordu.

Carmenes Stadyumundaki mitingten iki gün sonra yaygın şiddet hareketleri patlak verdi. Gösteri yalnız Solcuları galyana getirmekle kalmadı; mitingi izleyen Pazartesi günü Granada'da Halk Cephesine karşı provokasyonlar oldu. O akşam bir grup silahlı Falanjist, Plaza del Campillo'da toplanan işçi ve ailelerine ateş açarak birçok kadın ve çoğunun yaralanmasına yol açtı. Sendikalar derhal yirmi dört saatlik grev kararı aldılar.(9)

Defensor, grev komitesinin özel izniyle ertesi sabah, 10 Mart 1936, Sah günü CNT, UGT, Sendikalist Parti ve Komünist Partisi'nin yerel başkanlarının işçilere hitaben büyük bir bildirisini yayımladı. Bildiride grevin nedenleri anlatılıyor, bütün Sağcı örgütlerin tamamen dağıtılması, bilinen yıkıcı kişilerin ordudan atılması talep ediliyordu. Böyle bir grevin zaten tehlikeli olan durumu daha da şiddetlendireceği kaçınılmazdı; gerçekten o gün Granada'nın yakın tarihinde görülmemiş şiddet olayları patlak verdi.

Defensor 11 Mart'ta olanları çok ayrıntılı bir şekilde anlattı. İşçilerin ilk hareketi Falanj'ın Cuesta del Progreso'daki merkezini yakıp yıkmak oldu. Bu sırada saat sabah 9.30'du. Başka bir grup, yarım saat sonra, Granada'nın kültürel haya-

tında yıllarca önce önemli bir rol oynamış olan Isabel la Catolica tiyatrosunu ateşe verdi. 10.15'de kitle "burjuva" Café Colon'un masalarını ve iskemlelerini yaktıktan sonra binayı ateşe verdi. Sonra, başka bir kahvehane, Royal, alevler içinde kaldı. Polis araya girmeye çalışınca halk kaynaşarak tedbir almalarını önledi. O sırada Sağcılar kargaşalıktan yararlanarak çevredeki dam ve balkonlardan gösteri yapan halka ve polise ateş açtılar. **Defensor,** hem polis hem de itfaiyenin bütün gün, işçilerin şiddet hareketlerine girişerek kendilerine fırsat vermelerinden herhalde pek memnun olan, Cumhuriyet düşmanı katillerin saldırısına uğradığını bildiriyor.

Bunlardan sonra yakılan, Granada Halk Cephesi'nin nefret ettiği Katolik gazete **Ideal'**in binası oldu. Baskı makinaları paramparça edildi, binaya gaz döküldü ve polisin gözleri önünde, ateşe verildi. **Defensor'**un, kadınların polisin çevresini kuşatıp işe müdahale etmelerine engel oldukları hakkındaki iddiası pek inandırıcı değil, Cumhuriyetçi yönetim işçilere saldırılmaması için emir vermiş gibi görünüyor.

Bu arada, kalabalık başka binalarla da meşgul oluyordu. Accion Popular binası çatır çatır yanıyordu. Accion Obrerista da (Katolik İşçiler Örgütü) öyle. Accion Popular'ın lideri Francisco Rodriguez'in çukulata fabrikası da "muhafazakârların" dükkanları gibi yakıldı. Tenis kulübü bile (işçiler için şüphesiz iğrenç bir semboldü) harap edildi. Orta sınıf, malının böyle imha edilmesi karşısında duyduğu tepki ve nefreti Milliyetçi isyanın başlangıcında gösterecekti. O dönemde katil grupların en hayvanca davranan üyeleri çoğunlukla varlıklı ailelerdendi.

Günün işlerini bitirmek üzere Albaicin'de iki kilise ateşe verildi: San Gregorio el Bajo manastırı ile El Salvador kilisesi. Bu ikincisi tamamıyla imha edildi. Bu iki imha hareketinden kimin sorumlu olduğunu saptamak güçtür, araya ajan provakatörlerin karışmamış olduğu da söylenemez. **Defensor,** itfaiyenin zamanında yangına yetişmesine rağmen, Albaicin'in dar sokaklarını tırmanmaya uğraşırken üstlerine açılan şiddetli ateşle engel olunduğunu ileri sürüyor; para ile silahlı katil tutulmuş olması pek mümkün. Bir kiliseyi ateşe vermek kolaydır. Bunun sonucunda Halk Cehpesi'nden büsbütün ürkecek Katolik orta sınıf böyle bir davranışı derhal "Kızıllar"a yükleyecektir. Gerçekten, **Defensor** ertesi gün Halk Cephesi Komitesi'nin işçilere uyarısını yayınladı. Bu uyarıda, "gericilerin emrinde çalışan ajan provokatörlerin" Solcu partilere sızdığı,

bunların Hükümetin işlerini güçleştirmek için nefret ve şiddet uyandırmaya çalıştıkları bildiriliyordu. Gerçekten, birkaç ay sonra, Milliyetçiler Granada'yı ellerine geçirdikleri zaman şehrin en yaygaracı Komünist ve Anarşistlerinin çoğu birden gerçek kılıkları ve renklerine bürünerek ortaya çıktılar: Falanjist mavisiydi bu renk.

10 Mart olayları Granada'da Sağla Solun uzlaşma imkânlarını yok etti. Aşırı tutucu **Gollonet ile Morales'**in kitaplarında ileri sürdükleri gibi:

Mart'ta yapılan devrimci grev şehirde derin bir etki yarattı. Sokaklarda günlerce, görülmemiş bir cansızlık hüküm sürdü. Sokakta yalnız emniyet görevlileri ve karşılarına çıkacak kravatlıların rahatını kaçırma emri almış işçilerden başka kimse görünmüyordu. Bunlar, onur ve dürüstlüğün sembolü oldukları için utanmaz Marksistler tarafından hoş görülemezdi.(10)

10 Mart ve sonrasında birçok tutuklamalar olmuştu, bunların çoğu yangın çıkarınakla değil, silah taşımayla suçlanıyorlardı. Üç yüzden fazla kişi alıkondu ve ev ev yapılan aramalarda birçok silah ele geçirildi.(11)

10 Mart olaylarında ordunun hiçbir müdahalesi olmaması garip görünebilir, onun için bu noktada, garnizonun durumunu, Granada'nın o zamanki politik ortamına karşı tavrını açıklamak yararlı olabilir.

Granada garnizonunun kuruluşu ve yasası ile ilgili bir ana husus iyice kavranmalıdır: Granada 1936'da bir Başkomutanlık yani, askeri bir bölgenin başı değil, bir Askeri Komutanlıktı. Granada'nın kumandanı emirlerini Sevil'deki Başkomutandan alıyordu. Dolayısıyla, Sevil'de askeri bir karışıklık çıkacak olursa bunun Granada'daki sonucu da bir kargaşalık olacaktı, Temmuz 1936'da çıkan Milliyetçi ayaklanmada tastamam böyle oldu.

Granada garnizonu Lepanto Piyade Bölüğü (300 kişi) ve Dördüncü Hafif Topçu Bölüğünden (180 kişi) oluşmuştu. Bunlara, Sivil Muhafızların kırk subay ve eri katılmalıdır. Bu sayıları veren **Historia de la Cruzada Espanola'**ya göre (12) savaş başladığı zaman garnizonun elinde 300 tüfek, "tecrübe bile edilmemiş" iki havan topu, 72.000 fişek ve hemen hiç mermisi bulunmayan dört topçu bataryası vardı. Aynı kaynak, 10 Mart karışıklıklarının sonunda Muhafızların 14.000 tabanca ve tüfeğinin de ayaklanma başlayınca Miliyetçilerin eline geçtiği-

ni ilave ediyor.[13] **Cruzada** garnizonda, ayaklanmanın ilk saatlerinde çok etkili bir şekilde kullanılan birçok makinalı tüfeğin de bulunduğunu unutuyor.

Savaşın gelişmesi bakımından çok kesin askeri önemi olan başka bir etmene de hiç değinmiyor: şehrin birkaç mil dışında, Murcia yolundaki El Fargue'de, Endülüs'ün en büyük cephane fabrikasının bulunuşu. El Fargue ordu için patlayıcı madde ve bomba imalinde kullanılan TNT üretiyordu; bu fabrikanın Savaşta oynadığı rol küçümsenemez. Savaşın patlamasından sonra Granada'dan Sevil'e varan ilk trende (sevkiyat 22 Ağustos 1936'da yapıldı)- o sırada stokları çok azalan General Queipo de Llano'ya bol miktarda patlayıcı madde gönderildi.[14] El Fargue, savaş boyunca, Milliyetçilere durmadan bu çeşit maddeler temin edecekti, Cumhuriyetçiler birçok hava akını yapmalarına rağmen bu fabrikayı uçurmayı bir türlü başaramadılar.

Bundan başka Granada'nın Armilla'daki (şehrin birkaç mil dışında ve Mortil yolunda) hava alanının Franco için paha biçilmez bir değeri vardı; Sevil ile Milliyetçi İspanya'nın geri kalan kısmı arasında ulaşımı sağlayan, Cumhuriyetçi mevzilere saldıran uçaklar buradan havalanıyordu.

Bu etmenler göz önünde tutulursa, yalnız garnizonun sonraki olaylardaki rolü değil, savaşın Granada'daki seyrini de anlamak kolaylaşır.

O halde askerler 10 Mart kargaşalıklarına nasıl bir tepki gösterdiler? Gollonet ve Morales'e göre, Askeri Komutan General **Eliseo Alvarez Arnenas,** o gün büyük bir öfkeyle Vali ile grev komitesinin görüşmekte olduğu vilayete gitti. Greve derhal son verilmezse garnizonun düzeni yeniden kurmak için müdahale edeceğini bildirdi. Gollonet ve Morales, bu meydan okuma yüzünden Generalin aceleyle başka bir göreve atandığını söylüyorlar. Onun yerine, tutucu ve "Granada garnizonu başında İspanya'yı kurtarmak için girişilecek her türlü teşebbüsü desteklemeye hazır" **General Llanos Medina** geldi.[15] Çok geçmeden Valinin de işine son verildi; herhalde 10 Mart olaylarındaki beceriksiz yönetiminden ötürü. Onun yerine Sağa diş bilemesiyle tanınan Cumhuriyetçi Birlik Partisinin başka bir üyesi, **Ernesto Vega** geçti.[16]

Granada'da siyasal durum gittikçe daha karışık bir hal alıyor, Sivil İdare ile garnizon arasındaki ilişkiler her gün daha kötüye gidiyordu. Subayların çoğunun Cumhuriyet düşmanı

olduğunu gören Hükümet, Ernesto Vega'ya bunların davranışlarını yakından izlemesini söylemiş olabilir. Bu müdahale büyük bir kızgınlığa yol açtı. Şehrin sivil ve askeri otoriteleri arasında bir dizi çatışma oldu, sonuçta 25 Haziranda hem Vali hem de 10 Temmuzda Valensiya'ya nakledilen Askeri Komutan General Llanos görevlerinden alındılar. Bunların yerine **Cesar Torres Martinez** (26 Haziranda) ve **General Miguel Campins Aura** atandı. Milliyetçi ayaklanma başladığı zaman ikisi de görevleri başındaydı. Torres Solcu Cumhuriyetçi Partisindeydi, avukat ve Başbakan Cesares Quiroga'nın yakın dostuydu. Zayıf ve beceriksiz bir vali çıktı, kararsız Campins'e iyi uyuyordu.(17)

Bu arada, Halk Cephesi milletvekillerinin Granada (ve Cuenca) Şubat seçimlerinin iptali için Cortes'deki talepleri sonuçlandı. **Defensor** 1 Nisan 1936 sayısında, çoğunluğun iptal lehinde oy vermesiyle sonuçlanan bir gün önceki Cortes oturumunu en küçük ayrıntılarına kadar yayımladı. Gazete Sağcıların gösterdiği şiddetli tepkilere işaret etti (çoğu oylamadan önce salonu terk etmişti) ve okurlarına 3 Mayıs 1936'da yeniden seçimlerin yapılacağını bildirdi.

Milliyetçi Cephe aday listesini Nisan içinde kararlaştırdı: dört Falanjist, beş CEDA üyesi ve bir "Bağımsız Milliyetçi" CEDA bu koalisyona katılmakla Halk Cephesinin ciddi taraftarlarından gördüğü azıcık saygıyı da yitirdi. Bundan önce CEDA, Falanj'a ve Falanj'ın şiddet hareketlerine uzak durmuştu, yasa çerçevesi içinde protesto yöntemlerini tercih etmişti. Ama değişen durum karşısında, parti de tutumunu değiştirmişti. Granada'da, Katolik görüşün hızla sertleştiği kimsenin gözünden kaçmıyordu.

Tahmin edileceği gibi, Milliyetçi Cephe'nin seçim kampanyasına durmadan müdahale edildi. Adaylar korkutuldu, bazan saldırıya bile uğradı; seçim propagandası Cumhuriyetçi idareciler tarafından sansür edildi. CEDA lideri Gil Robles'e göre (Granada seçimlerinin resmi kayıtları yetersizdir) Vali, Milliyetçi Cephe'yi seçim mücadelesinden vazgeçirmeye çalıştı: Torres Martinez, bu yolda ısrar edecek olursa, bütün eyalette ciddi kargaşalıklar çıkacağını ileri sürdü.(18) Bu söylenen doğru olsa da olmasa da, Milliyetçi Cephe, kampanyanın zaman kaybından başka bir işe yaramayacağını ve seçim kazanmanın imkânsız olduğunu az zamanda anladı. Seçim sonuçları ilan edilince tutucu seçmenlerin büyük ölçüde çekimser kal-

dıkları anlaşıldı. Halk Cephesi ezici bir başarı kazanmış, bir tek Sağcı aday bile seçimi kazanamamıştı. Gerçekten, **Defensor'**un dediği doğruysa, 700 oydan fazla alan Milliyetçi aday yoktu.(19) Seçimler hakkında son derece kasıtlı bilgi veren **Cruzada'**ya göre:

Granada'da karşı koymak için son kanuni teşebbüs başarı kazanamadı. Düşman savaştan başka bir şey istemiyordu: bütün sonuçlarıyla savaş.

Milliyetçi Cephe'nin Granada'daki başarısızlığını yalnız solcuların yıldırım hareketlerine yüklemek yanlıştır. Halkçı Cephe iktidardaydı ve seçmenlerin Sağdan çok Solu tutacağı doğaldı; özellikle, **cacique'**lerin, kanuna karşı geldikleri için cezalandırılmayı göze almadan, köylüler üstünde baskı yapamayacağı köylük yerlerde.

Defensor, yeni seçim sonuçlarının sevinci içinde, Cortes'de (Belediye meclisinde de) Sağın hiç temsil edilmemesinin, bu kritik günlerde, Granada'ya zarar vereceğini fark etmedi. Zorla politikanın çölüne sürülen tutucuların hoşnutsuzluğu gizli gizli duyuluyordu. Mayısta sandalyelerini kaybeden Sağcı milletvekillerinden hiç olmazsa bir kısmının Cumhuriyete karşı çevrilen entrikalarda rol aldıklarından şüphe edilemez. Ayrıca, çeşitli sol fraksiyonlar arasındaki anlaşmazlık işlerini daha da kolaylaştırıyordu.

Bu durum en çok Granada belediye reisinin kim olacağını kararlaştıramayan solcu parti temsilcilerinin Belediye Meclisi'ndeki didişmelerinde yansıyordu. Sonunda, 10 Temmuzda Sosyalist **Dr. Manuel Fernandez** Montesinos seçilerek, bir karara varıldı. Montesinos (Federico Garcia Lorca'nın kız kardeşi Concha ile evliydi), ancak on gün iş başında kalabilecekti. Granada'da Milliyetçiler 20 Temmuzda ayaklanınca Montesinos'u öteki solcu üyelerle birlikte tutukladılar.

Granada'nın siyasi sahnesinden üç buçuk aylık zorunlu bir uzaklaşmadan sonra 1 Temmuzda yeniden yayına başlayan **Ideal,** gündelik durum hakkında yıkıcı yorumlar yapıyordu. Gazetenin siyasi emelleri, sansürün sınırlarına rağmen açıkça belli oluyordu. "Asli görevleri ülkeyi içine düştüğü kargaşalıktan kurtarmak olanların saflarına katılmakta gecikmedik", deniliyordu başmakalede. "İspanya'nın geleneksel ilkelerini korumak, Kutsal Ruhun sosyal hiyerarşiye hakim olmasını sağlayacak sisteme dönmek için savaşanlarla birleşmeye henüz vaktimiz var."

Ideal, cumhuriyeti yıkmaya yönelik fesat hazırlıklarının çok ilerlemiş olduğunu iyi biliyordu. Gerald Brenan'nın yazdıklarına göre:

Hem sağ hem solun ileri kolları artık yarım tedbirlerden u anmışlar, ihtilalci sancaklar altında birleşiyorlardı. Sağ, amaçlarını açıklamıyordu: gizlice örgütleniyor, silah biriktiriyor, yabancı hükümetlerle görüşmeler yapıyor, kışkırtma ve cinayetlerle ülkeyi sürekli karışıklık içinde tutuyordu.(20)

Sağın, sola karşı duyduğu ortak kinden başka herhangi bir birlik içinde olduğunu sanmak da yanlıştır, çünkü çeşitli gruplar arasında şiddetli sürtüşmeler oluyordu. Örneğin, tutucu CEDA ile ihtilalci Falanj durmadan çekişiyor, liderleri, José Maria Gil Robles ve José Antonio Primo de Rivera, Şubat 1936'da sandalyelerini kaybedinceye kadar, Cortes'de birbirlerine sövüp saymak için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı.

Falanj 1936 seçimlerine kadar sayı bakımından önemsizdi, kullandıkları terörist taktikler yüzünden Katoliklerin desteğinden yoksun kalmıştı. Ama halk cephesinin şubatta kazandığı zafer, Katolik orta sınıfı paniğe uğratınca iş değişti ve CEDA'nın beceriksizliğinden hayal kırıklığına uğrayan Katolikler, aşırı sağa daha sıkı sarılmaya başladı. (Granada'da 10 Mart olaylarının bu tutuma nasıl yol açtığını gördük). Böylece, bu aylarda Falanjist saflar giderek kalabalıklaştı, parti de İspanya'nın en becerikli ve en insafsız sağcı örgütü halini aldı. Sevil'deki Falanjistlerin başı şöyle diyordu:

Şubat seçimlerinden sonra, Falanj'ın başarı sağlayacağına güvenim tamdı, çünkü en çetin düşmanımız sağ yenilip silinmişti. Uğradığı felaket bizim için inanılmaz bir ilerlemenin yolunu açtı, en parlak gençler bizim saflarımıza geçti. Bundan başka Halk Cehpesi'nin başarısızlığa uğrayacağından emindik, çünkü için için kaynadığı gibi, İspanyol halkının çoğunluğunu duygularını açıkça zedeleyerek milliyetçiliğe karşı bir yol tutmuştu. Bize düşen işçi sınıfı arasında daha geniş destek aramaktı.(21)

Her yerde olduğu gibi Granada'da da Falanj'a üye olanların hemen hepsi varlıklı orta sınıflardan geliyordu; bunlar özgür proletaryayı güvenlikleri için büyük bir tehlike olarak görüyorlardı. Şubat seçimlerinden önce Granada'da kimsenin ciddiye almadığı bir avuç Falanjist, Solun maskarası halindeydi. Ama artık durum değişmişti; Halk Cephesi'nin Şubatta kazandığı zafer, seçim sonu kargaşalıkları, 31 Mart Granada se-

çimlerinden sonra 14 Nisan da Falanj'ın yasa dışı ilan edilmesi, sağ kanadın büyük bir kısmının José Antonio Primo de Rivera'nın partisine katılmasına yol açtı.

Primo hapse atılınca Granada Falanj'ı için merkezle temas kurmak daha güçleşti. Ama, Nisan 1936 sonlarına doğru, Granada'dan iki Falanjist, **José Diaz Pla** ve **José Rosales Camacho,** Madrid Model Hapishanesi'ndeki liderlerini görmeyi başardılar, ondan aldıkları talimatı arkadaşlarına ilettiler. Primo de Rivera plan kurmaya yardım etmesi için bir delege göndermeye söz verdi. Mimar José de Arrese, Mayıs sonunda, Granada'ya geldi ve aşağıdaki Falanjist atamalar yapıldı:

Eyalet başkanı	Dr. Antonio Robles Jiménez
Milis başkanı	José Valdés Guzman
Eyalet sekreteri	Luis Gerardo Afan de Ribera
Eyalet saymanı	Antonio Rosales Camacho
Yerel başkan	José Diaz Pla
Yerel sekreter	Julio Alguacil Gonzalez

Arrese, kısa bir süre sonra yapılacak askeri ayaklanmada Falanj'ın da yer alması için kesin hazırlıklar yapmak üzere, 25 Haziranda Granada'ya döndü. Şehir üç bölüme ayrıldı, her bölüm, Enrique de Iturriaga, Cecilio Cirre ve José Rolase Camacho komutası altında üç ayrı Falanjist bölüğün denetiminde olacaktı.

Bu ayrıntıları aldığımız **Cruzada,** Falanj'ın Granada'da artık 575 üyesi olduğunu bildiriyor.[22] Tahminen, bu sayı bütün eyaleti kapsıyor çünkü partinin savaş başlamadan önce merkezde üç yüz üyesi olması ihtimal dışıdır.

Yukarıda listesi verilen Falanjist görevliler arasında José **Valdés Guzman'**a özellikle dikkat edilmelidir, çünkü Milliyetçilerin 20 Temmuz ayaklanmasında bu adam Granada Valisi oldu. Valdés, Kuzey İspanya'nın Logrono şehrinde doğmuştu. Sivil Muhafız Alayında bir general olan babasının askeri eğitimlerini benimsemişti. Valdés Orduya girdi, 1918-23 yıllarında Fas savaşına katıldı. Bir saldırı sırasında ağır şekilde yaralanıp yedi ay Sevil'de bir hastahanede tedavi gördü. 1929 yılında on iki parmak barsağı ülserinden amaliyet olduktan sonra ölünceye kadar sağlığına kavuşamadı (sonra bağırsak veremi ya da kanserinden öldü)? 1931'de Cumhuriyetin ilanında Valdés, Granada Savaş Komiserliği'ne atandı, ayaklanma başla-

yıncaya kadar bu görevde kaldı.[23] Rütbesi Commandante idi, yani, bazan ona atfedilen General rütbesinden dört sınıf aşağı. Valdés'in "eskilerden"* bir Falanjist ve aynı zamanda orduda subay olması ayaklanmadan önceki etkisini ve sonraki yerini yeterince açıklıyor. 1931'den beri Askeri komutanlar ve Valiler düzenli olarak gelip giderlerken, Valdés yerini korumuş, böylece Granada garnizonundaki subay arkadaşlarının politik nabzını iyice bellemişti. Ayaklanma başladığında asiler subaylardan ne derecede destek görebileceklerini ondan öğrenebiliyorlardı.

José Rosales, savaştan önceki bu birkaç hafta içinde, Valdés ve öteki Faşistlerle nasıl buluştuklarını anlatır. Şüphe çekmemek için, Rosales'in düğün hazırlığı olarak süslediği boş apartman dairesinde buluşuyorlardı. Birkaç kere ellerinde suç unsuru belgelerle yakalanmalarına kıl payı kalmıştı.[24]

Valdés ile Rosales birbirlerine çok yakın olsalar da, Valdés'in Granada'daki Milliyetçi fesat hareketi hiyerarşisinde ötekinden çok daha yüksek bir yerde olduğu açıkça bilinmelidir. Claude Couffon gibi, Rosales kardeşlerin Granada'da "chefs tout-puissants de la Phalange" (Falanj'ın mutlak şefleri) ve José'nin "chef suprème de la Phalange" (Falanj'ın en yüksek şefi) olduğunu söylemek (Schonberg de aynı iddiada bulunmuştur.) gerçeğe aykırıdır.[25] Rosales, eninde sonunda, üç Falanjist bölge şefinden biriydi, oysa Valdés, Orduda subay olmasından başka bir de Granada Falanjist milisinin yüksek komutanıydı; ayaklanma başlayınca da Vali oldu. Valdés'in tersine, Rosales, sivil bir kişiydi ve askeri ayaklanma olmadan, Falanj hiçbir zaman halka kendini kabul ettiremezdi. Bunun üstünde durmamız gerekiyor, çünkü, ileride göreceğimiz gibi, Rosales ailesi Federico Garcia Lorca'nm tutuklanması olaylarında önemli bir rol oynamıştı.

Hükümet, 10 Temmuz 1936'da isyana adamakıllı bağlanmış olan General Llanos Medina'yı azlettiği zaman Valdés. Granada'daki Faşistlerin başına geçmişti. General Queipo de Llano, ayın başında, Llanos Medina'ya, isyan planlarının gelişmesi hakkında bilgi vermek için geldiğinde Llanos davaya bağlılığını bildirmiş, Queipo'ya garnizonun desteğine güvenebileceği konusunda garanti vermişti. Hükümet bu buluşmayı haber almış, General Llanos'u derhal azlederek Faşistlere hiç

* Los camisas viejas, Falanj'ın ilk, Kardeş Savaşı öncesi üyelerine verilen ad.

beklenmedik bir darbe vurmuştu. "Granada," diyor **Cruzada,** "ayaklanmanın ardındaki beyni kaybetmişti."(26)

Yeni Askeri Komutan General Miguel Campins idi. Campins'in askeri alanda parlak bir ünü vardı; General Franco ile dost olduğu biliniyordu. Ama, sonunda koyu bir Cumhuriyetçi çıktı ve çok geçmeden asi subaylar yeni komutanlarından destek göremeyeceklerini anladılar. Onun için fesatlarına gizli devam ettiler. General ise iş işten geçinceye kadar olup bitenlerin farkına varamadı.

Faşistler arasında, hem Lepanto Piyade Bölüğünün Komutanı Albay **Basilio Leon Mastre** ve hem de Dördüncü Hafif Topçu Bölüğünün komutanı Albay **Antonio Munoz Jiménez** Cumhuriyete karşı etkin bir şekilde çalışıyorlardı ve ayaklanmada rol oynayacaklardı.(27)

Birçok subay bunları destekliyordu. Subaylar arasında Yüzbaşı **José Maria Nestares** göze çarpıyordu. Nestares Toledo'daki Askeri Okul'da okumuştu. Kadınlara ve Endülüslü **senorito**lara özgü başka ilgileri de olan yakışıklı bir gençti. Hem bu bakımdan hem de Cumhuriyete aşırı düşmanlığı bakımından Rosales kardeşlere tıpatıp benziyordu ve José ile Antonio gibi daha ilk günlerinde Falanj'a katılmıştı. Nestares Piyade Yüzbaşısı olmakla birlikte, 10 Mart 1936 olaylarından sonra azledilinceye kadar polis güvenlik şubesine bağlı kalmıştı. Ayaklanma başladığı zaman bu yaşantısı onun için çok yararlı olacaktı. O zaman "kamu düzeni başkanlığı"na atandı ve kendini bütün bütüne baskı hareketlerinin örgütlenmesine verdi. Temmuz sonunda Nestares, Siera de Alfacar eteklerinde Granada'nın beş mil kuzey batısında küçük bir köy olan Viznar Falanj mevziinin komutanı oldu. Nestares ve Viznar hakkında daha söyleyeceklerim var.

Burada sözü edilmesi gereken bir başka unutulmaz Faşist de, Granada olayları sırasında vahşeti dillere destan olan iğrenç Sivil Muhafız Teğmeni **Mariano Pelayo**'dur. Başından beri asilerle birlik olan Pelayo emrindeki Sivil Muhafız Gücü, İspanya'da hunharlığı ile ün yaptı.

1936 yazında Granada isyan harekatının hazırlıklarına kendilerini adayan belli başlı Milliyetçilerin birkaçı bunlardır. Şimdi şehirdeki olayların gelişmesini izlemeye başlamadan önce, kitabımızın ana konusu olan şairin, Halk Cephesi içindeki çalışmalarını gözden geçirmeliyiz.

IV

Garcia Lorca ve Halk Cephesi

1936'da Lorca İspanya'da, kuşağının en ünlü genç şairi ve oyun yazarıydı, ünü ülke sınırının çok ötesine yayılmıştı.

Nereye gitse, ne yapsa, başarıya ulaşıyordu. Hayatı davetler, oyunların sahneye konuşu, konferanslar, şiir okumalarıyla geçiyor, bu yoğun faaliyet arasında yazı yazmaya da vakit ayırabiliyordu. Ocak 1936'da, **Dona Rosita, İhtiyar Kız** oyunu Barselona'da hem eleştirmenler hem de seyircilerin alkışlarını kazandıktan sonra Madrid'e döndü; birçok yeni proje üzerinde çalışıyordu; yılın ilk ayında **Kanlı Düğün**'ü (oyun, 1933'de Buenos Aires'de yüzden çok temsil vermişti) ve küçük bir şiir kitabı olan **Primeras Canciones**'i yayımladı. Şair tılsımlı bir hayat sürüyor gibiydi.

1936 Şubat seçimlerinden önceki haftalar Madrid'de hava çok gergindi. Politikayla sanat arap saçı gibi birbirine dolanmıştı; tanınmış sanatçı ve yazarların ağzından çıkan her söze, yaptıkları en önemsiz işlere siyasal anlamlar yükleniyordu. Faşizmin Avrupa için yarattığı tehlikeyi çok iyi gören sanatçıların çoğu açıkça Halk Cephesi'nin yanında yer alıyor, kişisel etkilerinden faydalanarak Sağa çatıyorlardı.

Ayaklanmadan önceki son aylarda Lorca'nın açıkça anti-faşist, Cumhuriyetçi toplantılara katıldığı kesindir. 9 Şubat 1936'da Komünist şair Rafael Alberti'ye, Rusya'dan dönüşünde, bir ziyafet verildi. Hoş geldin konuşmasını Federico yaptı, son bir grup İspanyol yazarının hazırladığı Faşist aleyhtarı bir manifesto okundu.[1] 14 Şubatta Alberti ve karısı Maria Teresa Leon, kısa zaman önce ölen oyun yazarı Valle-Inclan için, Zarzuela Tiyatrosunda bir tören düzenlediler. Federico'nun da katılıp Ruben Dario'nun Valle-Inc-

lan'ı öven şiirini okuduğu bu toplantıyla ilgili olarak bir eleştirmen, "Bu toplantıda, düzenleyenlerin de gizlemeye kalkışmadıkları siyasal bir havanın esmemesine imkân yoktu," demişti.[2]

Halk Cephesi'nin seçimlerde kazandığı zaferden az sonra, büyük şair **Antonio Machado** ve başka aydınlar, Evrensel Barış Birliği'nin manifestosunu İspanyol komitesi adına imzaladılar. **El Sol,** içlerinde Garcia Lorca da olmak üzere manifestoyu destekleyen yazarların bir listesini yayımladı.[3]

1 Nisan'da Lorca, Alberti, Luis Cernuda ve Manuel Altolaguirre gibi şair ve aydınlarla birlikte, bu kez Brezilyalı devrimci lider Carlos Prestes'in hapisten salıverilmesini isteyen bir manifestoya daha imza attı.[4]

Aynı ay şair, Evrensel Kızıl Yardım Örgütü'nün çıkardığı haftalık dergi **Ayuda**'ya (İmdat!) 1 Mayıs Bayramı sayısı için bir mesaj göndererek siyasi rengini yeniden belli etti:
Kutladığımız 1 Mayısta daha adil bir toplum isteğiyle birleşen bütün İspanyol işçilerini sevgiyle selamlarım.[5]

İspanya'da siyasi havanın büsbütün kötüleştiği Mayıs ayının ilk haftalarında Federico'nun Faşistlere karşı ikinci bir manifesto imzaladığı görülüyor.[6] Ondan sonra Lorca, Madrid'e gelen Fransız Halk Cephesi temsilcilerinden üç Fransız yazarı: Andrè Malraux, Jean Cassou (Lorca'nın bir dostu) ve tiyatro yazarı Lenormand şerefine 22 Mayısta verilen büyük bir yemeğe katıldı. Katılanların Marseillaise ve Enternasyonal'i söylediği bu açıkça sol-cephe toplantısında, içlerinde birçok bakanın da bulunduğu, iki yüz seçkin konuk vardı.[7] Madrid gazeteleri ertesi gün bu olaya geniş yer verdiler.

Yalnız, Federico'nun Halk Cephesi'ni desteklemesi ciddi siyasi görüşlerini ne derecede yansıtıyordu? Damaso Alonso, Lorca'nın 1936 Temmuz'unda dostlarından birinin politikaya karıştığını duyunca, *"Ben hiçbir zaman politikacı olamam, hiçbir zaman!"* diye bağırdığını hatırlıyor. *"Her gerçek şair gibi ben de devrimciyim, ama asla politikacı değilim."*[8]

Şair, politikacı olmaya kalkışmadıktan başka, birçok yazar gibi sol kanat gruplarına da yanaşmamış ve hiçbir partiye girmemişti. Kelimenin en geniş anlamında bir liberal olan Lorca politikayla politika olarak pek ilgilenmezdi. 1 Nisan 1936 tarihinde Madrid'in günlük gazetelerinden **La Voz'**da yayımlanan bir konuşmada şairin İspanya'daki aktüel siyasi duruma karşı tutumu belli oluyor:

Dünyada iktisadi eşitsizlik hüküm sürdükçe, düşünmek diye bir şey olmayacaktır. Ben şöyle bir benzetme yapıyorum. İki adam bir nehir kıyısında yürüyorlar. Biri zengin, öteki yoksul. Birinin işkembesi dolu, öteki esneye esneye havayı kirletiyor. Zengin adam konuşuyor: "Suyun üstündeki küçük sandal ne güzel! Kıyıda çiçeklenen zambağa bak!" Yoksul adam bağırıyor: "Açım, hiçbir şey göremiyorum. O kadar açım ki!" Tabii. Açlık kökünden sökülüp atıldığı gün, dünyanın hiç görmediği bir manevi coşku olacak. Büyük İhtilal geldiği zaman kopacak sevinci gözümüzün önüne getiremeyiz. Gerçek bir sosyalist gibi konuşuyorum, değil mi?(9)

İspanya'nın o günkü politik durumuna göre Lorca, hiçbir solcu partiye resmen üye olmadığı halde gerçekten bir sosyalist gibi konuşuyordu. Şair, iktisadi baskı altındaki İspanyol halkıyla kendini özdeşliyor, gelenekçi zihniyetten nefret ediyor, Faşizmin tehlikelerini görüyordu. İyi yürekli bir idealistti, Cumhuriyet yönetiminde görev başında olan o yumuşak aydınlar gibi İspanya'da daha insani bir toplum kurulmasını, yeni bir liberalizm olmasını istiyor, ama politik hayatın katı gerçekleriyle başedemediyordu.

Gerçekten, şairin siyasal bakımdan biraz saf olduğundan şüphe edilemez. Faşist aleyhtarı demeçlerine rağmen, şiirlerine hayran olan Falanjist lider **José Antonio Primo de Rivera** ile dost olduğu son zamanlarda ortaya çıktı. Lorca, 7 Mart 1936'da **Çingene Baladları** üzerine San Sebastian'da bir konuşma yaptı. Bu şiirler, 1928'de yayınlanmalarından beri, İspanyol dilinin en ünlü modern şiirleri haline gelmişti. Deniz kıyısında kaldığı sırada, aşırı Faşizm aleyhtarı genç şair **Gabriel Celaya** ile tanıştı. Celaya 1966'da bir makale yazarak, Federico'nun San Sebastian'da kaldığı sıralar, tuttuğu günlükten parçalar alıp o zaman şairle yaptığı tartışmaların metnini açıkladı. Federico, Celaya ile Biarritz Otelinde buluşmayı teklif etmişti. Celaya otele gelince şairin, o bölgenin Falanjist kolunun kurucularından zeki ve genç mimar **Manuel Aizpurua** ile konuşmaya dalmış olduğunu görerek canı sıkılmıştı. Celaya, bütün gece Aizpurua ile konuşmayı inatla reddetti. Onun bu davranışına kızan Lorca ilişkisini şöyle açıkladı:

José Manuel, José Antonio Primo de Rivera gibidir. Yani onun gibi iyi bir çocuk. Her Cuma akşamı birlikte yemek yeriz. Gerçekten. Onunla perdeleri indirilmiş bir taksiyle dolaşıyoruz; çünkü, o benimle ben de onunla görülmek istemiyoruz.

Celaya durumu şöyle yorumluyor:

Federico gülüyordu. Bunun çocukça bir eğlence olduğuna inanıyordu. Bir kötülük görmüyordu. Büyük bir şakaymış gibi gülüyordu. Ama o gülüş, insanların her zaman iyi olduğuna güvenci, ister Faşist olsun ister olmasın, dostun her zaman dost olacağına inanması hayatına mal oldu. Çünkü, en yakın sandığı dostlarının, sonunda, her şeyden önce Faşist oldukları ortaya çıktı. Hayır, Lorca'yı **onlar** vurmadı. Sorumluluktan sıyrılmak için onu katillerine teslim ettiler.(10)

Celaya'nın açıklamaları Lorca'nın, bazı solcu propagandacıların bizi inandırmak istediği gibi, çok sıkı siyasi bağları olmadığını gösteriyor. José Antonio sevimli, zeki bir adamdı, Lorca ile kolayca anlaştıkları görülüyor. Ama dostlukları uzun sürmedi, çünkü Federico'nun San Sebastian'da yaptığı konuşmadan bir hafta sonra, 14 Mart'ta Falanjist lider tutuklandı. Lorca'nın ölümü konusunda Falanj'ı temize çıkarmak isteyenler bu tanışıklığa büyük önem vererek, şairin ölümünden önce partiye yakınlaştığını, bu nedenle öldürülmesinden Falanj'ın sorumlu tutulamayacağını mantıksızca ileri sürdüler. Biraz sonra göreceğimiz gibi, mesele çok daha karışıktır.

Lorca, Amerika'dan döndüğünden beri İspanyol tiyatrosunun siyasal görevi konusuyla daha yakından ilgileniyordu. Gezgin tiyatro grubu La Barraca'nın kurulması, klasik İspanyol tiyatrosunu **Pueblo**'ya (köy) götürmek için Lorca'ya olağanüstü bir fırsat vermişti. Bu projenin gerçekleşmesi için bütün gücüyle çalıştı. Bu yeni sosyal ilgi, modern tiyatro sanatının imkânları üzerine düşünmesini sağladı. Bir oyun yazarının, bundan böyle, kendini günü ve çağıyla özdeşlemekten kaçınamayacağını düşünmeye başlamıştı. Ölümünden önce basınla yaptığı son konuşmada aşağıdaki sözleri söyledi:

Sanatın sanat için olduğu düşüncesi neyse ki bu kadar gülünç, yoksa çok insafsız olurdu. Artık kendini bilen hiç kimse arı sanat, sanat için sanat saçmalarına inanmıyor. Bu dramatik anda sanatçı, halkla gülüp halkla ağlamalıdır. Zambak demetini bir tarafa bırakıp zambak arayanlara yardım için yarı belimize kadar çamura batmalıyız. Bana gelince, başkalarıyla bağlantı kurmaya gerçekten ihtiyacım var. Bu yüzden tiyatronun kapısını çaldım, şimdi bütün yeteneklerimi tiyatroya adıyorum.(11)

Aynı konuşmada Lorca'ya, Granada'nın 1492'de Ferdinand ile Isabella'nın eline geçişi konusunda düşüncesi soruldu.

Verdiği cevap o günlerde Granada'da hayatını rahatça tehlikeye sokardı, çünkü İspanya ve tarihi konusunda düşünceleri o sıralar Cumhuriyete karşı komplo kurmakta olan Granadalı Faşistler'in düşüncelerinin tam karşıtıydı: *"Okullarda tam tersi öğretiliyor ama bu fetih olayı bir felaket oldu. Dünyada eşi görülmemiş şahane bir uygarlık, şiir, mimari ve incelik, bütün bunlar yok oldu, yerini, günümüzün İspanya'sının en aşağılık burjuvazisinin doldurduğu yoksul düşmüş, yılgın bir şehir, bir harabe aldı."*

Bu öfkeli çıkıştan sonra Federico, bir İspanyol olarak duygularını da şöyle anlattı:

Ben tam bir İspanyol'um, benim için coğrafi sınırlarımın dışında yaşamak imkânsızdır. Aynı zamanda, sırf İspanyol olarak doğduğu için İspanyol olanlardan tiksinirim. Ben bütün insanların kardeşiyim; sırf gözleri bağlı olarak yurdunu sevdiği için kendini soyut, milliyetçi bir ideal uğruna feda eden kişiden nefret ederim. İyi bir Çinli bana kötü bir İspanyoldan daha yakındır. İspanya'yı eserlerimde dile getiririm, onu iliklerimde duyarım; ama, bundan da önce, hiçbir milli bağnazlığım yoktur. Herkesin kardeşiyim ben. Siyasal sınırlara inanmadığımı söylememe gerek bile yok.(12)

Bu konuşmanın yayımlandığı **El Sol,** İspanya'da en çok okunan gazetelerden biriydi; yazıda şairin "günün İspanya'sının en aşağılık burjuvazisi" diye bir tanımlama yapması Granadalı orta sınıfın gözünden kaçmadı.

Derken Temmuz gelip çattı. Federico, Nisan'da Meksika'ya gidip oyunlarını sahnede görmeyi ve on yedinci yüzyıl şairi Quevedo(13) hakkında bir konferans vermeyi tasarladığını bildirmişti; Granada'da oturan ailesinin yanında kısa bir tatil geçirdikten sonra yolculuğa çıkmaya niyetlendiği görülüyor. Kafası bir yığın düşünce ve edebi projelerle dolup taşıyordu. Temmuz başında yaptığı (ama ölümünden birkaç ay sonra, 1937'de yayımlanan) bir konuşmada baskı için hazırlanmış altı şiir kitabı ve üç yeni oyunu olduğunu söyledi; oyunlardan biri Granada'nın **vega**sında geçen bir Endülüs dramı, öteki "bir sosyal oyun... Seyirciler, sokaktan geçen insanlar oyunda rol alıyor, bir ihtilal patlıyor ve tiyatro zorla zaptediliyordu."(14)

Federico'nun annesiyle babası, yazı kızları Conćha ve torunları ile geçirmek üzere 5 Temmuz'da Granada'ya döndüler. Concha, Sosyalist Şehir Meclisi üyesi (beş gün sonra Granada Belediye Başkanı oldu) Dr. Manuel Fernandez Montesinos'un

karısıydı. Federico onları Madrid garında uğurlarken Aziz Frederic yortusunda buluşmak üzere 18 Temmuz'da geleceğine söz verdi.(15)

Birkaç gün sonra Madrid'de çirkin bir olay çıktı. 12 Temmuz akşamı, üyelerinden birinin öldürülmesine misilleme olarak, Hücum Muhafızlarından Teğmen José Castilla dört Falanjist haydut tarafından vurularak öldürüldü. Öldürülen adamın meslekdaşları, arkadaşlarının intikamını almak için iki Sağcı lideri, Gil Robles (CEDA başkanı) ile Calvo Sotelo'yu (Kralcı) öldürmeye karar verdiler. Robles'i bulamadılar ama Calvo Sotelo 13 Temmuzun erken saatlerinde oturduğu apartmandan alındı. Hugh Thomas'ın dediği gibi: Artık Hükümetin kendi ajanlarına bile söz geçiremediğini görmemek imkânsızdı.(16)

Herkes ülkenin bir iç savaş uçurumunun eşiğine geldiğini sezinliyordu. 14 Temmuz'da Castillo ve Calvo Sotelo için yapılan büyük cenaze törenleri taşkın siyasi gösterilere dönüştü.

Şiddet hareketlerinden her zaman ürken Federico bir karar vermek zorundaydı. Granada'ya mı dönmeliydi, yoksa Madrid'de mi kalmalıydı? Bir iç savaş çıkar da Sağ başarı kazanırsa güvenliği bakımından neresi daha iyiydi?

En yakın arkadaşlarından Rafael Martinez Nadal, şairin ayaklanmadan önceki ruh halini şöyle açıklıyor:(17)

Bütün İspanyolların duyduğu huzursuzluk onda kararsızlık ve karamsarlık halini aldı. **Çingene Baladları'**nın yayımlanmasından beri Lorca'yı, Madrid'de o son günlerindeki kadar karamsar gördüğümü hatırlamıyorum.

Federico ısrarla arkadaşlarına ne yapması gerektiğini soruyordu. Granada'ya dönmesini salık verenler arasında Luis **Rosales'**in bulunduğu söyleniyor. Rosales, Lorca'nın Granada'da hem Solun hem de Sağın himayesine güvenebileceğini, şehir Milliyetçilerinin eline düşecek olsa bile Rosales ailesinin onu koruyacağını ileri sürdü. Lorca'nın arkadaşı, Cortes'de milletvekili olan **Diez Pastor** şairin Madrid'de kalmasında ısrar ediyordu, Falanjist şair **Agustin de Foxa** da aynı düşüncedeydi. Şaire, güvenliği için Granada'dan daha tehlikeli bir yer olamayacağını anlatmaya çalıştı.(18) Ama Lorca kararsızlıktan kurtulamıyordu.

Calvo Sotelo'nun öldürüldüğü haberi yayıldıktan sonra Lorca, 13 Temmuz akşamı, eski hocası Antonio Rodriguez **Espinosa'**ya gitti.(19) Seksen yaşındaki Espinosa ile 1950'de Mad-

rid'de görüşen Claude Couffon Lorca'yla öğretmeni arasındaki dostluğu şöyle anlatır:
Bu dostluk, 1920 yılının sonbaharında Don Antonio, Fuente Vaqueros'da köy öğretmeniyken başlamıştı. Bir sabah öğretmen, şimdi zengin toprak sahibi Garcia Rodriguez'le evli olan eski meslekdaşı Dona Vicenta Lorca Romero'nun okulun bahçesine girdiğini görmüştü. Çekingen bir çocuğun elinden tutuyordu. Ona, "Bu Federico, Don Antonio," demişti. "İçli bir çocuktur, sizi memnun edeceğini umarım." Don Antonio Federico'ya bazı madenler, böcekler ve kelebekler göstermişti; güveni artan çocuk da ona gülümsemişti. Sabahları ders yapılıyordu. Öğleden sonra, sıcağın boğucu olduğu saatlerde Federico, sık sık Don Antonio'nun serin odasına girer, öğretmen çalışırken sessizce onu seyrederdi.(20)

Bu çekingen küçük çocuk ünlü bir şair olduktan sonra Don Antonio onun başarılarından kişisel bir kıvanç duymaya başlamıştı. Kapıyı açan hizmetçiye tiz bir sesle kendini Don Homobono Picadillo diye tanıtan Federico, Don Antonio ile görüşmesinin mümkün olup olmadığını sormuştu. Ama yaşlı öğretmen eski öğrencisinin şakalarına alışıktı. "Don Homobono gecenin bu saatinde gene ne istiyor," diye homurdanarak onu karşıladı. Rodriguez Espinosa anılarında Federico'nun o akşam Granada'ya gitmek için kendisinden iki yüz peseta tren parası ödünç aldığını yazıyor. Şair ona, "Fırtına kopacak, ben memlekete gidiyorum," demişti. "Orada tehlikeden uzak olurum."(21)

Ama Federico o akşam Madrid'den ayrılmadı, çünkü Don Antonio'yu gördükten sonra, Dr. Eusebio Oliver'in apartmanında, birkaç arkadaşına **Bernarda Alba'nın Evi** oyununu okudu. Şair Damaso Alonso da oradaydı. Lorca'nın göze çarpan gerginliğini, siyasal durumdan duyduğu endişeyi, Granada'ya gitmek için gösterdiği sabırsızlığı da anlatmıştır.(22)

16 Temmuz Federico'nun Madrid'de geçirdiği son gün oldu. Durumun acılığını sezen **Rafael Martinez Nadal'**ın o akşam, günün olaylarını ve şairle konuşmalarını bütün ayrıntılarıyla günlüğüne geçirmiş olması bizim için büyük şanstır.

Nadal, öğle yemeğinden sonra, Madrid dışındaki Puerta del Hierro'ya gitmek için nasıl taksiye bindiklerini anlatıyor. Federico sıkıntılıydı, az konuşuyordu. Öğüt bekliyordu. Granada'ya dönmeli miydi? Sonunda, sesinin tonunu değiştirmeden ayağa fırlayarak bağırdı: "Rafael, bütün bu tarlalar ceset-

lerle dolacak. Kararımı verdim. Granada'ya gidiyorum. Tanrı'nın dediği olsun."

Lorca'nın 102 Alcala sokağındaki apartmanına dönerlerken Thomas Cook'a uğradılar; şair, o geceki ekspreste bir yatak ayırttı. Sonra Nadal eşyalarını hazırlamasına yardım etti. Evden çıkarlarken Lorca Nadal'a özel kâğıtlarını vererek, "Bunları al," dedi. "Bana bir şey olursa hepsini imha et. Olmazsa, yeniden görüştüğümüzde bana geri verirsin."(23) Nadal Federico'yu istasyona götürdü ve onunla yataklı vagona gitti. Şair orada İskandinavya'daki dostları için kitaplarını imzaladı, Nadal bunları postaladı.

Sonra, şair, birdenbire kötü bir sarsıntı geçirdi:
Biri yataklı vagonun koridorundan geçti. Federico, hızla arkasını dönerek işaret parmağıyla küçük parmağını havaya kaldırdı ve salladı.
"Kertenkele! Kertenkele! Kertenkele!" diye bağırdı*
Adamın kim olduğunu sordum.
"Granada milletvekillerinden biri. Sapına kadar pis bir insan."
Federico iyice sinirlenmiş, öfkelenmişti; ayağı kalktı.
"Bak, Rafael," dedi, "kalk git, peronda da bekleme. O hayvan beni görmesin diye perdeleri kapatıp yatacağım."
Telaşla kucaklaştık ve hayatımda ilk kez trenin kalkmasını beklemeden, son dakikaya kadar şakalaşmadan Federico'yu bırakıp gittim.

Nadal bana, Lorca'nın bu kadar ters bir tepki gösterdiği Granada milletvekilinin Mayıs 1936'da yenilenen seçimlerde CEDA'dan sandalyesini kaybeden **Ramon Ruiz Alonso** olduğunu söyledi. Ruiz Alonso hikâyemizde önemli bir rol oynayacağına göre, okurlara çevresi ve kişiliği hakkında bilgi vermenin tam zamanı.

Ruiz Alonso'nun kişiliğine ışık tutan en önemli ipucu, 1937'de yayınlanan kitabı **Korporativizm**'e CEDA lideri José Maria Gil Robles'in yazdığı önsözde bulunuyor:

Ruiz'in geldiği yer atelyedir, dertlerini ve umutlarını paylaştığı insanlar halktır. Geçirdiği felaketler yüzünden doğuştan hak eşitliğinin çok aşağısında bir sosyal çevrede yaşamak zorunda kalan Ramon Ruiz Alonso, Hıristiyan ilkelerinin buyur-

---

* Bir Endülüs halk geleneğine göre bir yılan görüldüğünde, yılanın geleneksel düşmanı olan kertenkele çağrılır, dolayısıyla istenmeyen insanların karşısında da kertenkele yardıma çağrılır.

duğu sınıflar arası uyumun yaşayan bir sentezdir. Hayatın zalim pençesi altında güvenliğinin başka insanların elinde olduğunu görenlere özgü hırs ve kıskançlığı duymaktan çok uzak bir insan olan Ruiz Alonso talihsizliğini yenmesini ve çektiği sıkıntılardan sosyal peygamberliğin verimli tohumunu elde etmesini bilmiştir.(24)

Ruiz Alonso, Salamanca eyaletinde Villaflores'de yüzyılın dönümünde dünyaya geldi. Gil Robles'in dediği gibi varlıklı bir çevredendi. Robles gibi o da Salamanca'daki Salesian rahiplerinin yanında okudu. Bunlara karşı sonsuz bir minnet duydu. Eski öğrenciler derneğine yıllarca başkanlık etti.(25) Alonso kitabının son bölümünde ailesinin doğal sosyal mevkiinden düşmesinden onulmaz bir üzüntü duyduğunu istemeden belli ediyor. Kaderin başına getirdiği felaketler yüzünden durmadan acı çektiği anlaşılıyor. Hayatının belli başlı olaylarının bir özetinin de yer aldığı bu bölümde Alonso hakkında, başka türlü öğrenemeyeceğimiz, birçok önemli ayrıntıyı bulabiliriz.

Ruiz Alonso kitabına başlarken okurlarına hiçbir zaman umutlarını kaybetmemelerini, felaket karşısında boyun eğmemelerini söylüyor ve onları yüreklendirmek için, güçlükler karşısında kazandığı başarıları anlatıyor. Ruiz Alonso'nun koyu Katolik olduğu, demokrasiden nefret ettiği, gururu ve aşırı duyarlığı (özellikle küçük oğlunun ölümünü tatsız bir melankoli havasında anlatışında görülüyor) hemen belli oluyor. Cumhuriyetin ilanından önce Alonso'nun Madrid'de, hem Company of Aerial Photogrammetry'de hem de özel olarak teknik ressamlık yaptığını görüyoruz. Bu dönemde iyi para kazanıyor. Ama Cumhuriyetin ilanından sonra duvarcılık yapmaya başlıyor ve kazancı günde sekiz pesetaya düşüyor. Bu işe nasıl girdiğini anlatmıyor ama kitabın başka yerlerinde anti-Marksist düşünceleri yüzünden haksızlığa uğradığını, Solcu sendikalara girmeyi reddettiği için altı kere işten çıkarıldığını söylüyor. Ruiz Alonso'nun çevresindeki gerçek işçilerin, sınıf mücadelelerine katılmayı reddeden bu şiddetli Cumhuriyet düşmanı "sonradan düşme" adamdan hiç hoşlanmadıkları belli.

Ama, bütün güçlüklere rağmen, hayat Ruiz Alonso'yu dize getirememişti. Kendi iddiasına göre bunun nedeni, ailesinin servetini kaybetmesi anısının onu başarı yolunda kamçılamasıydı. O, yani Ramon Ruiz Alonso, Solcu serseriler ve Katolik düşmanı dinsizlerin kendisini itip kakmasına izin veremezdi!

Ruiz Alonso'nun, Gil Robles gibi, Salamanca'da Salesienlerin yanında okuduğuna daha önce işaret etmiştik. İki adamın okulda aynı zamanda bulunup bulunmadıklarını bilmiyoruz ama, Ruiz Alonso Cizvitlerin günlük gazetesi ve İspanya'nın en önemli Katolik organı **El Debate'**de yarım günlük bir görev aldıktan sonra Madrid'de çok yakın arkadaş oldukları şüphesiz. Gil Robles de gazetede çalışıyordu. Ruiz Alonso'nun kitabında ele aldığı korporasyonculuk konusunu Gil Robles'in İspanya için en iyi siyasal sistem olarak önermesi ve CEDA liderlerinin kitaba önsöz yazmayı kabul etmesi bir rastlantı olamaz, Robles, **El Debate'**deki meslekdaşının partiye yapabileceği hizmetleri görmüş olmalı, Ruiz Alonso'nun, **El Debate** gibi bir Cizvit yayın şirketi olan Editorial Catolica'nın denetimindeki **Ideal'**de matbaacı olarak çalışmak üzere 1933'de Granada'ya gönderilmesi herhalde Robles'in etkisi sonucuydu.

Ruiz Alonso'nun işleri artık düzeliyordu. CEDA 1933 seçimlerinde onu da aday listesine alınca çok sevinmişti. **El Defensor de Granada,** olayı 4 Kasım 1933'de duyurdu:

Sağ kanat koalisyonun, teşkilatlandırma komisyonunun aday listesini değiştirmeye razı olduğunu dün gece haber aldık. Don Alfonso Garcia Valdecasas listeden çıkarılarak yerine matbaacı Ramon Ruiz Alonso alındı.

Bildiğimiz gibi Sağcılar seçimlerde ezici bir başarı elde etmişti; Ruiz Alonso da daha geniş CEDA örgütünün bir parçası olan Katolik İşçi Partisi Accion Obrerista'nın temsilcisi olarak milletvekili seçildi.

Cortes'deki ilk yılında "evcilleşmiş işçi" (söylentiye göre José Antonio Primo de Rivera ona **obrera amaestrado** diye ad takmıştı), artık merkez komitesinde başkanlık ettiği Accion Obrerista adına kendini göstermeyi başaramadı. 18 Kasım 1934 tarihinde Madrid günlük gazetesi **ABC'**ye bir açık mektup göndererek partiyle ilişkisi olmadığını bildirdi; politikanın proletaryanın ruhunu alçalttığını, sınıf mücadelesinin parti politikasından tamamen ayrılarak asıl yeri olan sendikalara bırakılması gerektiğini ileri sürdü. Accion Obrerista, liderlerinin bu ihanetine şiddetli bir tepki gösterdi, 20 Kasımda **ABC'**de bir cevap yayımlayarak istifasını bildirmek için kullandığı sinsi yöntemi kınadı ve Cortes'de parti adına oturduğu sandalyeden de vazgeçmesi gerektiğini hatırlattı. Bildiride, Ruiz Alonso'nun parlamentodaki tutumu kesin bir dille yeriliyordu:

Ramon Ruiz Alonso'nun, işçilerle, hatta işçi sınıfının savunmasıyla ilgili olsa bile politik tartışmalara girmek istememesini anlayabiliyoruz. Geçen yıl, parlamento çalışmalarına katılmakta gösterdiği başarısızlık bunu açıkça ortaya koydu.

"Evcilleşmiş işçi" parlamentodan istifa etmek şöyle dursun, Accion Popular'ın çalışmalarına daha çok karşı, 1936 Şubat seçimlerinde Halk Cephesi ezici zaferini kazanıncaya kadar Accion Popular saflarında mücadele etti. Granada seçiminin iptal edilmesi sonucunda Cortes'deki sandalyesini kaybetti. Mayıs 1936'da yeniden yapılan seçimlerdeki küçük düşürücü yenilgi, demokrasiye karşı duyduğu saldırgan nefreti büsbütün pekiştirdi:

Parlamento bir yalan, bir hileydi.

Yeniden yapmak, inşa etmek, korumak için parlamentoyu yıkmalı, temeline kadar sarsmalı, taş üstünde taş bırakmamalıydı. Ölmek istemeyen bir parlamento, utanç verici yıkılışına tanık olmayayım, idam kararının yüzünden okumayayım diye beni içinden çıkarıp attı. Bunu yapmadan önce seçimin iptalini ve Granada'da kendi adaylarının seçilmesini önermişti... Ne kadar iğrenç! Ne kadar iğrenç! Ne kadar iğrenç!

Ve ne kadar gurur duyuyorum!

Halk artık ihtilalden bahsediyordu. Halka döndüm, halkın yanında yerim eskiden neyse gene o oldu.

Halk!

Genişleyen ciğerlerimle yeniden soluk aldım. Fesat kurmanın nasıl bir şey olduğunu öğrendim, çünkü ben de fesatcı oldum...[26]

Ruiz Alonso'nun kitabı, hiçbir özgürlük göstermeyen sıradan bir Faşist elkitabından fazla bir şey değildi. Korporatif İspanya devletinin nasıl kurulacağını anlatmaya yeltendikten sonra "İtalyan Faşizminin Korporatif Yasaları"nın bir çevirisini ekliyor. Çevirinin başında şu kelimeler bulunuyor: "İtalyan rejimini incelemek için gerekli belgelerin tam metni". Her sayfada Faşist görüşü yansıtan Ruiz Alonso demokrasinin ve İspanyol Halkının siyasal özgürlüğünün amansız bir düşmanı olduğunu sergiliyor. Alonso'nun politik hedefleriyle Falanj'ın ve işbirliği yaptığı Granada'daki asker fesatçıların görüşleri arasında önemli farklar yoktur. Ruiz Alonso'nun takındığı Faşist tavırlar solcu **Defensor de Granada**'nın bütün nefretini üzerine çekti. Ayaklanmadan önceki aylarda **Defensor,** bitmez tükenmez bir zevkle Alonso'nun maskarasını çıkarıyordu. Şehir-

deki Cumhuriyetçiler'in en büyük düşmanlarından birinin Alonso olduğuna şüphe yoktur.

Federico Garcia ile aynı trende, 19 Temmuz 1936'da, Granada'ya dönen adam işte buydu. Birbirlerini tanıyorlar mıydı? Federico'nun Ruiz Alonso'yu görünce irkilmesi tanıştıklarını ve aralarında, kökenini bilmediğimiz, karşılıklı bir düşmanlık olduğunu gösteriyor. Cumhuriyete karşı fesat kurduğunu artık kendi de itiraf eden Gil Robles'in bu müridi, şahsen tanımasa bile mutlaka nefret ettiği şairin trende bulunduğunu biliyor muydu?

Bunu bilmiyoruz ama kesinlikle bildiğimiz başka bir şey var:

Federico'nun doğduğu yere dönüşü gözden kaçmadı. Ruiz Alonso'nun çalıştığı **Ideal** gazetesi 16 Temmuz sayısında özel kişilere ayırdığı sütunda bunu ilan ediyordu:

Granadalı şair Don Federico Garcia Lorca şehrimizde bulunuyor.*

Adı her zaman için Granada'ya bağlı kalacak şair, tam bir ay sonra tutuklandı.

Onu tutuklayan adam Ramon Ruiz Alonso idi.

* Şairin pek yakında geleceği hakkında dolaşan söylentilerin **İdeal**'i yanılttığı ve şairin çoktandır şehirde olduğunu sandığı görülüyor. Nadal Federico'nun Madrid'den 16 Temmuz gecesi ayrıldığında ısrar ediyor.

V

Granada'nın Düşmesi

Yüz yılı geçen bir zamandan beri İspanya politikasında Ordu, mutlak bir etken olmuştur. Ama askeri darbe, siyasal değişiklik yapmak için kullanılan en zararlı araçtır. Ondokuzuncu yüzyılda da, Primo de Rivera'nın 1923'te iktidara gelişinde de hep böyle olmuştur; Franco, Madrid'in düşmesini iki buçuk yıl beklediği halde, 1936 Temmuz'undaki ayaklanma da bundan farklı değildi.

İsyan, İspanyol Fas'ında Melilla garnizonundaki bir küçük subay grubunun baş kaldırmasıyla 17 Temmuz 1936'da başladı. Bunlar, Yabancılar Lejyonu'nun desteğiyle, şehri az zamanda ele geçirdiler. Ceuta ve Tetuan'daki benzer isyanlar da eşit başarılarla sonuçlandı, gece yarısına kadar hemen hemen bütün bölgede kontrolu ele alan asiler ana vatan İspanya'ya askeri saldırı hazırlıklarını yürütüyorlardı.(1)

Birkaç saat sonra Franco ile Orgaz, Kanarya Adaları'ndaki Las Palmas'a el koydular ve 18 Temmuz günü saat 5.15'de Franco'nun, Milliyetçi Hareketi* bildiren ve Milliyetçi İspanyolları eyleme çağıran ünlü Manifestosu bütün Kanarya ve İspanyol Fası radyolarından İspanya'ya duyuruldu.(2)

Aynı sabah Madrid Hükümeti bir bildiri yayımlayarak Fas'ta Cumhuriyete karşı askeri bir isyan çıktığını, ama ana vatanda durumun sakin olduğunu bildirdi.(3) Bununla birlikte, radyo anonsu Granada'nın sabah gazetelerine yetişemedi. **Ideal'**in 18 Temmuz sayısında, ilk sayfada yer alan "elimizde olmayan nedenlerle genel haberlerimizi alama-

---

* **El Movimente (Nacional)** hem Milliyetçi ayaklanmanın hem de isyandan sonra İspanya'da kurulan politik sistemin adı.

dık" bildirisi, her şeyin yolunda olmadığını gösteren tek işarettir.

Hükümet ne derse desin ana vatan sükunet içinde değildi. General Queipo o sabah görülmemiş bir cüretle Sevil garnizonunu ele geçirmişti. Sevil'e Gümrük Koruma Müdürü olarak gönderilmiş olan Queipo, bölge komutanı General Villa-Abrielle ile Alayın Albayını hemen hemen tek başına tutuklamış ve akşama kadar, yüz asker ve on beş Falanjistin yardımıyla şehir merkezinin kontrolunu ele geçirmişti. Sivil Muhafızlarla Garnizonun topçu alayının da katıldığı Queipo'nun başarısından artık şüphe edilemezdi; silahsız ve moralleri bozuk işçiler, şehrin kalabalık dış mahallelerinde barikatlar kurup baskı hareketlerini beklemekten başka birşey yapamadılar.(4)

Hükümet 18 Temmuz günü, tam bir askeri ayaklanma olarak görmek istemediği olayın gelişmesi hakkında yanlış bilgiler vermeyi sürdürdü. Akşam 7.20'de Queipo de Llano'nun Sevil'de sıkı yönetim ilan ettiğini bildirdi, "asi askerlerin Sevil'de çıkardığı çeşitli fesat hareketleri Hükümet kuvvetleri tarafından bastırıldı. Süvari takviye kuvvetleri şu anda şehre girmiş bulunuyor... Ülkenin geri kalan kısmı, durumu mutlaka kontrolu altında tutan Hükümete bağlı kalmıştır," diye de ekledi.(5)

Bir buçuk saat sonra Queipo, ateşli belâgati, tahrifleri ve iğrenç bağnazlığı ile tanınan o uzun bülten dizilerinden ilkini Sevil radyosundan yayımladı. General, Milliyetçi ayaklanmanın, Madrid ve Barselona dışında bütün İspanya'da zafer kazandığını, Afrika'dan asker sevk edilmekte olduğunu, kolların Granada, Kordoba, Jaén, Extramadura, Toledo ve Madrid üzerine hemen yürüyüşe başlayacağını, Marksist ayak takımının vahşi hayvanlar gibi yok edileceğini bildirdi.(6)

Queipo'nun bülteni Granada halkını şaşkınlığa düşürdü, ayrı radyo istasyonlarından yayımlanan insanı alt üst edici, birbirini tutmaz bildiriler karşısında hem sivil halk hem de garnizon aşırı huzursuzluk gösterdi. Garnizon, hatırlanacağı gibi, Sevil Komutanlığına bağlıydı ve Queipo'nun komutayı ele alması Granada'daki askerlerin sadakatini tehlikeye düşürüyordu.

General, 18 Temmuz gecesindeki askeri durum hakkında kasıtlı olarak yanlış bilgi vermişti; çünkü ayaklanma o ana kadar Endülüs dışına taşmamıştı. Belli başlı şehirlerde Cumhuriyetçiler'in direnişi az çok bastırılmış, yalnız Malaga, Halk Cephesi'nin elinde kalmıştı.(7)

Madrid'de Hükümet, büyük bir şaşkınlık içinde bocalayıp duruyordu. Ne yapılması gerektiğine bir türlü karar veremiyor, hatta olanların anlamını kavrayamıyor gibiydi. Kaçamaklı sözlerle çok değerli ve bir daha geri gelmeyecek saatler boşa harcandı. 19 Temmuz'a kadar Hükümet, halka silah dağıtmaktan kaçındı. Üstelik, Başbakan Cesares Quiroga, bu işi izinsiz yapacak herkesin kurşuna dizileceğini bildirdi: Granada valisi dahil çoğu valiler bu bildiriye uydu. 18 Temmuz'daki Milliyetçi başarının sağlanmasına her şeyden çok bu emir yardımcı oldu.*

Granada'daki ayaklanmayı hazırlayan olaylar hakkında elimizde fazla güvenilir belge bulunmuyor. Bunun başlıca nedeni **Defensor de Granada** gazetesinin Temmuz 1936'da yayımlanan nüshalarından hiçbirinin ortalıkta bırakılmamasıdır, oysa Milliyetçilerin yayımladığı haberlere karşılık bir de bunları okumak yararlı olurdu (gazete Granada ayaklanması sırasında kapatıldı ve bir daha çıkmadı). Gollonet ve Morales'e göre, 18 Temmuz günü sivil yönetim işbaşındaydı. Vali **Torres Martinez,** çeşitli sendikalar ve solcu siyasal birlik liderleri ile toplantılar yapıyordu,[8] **Ideal** ise General **Campins'**in, öğleden sonra, Torres Martinez'i görmeye gittiğini söylüyor.[9] Gollonet ve Morales'e göre bu toplantılara hiçbir gazeteci sokulmamıştı. Dolayısıyla gazetelerin yapılan konuşmalarla ilgili haberlerine pek fazla güvenilmez. Muhakkak olan husus General Campins'in Hükümeti desteklemeye kararlı olduğu, Torres Martinez'in ise, solcu grupların sık sık tekrarladığı makul taleplere rağmen işçilere silah dağıtmayı kesinlikle reddetmiş olmasıdır. Gollonet ve Morales'in "Marksist baldırı çıplaklar"a[10] gerçekten silah dağıtıldığını durmadan tekrar etmeleri Milliyetçi propagandacıların sonradan yapılan tedhiş hareketlerini mazur göstermek için giriştikleri bir çaba olmalı. Granada'da idarecilerin silah dağıttığını gösterecek bir belge bulamadım. Tersine, tedhiş hareketlerinden kurtulabilenlerin hapsi aciz Torres Martinez'i bu olayda kararlı olmadığı için eleştirdiler (gerçekten silah dağıtmış olsaydı hemen öldürülürdü; oysa Milliyetçiler canını bağışladılar).[11] Ayrıca, ayaklanma başladığı zaman asilere karşılık verilmedi, bu da gerçeğin ne du-

* Hugh Thomas, s. 135: Cesares Quiroga'nın liberal Hükümeti silah dağıtsa ve valilere de aynı şeyi yapmalarını emretse, işçi sınıfından faydalansaydı, ayaklanmanın bastırılması mümkün olabilirdi.

rumda olduğunu gösteriyor. Cumhuriyetçiler'in elinde az sayıda tabanca ve tüfek bulunduğu, cephanenin de yetersiz olduğu inkâr edilemez.

Cruzada, çeşitli işçi birliklerinin kurulduğu, Belediye Dairesinde sürekli toplanıp Harekete karşı plan hazırlamak üzere 18 Temmuzda bir komite oluşturulduğunu anlatıyor.(12) Ama aslında, önce garnizon ayaklanmasını önlemek, sonra da dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı koymak için bir işçi milisi kurmak üzere Halk Cephesi'nin giriştiği çabalardan verimli bir sonuç alınamadı.

18 Temmuz gecesi pek az Granadalı rahat uyuyabilmiş olmalı. Yerli radyo istasyonundan Hükümet bildirileri okunup Halk Cephesi sözcüleri öğütler verirken Sevil radyosundan Milliyetçiler'in bütün ülkede kazandıkları başarı haberleri yayınlanıyordu. Granada'da ne olacaktı? Garnizon halka karşı silahlı bir ayaklanmaya girişecek miydi? Şehir halkı, bu endişeler içinde doğacak günü bekliyordu.

Ertesi sabah, 19 Temmuz Pazar günü, Queipo de Llano'nun Sevil'i gerçekten kontrolu altında tuttuğu Granada'da doğrulandı. **Ideal'**in baş sayfasındaki başlıkta HÜKÜMET ASKERİ BİR AYAKLANMA OLDUĞUNU YALANLIYOR deniyordu ama altında AYAKLANMANIN FAS VE SEVİL'DE SINIRLANDIĞI SÖYLENİYOR diye yazıyordu. Bu, durumun, Hükümetin itiraf etmek istediğinden çok daha ciddi olduğunu gösteriyordu. **Ideal,** Madrid'den normal yollardan haber almamış, bütün ülkede olanlar hakkında resmi Hükümet bültenlerine bel bağlamak zorunda kalmıştı. Aynı zamanda, sansüre de tabi tutulmuştu. İspanyolların yeniden bir kardeş kavgasına giriştiklerinden kimsenin şüphesi olamazdı.

Ideal sabahın erken saatlerinde Vali ile bir görüşme yapmayı becermişti. Vali, Granada'da herhangi bir karışıklığın çıkmasını önlemek için her türlü tedbirin alındığını söylemişti.(13) Ama şehri işgal planları da bir hayli ilerlemiş durumdaydı.

Cruzada'nın dediğine göre Topçu Bölüğünden Albay Antonio Munoz o sabah dörtte ayaklanma taktiklerini görüşmek üzere Piyade Bölüğünden Albay **Basilio Leon Maestre'**ye gitmişti. Ayrıntılar üzerinde tam bir anlaşmaya varamamışlardı, Hareket başlayıncaya kadar, çeşitli asi subaylar 19 ve 20 Temmuz tarihlerinde buluşmuşlardı.(14)

Aynı kaynak, General Campins'in, o sabah onbirde, Hükümetten ivedi bir telefon mesajı aldığını bildiriyor. Asilerin eline geçen Kordoba'yı kurtarmak için aceleyle bir birlik kuracaktı. Campins iki Albayını çağırarak durumu anlattı, adamlarına sefer için hazırlanmalarını emretti. Munoz ile Leon zor durumdaydılar. Generalin emirlerine boyun eğecek olurlarsa, izinler yüzünden zaten küçülmüş olan garnizon, ayaklanmanın başarısını garantileyecek kadar güçlü olamayacaktı. Onun için zaman kazanmaya karar verdiler ve Generali bütün gün çeşitli bahanelerle atlattılar: subaylar Granada'dan ayrılacakları için üzülüyor, araç ve gereçler teftiş ediliyor gibi bahaneler ileri sürdüler. Böylece, öğleden sonra, Yüzbaşı Nestares Topçu ve Piyade kışlalarına giderek Munoz ile Leon'un duruma derhal el koymaları gerektiğini anlattı. Hareketleri göze çarpıyordu. Durum Valiye bildirildi. Vali Campins'e telefon ederek Nestares'in davranışının nedenini sordu. Hükümetten sabahtan beri çelişik telefon haberleri almaktan kafası karışan Torres Martinez'e, aynı derecede yorgun olan Campins konuyu inceleyeceğini söyedi. General, Topçu kışlasına telefon etti, kaypak açıklamalarla gene atlatıldı. Gerçek durumdan habersiz olduğu belliydi.

Bu arada işçiler huzursuzdu. Kışlalar arasında gidiş gelişleri görmüşler, bütün ülkede şiddetli çarpışmalar olduğunu gösteren radyo bültenlerini dinlemişlerdi. Kordoba'yı kurtarmak için kendi aralarında bir birlik kurmaya karar vererek Madrid'den destek istediler. Az sonra Hükümet, Sivil Muhafız Gücü Yarbayı Fernando Vidal Pagan'a işçi birliğine verilmek üzere Topçu kışlasının silah deposundan silah alınmasını bildirdi. Ama, Munoz emrindeki topçular silah verrnemeye çoktan kararlıydılar. Madrid'le birçok telefon konuşması daha yapıldı. Sonunda, akşam dokuzda, Campins kışlaya kendi gitmeye karar verdi.

Oraya varınca subaylara bir demeç verdi ve gereken silahların Sivil Muhafız Gücüne teslim edilmesini emretti. Makamına döndüğünde, garnizona söz geçiremediğini, emirlerinin yerine getirilmediğini hâlâ kavrayamamıştı.

O gece Madrid'den topçu silah deposundan silah alınması hususunda yeni emirler geldi. Vidal Pagan bu emirleri yerine getirme görevini Teğmen Mariano Pelayo'ya verdi. Vidal, Pelayo'nun fesat hareketinin elebaşılarından olduğundan habersizdi.(15) Granada'da olaylar, hızla Cumhuriyet aleyhinde gelişiyordu artık.

20 Temmuz Pazartesi sabahı 01.30'da Pelayo, Kordoba'ya gidecek birliğe 3000 silah verilmesi hakkındaki Hükümet emriyle topçu kışlasına geldi. Silah vermeme kararı Campins'ten hâlâ gizlendiği için ona silahların henüz hazırlanmakta olduğu ve hazırlığın birkaç saat içinde tamamlanacağı bildirildi. Munoz, saat yedide, Topçu Birliği Komutanı Rodriguez Bouzo'yu Hücum Muhafızları Yüzbaşısı Alvarez'in ağzını aramaya gönderdi. Alvarez onları destekleyeceğine derhal söz verdi; bu arada Sivil Muhafız Birliği subayları da aynı şekilde söz vermişlerdi. Asiler, ayaklanma başladığı zaman duruma hakim olacaklarını açıkça görüyorlardı; Campins'in artık aldatılamayacağı ve işçilerin her an kışlaya saldırabilecekleri de açıktı. Fesatçılar, öğleden sonra askeri sokağa dökmeye karar verdiler.(16)

Granada'nın sıcağı Temmuz ve Ağustos aylarında boğucu olur. Campins de öğle yemeğinden sonra dinlenmeye çekilmişti ki Topçu Kışlasında borularla silah başı çağırısı yapıldığı ve binaya birçok sivilin girdiği haberi geldi. Derhal kışlaya koşan Campins alayı savaş durumunda avluda toplanmış görünce donup kaldı. Kumandan José Valdes Guzman'ın emrindeki otuz Falanajist de askerlerin yanında yer almıştı.(17) Munoz'un Campins'le yüzleşmekten kaçınmasına artık imkân kalmamıştı. Astının gizliden gizliye entrikalar çevirdiğini görmek Campins için herhalde bir şok oldu. Piyade Birliği, Sivil Muhafız Birliği ve Hücum Muhafız Birliği'nin asilerle kader birliği yaptığını öğrenen Campins, üzüntü içinde ve duyduklarına inanmaz bir halde, Munoz tarafından Piyade Birliği'ne götürüldü. Burada da askerler ayaklanmıştı.

Tutuklanan General az sonra Askeri Kumandanlığa götürülerek asi subayların onun için hazırlamış olduğu savaş ilanını, baskı altında imzaladı.

Askerler artık sokağa çıkmıştı. Şehirdeki bütün stratejik noktalara topçu bataryaları yerleştiriliyordu: Belediye Sarayı'nın karşısında Plaza del Carmen'de; şehrin merkezi Puerta Real'de; Vilayet Konağının arkasında Plaza de la Trinidad'da. Saat öğleden sonra beşti. **Ideal'**in dediğine göre, çelik miğferli askerler Granada'da yürürlerken halk tarafından alkışlandı,(18) buna karşılık **Cruzada,** olayların siyasal anlamının anlaşılmadığını bildiriyor:

Askerler "halka kardeşlik bağlarını göstermek için" kışlalarından çıktılar diye kandırılan Kızıllar bile, bunları geçerken

alkışlıyordu. Az sonra yanıldıklarını anladılar. Askerler üzerlerine ateş açtılar, Kızıllar panik içinde Carrera del Darro'dan kaçmaya başladılar...(19)

Şehirde topçu bataryaları çeşitli stratejik noktalara yerleştirilirken bir müfreze asker de Armilla hava alanına giderek hiçbir direnmeyle karşılaşmadan burasını aldı. Murcia yolunda El Fargue'deki patlayıcı madde fabrikasındaki direnme de derhal bastırıldı.

Yüzbaşı Nestares aynı anda Vilayetin karşısındaki Duquesa Sokağı Polis Komiserliğine geldi. Polis o sabah Hareketi desteklemeye karar vermiş, işçilere silah dağıtmayı kesinlikle reddetmişti. Nestares yapıya girdikten az sonra, bir grup Hücum Muhafızı çıkıp şehrin çevresinde yer aldı.

Valdés ile Falanjistlerinin desteklediği, Yüzbaşı Garcia Moreno'nun komutasındaki bir topçu bölüğü Vilayetin karşısına geldi. Polis karakolunda bekleyen Nestares bunlara katıldı. Vilayetin kapısında bekleyen birkaç Hücum Muhafızı direnmekten fayda çıkmayacağını görerek kenara çekildi. Asiler binaya girerken kimse karşı koymadı. Vali bürosunda tutuklandı; onunla müzakerede olan Halk Cephesi Komitesi Sekreteri Ruis Romero ve Granada Belediye Meclisi Başkanı Virgilio Castilla da karşıdaki polis karakoluna götürüldüler, birkaç gün sonra vurularak öldürüldüler. Cumhuriyete bağlı olan sivil Muhafız başkanı Yarbay vidal da tutuklandı.

Valdés Valilik görevini üzerine aldı. Yaptığı ilk iş binanın kapısına bir makinalı tüfek yerleştirmek oldu; böyle bir silahın bu kadar dar bir sokakta kullanılmasının sonuçları pek dehşetli olacaktı. Sonra, eyaletteki bütün Belediye başkanlarına telefon ederek görevlerini Sivil Muhafızlara devretmelerini emretti. Bu sıralarda orta sınıftan yüzlerce Granadalı Vilayete gelerek Milliyetçi davaya bağlılıklarını bildirdiler ve her türlü hizmete hazır olduklarını söylediler.

Bu arada asiler Şehir Meclisi'ne de girdiler. Burada da hiçbir direnmeyle karşılaşmadılar, binada bulunan belediye zabıtası ve başka memurlar için askerle işbirliği yapmaktan başka çıkar yol yoktu. Manuel Fernandez Montesinos da, Torres Martinez gibi makamında tutuklandı. Yerine Piyade Birliği'nden Yarbay Miguel del Campo geçti.(20)

Karanlık basıncaya kadar Granada'nın merkezi tamamen asilerin eline geçmişti. Yüzlerce "istenmeyen" hapse atılmıştı.

Gerçekte, asilere karşı konulmamıştı ve **Ideal,** Askeri Komutanın emrine girmek için üşüşen sivillerden bahsederken, şöyle diyordu:
Hiçbir direnme olmadan, şiddet gösterilmesi gerekmeden bütün resmi merkezlerin ele geçmesi konusunda halk düşüncelerini beyan etti...

Ideal, şehrin merkezinin ne kadar kolaylıkla ele geçirildiğini uzun uzun anlatıyor. Aynı raporda şunları da öne sürüyor: Sokakta eller havada yürüme emrine uymayan şüpheli kişilere, ya da arada bir askerlere atılan tabancalara karşılık olarak şehrin çeşitli yerlerinde ateş açılmasına rağmen askerler tarafından yaralanarak hayır kurumlarına sığınan hiçkimse olmamıştır...(21)

Cruzada, daha da açık yazıyor:

20 Temmuz günü öğleden sonra hemen hemen bütün şehir zaptedilmişti, o kadar az can kaybı olmuştu ki, Carrera del Genil'den geçerken Yüzbaşı Nestares'e eşlik eden bir Güvenlik Muhafızının ölümünden başka yası tutulacak bir şey olmamıştı...(22)

Asilerin Campins adına kaleme aldığı Savaş ilanı akşam saat 6.30'da başlayarak yarımşar saat arayla Granada radyosundan okunuyordu:

İLAN

BEN, tuğgeneral ve bölge Askeri Komutan DON MIGUEL CAMPINS AURA İLAN EDİYORUM:
Birinci madde: Son üç gündür ülkede hüküm süren anarşiye karşı merkezi Hükümetin hiçbir inisiyatif göstermemesi karşısında, İspanya'nın ve Cumhuriyetin içine düştüğü kargaşalığa son vermek amacıyla, bu andan itibaren ve bütün eyalette SAVAŞ HALİ ilan edilmiştir.
İkinci Madde: Asayişi korumak için bütün imkânlarını seferber etmeyen yetkililer derhal azledilecek ve tutumlarından sorumlu sayılacaklardır.
Üçüncü Madde: Asayişi bozmak, şehrin sakinlerini yıldırmak ya da sosyal nitelikte misilleme için patlayıcı ya da tutuşturucu madde bulundurmak; tren yahut başka kara ya da hava nakil araçlarında kazalara sebebiyet verecek veya ciddi hasara yol açacak kuvvette başka araç gereç kullanan yürürlükteki yasalara göre en ağır cezalara çarptırılacaktır.

Dördüncü Madde: Ruhsatsız patlayıcı ya da tutuşturucu madde imal edenler, ellerinde bulunduranlar, taşıyanlar, ya da bunlara meşru bir şekilde sahip oldukları halde bunları, önceden garanti almadan, yukarıdaki maddelerde gösterilen cinayetleri yapmak için kullanacaklara teslim edenler, 4 aydan 12 yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaktır.

Beşinci Madde: Birinci madde mucibince cezayı gerektiren suçları işlemeye başkalarını doğrudan doğruya teşvik etmemekle birlikte açıkça övenler, ya da bunu mazur gösterenler, ya da kendileri yapanlar, 4 aydan 6 yıla kadar mahkûm olacaklardır.

Altıncı Madde: İki ya da daha fazla kişi zor kullanarak ve gözdağı vererek soygunculuk hareketine geçerse, bunlardan birinde silah bulunursa, sonucunda katil ya da bu yasanın birinci maddesine gösterilen yaralamalar meydana gelirse, ceza ölümdür.

Yedinci Madde: Ellerinde silah ya da patlayıcı madde bulunanlar bunları, bu akşam sekizden önce en yakın Sivil Muhafız karakoluna teslim edecektir.

Sekizinci Madde: Üç kişiden fazla gruplar askerler tarafından azami şiddetle dağıtılacaktır.

GRANADALI VATANDAŞLAR, Bozulmuş olan asayiş, nizam, İspanya ve Cumhuriyet sevgisi, çalışma kanunlarının yeniden konması için nizam uğruna işbirliğinizi bekliyorum.

Yaşasın İspanya. Yaşasın Cumhuriyet.(23)

Kardeş Savaşı'nın bitmesinden iki yıl sonra yayımlanan **Cruzada,** bu belgenin Campins'in şaşkınlığını belli ettiğini söylüyor.(24) Şüphesiz öyledir ama, asi generallerin ne çeşit bir siyasi sistem kurmak istediklerinden haberleri olmadan bunu kaleme alan asi subayların şaşkınlığını da eşit derecede göstermiş olmalı.

Campins'in 20 Temmuz gecesi **Ideal'**e verdiği demeçte de asiler tarafından hazırlanmış bir belge havası var:

Her zaman kanun sınırları içinde kalmaya dikkat ettim; ama Hükümet'in bizi açıkça ortada bırakması ve teması kesmemeye çalıştığım Valinin umursamazlığı karşısında, bütün eyalette savaş hali ilan etmeyi uygun buldum.

Dahası, şehirdeki aşırı unsurlar broşürler dağıtarak ve başka yasa dışı yöntemlere başvurarak askerleri subaylara karşı isyana kışkırtıyorlardı: Ordunun efendice davranışı böyle karşılık görmüştü. Olanları Valiye bildirdim ama bu utandırıcı davranışların önüne geçmek için hiçbir şey yapmadı.

Bütün bu olaylar Orduda tedirgin bir havanın doğmasına yol açtı. Aşırı unsurlar daha ileri giderek Validen Topçu kışlasında bulunan silahların kendilerine verilmesini istemişti. Bu olay, bilinen şekilde karar vermeme sebep oldu, çünkü Vali bunları bize karşı değil, başka merkezlerin askeri birliklerine karşı kullanacağı yolunda teminat verdiği halde, silahların bu çeşit unsurların eline düşmesine izin veremezdim. Sizin de kabul edeceğiniz gibi, asker kardeşlerimize karşı kullanılması için kimseye silah veremezdim. Şehirde dolaşan başka bir korkutucu söylenti de Piyade Bölüğü'ne saldırı planları yapılmakta olduğuydu...(25)

Milliyetçiler yalnız Albaicin'in kolaylıkla barikat kurulabilecek dik yokuşlu ve dolambaçlı sokaklarında direnişle karşılaşmışlardı. Hemen hemen hiç silahı olmayan Cumhuriyetçiler, asilerin artık kesinlikle beklenen saldırısına ellerinden geldiğince karşı koymak için burada bekliyordu. O gece, daha sonraları, Campins'e atfedilen başka bir bültenle Granada radyosu dinleyicilerine, garnizonun İspanya'ya ve Cumhuriyet'e ("İspanyol halkının iradesinin tam ifadesi") hizmet etmeye kararlı olduğunu bildirerek yetkililerin emirlerine karşı gelenlerin ne şekilde cezalandırılacağı anlatıldı:

Şehirde normal yaşayış düzeninin bozulmaması için elinden gelen her şeyi yapmayanlar sıkıyönetim yasasına göre şiddetle cezalandırılacaktır. Aynı zamanda, her türlü karışıklık çıkarma teşebbüsünün şahsen bana bildirilmesini talep ediyorum. Şehrin normal hayatını hiçbir şekilde engellemeyecek sıkıyönetim, emirlerimi yerine getirmeyenler için ancak sertlik anlamı taşıyabilir.

Olup bitenlerin anlamı Albaicin halkı için apaçıktı. Mahalleye saldırılmasının bir an meselesi olduğu biliniyor, savunma için hummalı çalışmalar yapılıyordu.

Granada'nın merkezinden Albaicin'e giden başlıca yol daracık Carrera del Darro'dan Paseo de los Tristes'e gider, oradan da keskin dönemeçli Cuesta del Chapiz'den yukarı çıkar. Albaicin'e girişi sağlayan bu yolun kapanması gerekliydi, dolayısıyla taşıtların yokuşu tırmanmalarını engellemek için Cuesta del Chapiz'in altında boydan boya derin bir hendek kazıldı. Bazı daha dar sokaklar da buna benzer hendekler ve gelişigüzel engellerle kapatıldı.

Hazırlıkları gören Milliyetçiler işçilerin direnişini ezmek için planlar yaptılar. Önce, mahalleye tepeden bakan iki strate-

jik noktaya topçu bataryaları yerleştirildi: biri Murcia yolunda bulunan San Christofero Kilisesi'nin hemen altına, ikincisi de, Elhamra'nın tabyalarından birinin üstüne, Darro nehri boğazına, tam Cumhuriyetçiler'in karşısına. Artık gece olmuştu. Asiler sabah olmadan hiçbir harekete girişmemeye karar verdiler. Bununla birlikte, iki Milliyetçi'nin ve herhalde çok sayıda Cumhuriyetçi'nin ölümüne yol açan rasgele silah atışları oldu.(27)

27 Temmuzda iki batarya da Albaicin'i top ateşine tuttu. Asilerle (Piyade Hücum Muhafız Gücü ve Falanjistler) tek tük silahlı işçiler birbirlerine şiddetle ateş açtı. Milliyetçiler'e ateş etmeye en uygun yer işçilerin üst üste yığılmış evlerinin pencere ve balkonlarıydı. Ama Milliyetçiler az zamanda Albaicin'e girmeyi başardı ve birçok kişi tutuklandı. Ölü sayısı hakkında geçerli hiçbir bilgi yok. Bu arada Granada radyosundan asiler, halkın "sadakatına" ve "sağduyusuna" çağrılarda bulunmaya devam ediyor, Albaicin direnmesini ezmek için gereken kuvvetin kullanılacağını açıkça bildiriyordu:

Ülkemizi yutma teşebbüslerinin can çekiştiği şu son anlarında Albaicin'den Granada'nın hayatını rahatsız eden bir avuç haydutun caniyane davranışları bitmek üzeredir; Granada halkına sunulan son bildirinin kuralları gereğince kahraman Hücum Muhafız Gücü, Piyade ve Topçu kuvvetleri vahşi hayvanları inlerinde yok etmeye gittiler. Granada halkına güveniyorum ve şehrin eşsiz gecelerinin tadını huzur içinde yeniden çıkarmalarını sağlamak için aldığımız karardan ürkmeyeceklerine inanıyorum.

Askeri Kumandanınız sizinle birlikte haykırıyor: Yaşasın İspanya! Yaşasın Cumhuriyet! Yaşasın Granada!(28)

Bu noktada sözü edilen askeri bildiri o akşam Leon Maestre, askeri komutan olarak General Campins'in yerine resmen geçtiği zaman yayınlanmıştı.* Artık eyaletin en yüksek askeri yetkilisi olan Maestre'nin bildirisi bundan böyle Milliyetçiler'e karşı gelenlerin nasıl acımasız bir sertlikle karşılaşacaklarını gösteriyordu:

Eşsiz, soylu ve şanlı İspanya'yı seven bütün Granadalılar'a sesleniyorum ve kendilerinden gönülden ve tam bir itaatla emirlerimi yerine getirmelerini istiyorum:

---

* Bahtsız General Campins uçakla Sevil'e götürüldü, Queipo de Llano'nun emriyle 16 Ağustos 1936'da kurşuna dizildi. Ölümünü 18 Ağustos'da **Ideal** bildirdi.

1. Merkez ve taşra artık sıkı yönetim idaresi altındadır ve her türlü suç askeri mahkemelerde yargılanacaktır.
2. Orduya, güvenlik kuvvetlerine karşı şiddet eylemlerine başvuranlar seri mahkeme usulleriyle yargılanıp idam edilecektir.
3. Silah taşıyanlar ya da üç saat içinde silahlarını Sivil Muhafızlara, Hücum Muhafızlarına ya da Polise teslim etmeyenler seri mahkeme usulleriyle yargılanıp idam edileceklerdir.
4. Üç kişiden fazla gruplar halinde dolaşmak yasaktır ve askerler tarafından uyarılmadan dağıtılacaktır.
5. Bu bildirinin yayımlandığı andan başlamak üzere sivillerin her çeşit taşıt aracı kullanması yasaktır.
6. Grev hakkı kaldırılmıştır ve grev komiteleri idam edilecektir.
7. Herhangi bir sabotajda, özellikle haberleşme alanında bir sabotajda bulunanlar seri mahkeme usulüyle yargılanıp idam edilecektir.
21 Temmuz 1936 günü Granada'da, titizlikle uygulanmak üzere, duyurulmuştur.
YAŞASIN İSPANYA, YAŞASIN CUMHURİYET. YAŞASIN GRANADA.[29]

Ertesi gün, 22 Temmuz sabahının erken saatlerinde, bir gece önceki bültenin şartlarını açıklığa kavuşturan bir ültimatom Granada radyosundan Albaicin halkına okundu. Üç saat içinde kadınlar ve çocuklar mahalleden çıkıp yetkililerce gösterilecek yerlerde toplanacaktı; erkekler, silahlarını önceden sokağın ortasına atarak, evlerinin kapılarında ellerini havaya kaldırarak duracak, teslim olan bütün evlerin balkonlarına beyaz bayrak çekilecekti. Albaicin, bu emirlere boyun eğmediği takdirde öğleden sonra 2.30'da topçu bataryaları ve uçaklarla bombardıman edilecekti.[30]

Bildirinin okunmasından az sonra, korku dolu kadın ve çocuklar, gösterilen toplantı noktalarına doğru sıra sıra inmeye başladılar. Asilerden yana birtakım kadınlar bunları sorguya çekip üzerlerini aradıktan sonra şehrin dışında kurulan geçici bir toplama kampına götürüldüler. Albaicin erkekleri teslim olmayı reddetti. Çok geçmeden çatışma başladı, asiler çekilerek topçuların mahalleyi ciddi şekilde bombalamasını sağladı. Bataryalar Albaicin'i top ateşine tuttu. O sabah Armilla'da[31] ele geçirilen üç avcı uçağı hareketi desteklemek için alçaktan uçup direnme yuvalarına makinalı tüfekle ateş ediyordu. El bombaları da atıldı.[32] Birçok yapı bombardımandan hasar gördü ama, hava karardığında, işçiler hâlâ "inlerinden" sökülememişti.[33]

Ertesi sabah, 23 Temmuz tarihinde, top ateşi daha çok şiddetlendirilince başarı kazanıldı. Pencerelerde, balkonlarda beyaz bayraklar belirdi, top atışları azalmış, arada bir parlayıp sönüyordu. İşçilerin elindeki bir avuç cephane bitmişti, direnmeyi sürdürmek imkânsızlaşmıştı.

Beklemekte olan asker ve Falanjist sürüleri o anda Albaicin'e daldı, az sonra herşey bitmişti.(34) Fırsatını bulan işçiler şehrin arka yollarından kaçarak Guadiks yakınındaki Cumhuriyetçi saflarına katıldı; şansı yardım etmeyenler kaçmaya çalışırken ele geçti, birçokları da evlerinde kıstırıldı. Hepsi sorguya çekilmek üzere resmi merkezlere götürüldü, çoğu az sonra öldürüldü. **Cruzada**'nın dediği gibi: "Kızılların Granada'daki son umudu da yok oldu."(35)

Ideal 22 Temmuz Albaicin'deki direnmenin bastırıldığını sevinçle haber verdi, teslimden sonra mahalleyi gezen bir muhabirin yazısını yayımladı. "Modern silah kudreti, karşı gelinmez etkisinin izlerini bıraktı," diye yazıyor. "Evlerin çoğunun duvarı tüfek, tabanca, makinalı tüfek, top ateşinden delik deşik olmuş." diye de ayrıntıları veriyordu. Birçok yapı tamamiyle harap edilmişti, gazeteci, işçilerin uydurma barikatlarla siper yaparak askerlerin üstün silahlarına karşı acıklı bir şekilde kendilerini korumaya çabalamalarıyla alay ediyordu, **Ideal** artık rengini açıkça belli etmekten çekinmiyordu.

Direnme sona ermişti. Şehirde çatışmaya devam eden birtakım küçük yuvalar da ezilmişti. 23 Temmuz gecesi asiler, Granada'nın mutlak denetim altına alınmasını bu kadar büyük bir kolaylıkla başardıklarından dolayı kendilerini kutlayabilirlerdi. Bütün kayıpları beş on kişiyi bulmuyordu bile.

Yukarıda söylediğimiz gibi Granadalı işçilerin elinde hemen hemen hiç silah yoktu. Milliyetçilerin elindeki belgeler de bunu kanıtlıyor. **Ideal** muhabirinin dediği gibi cephanesiz birkaç tabanca ve tüfekle modern top, uçak, bomba ve makinalı tüfeklere karşılık verilemez. Granada asilerin eline geçti çünkü silahlar onlardaydı ve kullanmak için gerekli eğitimi görmüşlerdi. Ayrıca, bu kolay başarının nedenleri arasında Vali Torres Martinez'in oyalanmalarını, General Campins'in ahmaklığını ve Halk Cephesi örgütlerinin kararlı bir liderlikten yoksun oluşunu da unutmamalıyız. Kullanmasını bilen solcu gruplara silah verilseydi ya da işçiler silahları zorla ele geçirebilseydi Granada ayaklanması belki bastırılır ve savaşın

gidişi Cumhuriyet yararına değişebilirdi. Ama bunların hiçbiri olmadı. Milliyetçilerin bu kadar kolaylıkla ezdiği "direnme" gerçekte direnme bile değildi. **Ideal**'ın ısrarla üzerinde durduğu bu gerçek sonradan Granada'da girişilen yıldırma hareketinin düpedüz bir savaş cinayeti olduğunun belli başlı kanıtıdır.

VI

Yıldırma

Granada düşmüştü ama asiler durumlarının yeterince sağlam olmadığını biliyorlardı. Şehir hemen hemen tamamen Cumhuriyetçiler'in elindeki bölgelerle çevrelenmişti, her an bir karşı saldırı beklenebilirdi. Onun için Milliyetçiler'in şehrin savunma hatlarını takviye etmeleri, şehrin içinden gelebilecek herhangi bir yeni direnme ihtimalini kökünden kazıyarak durumlarını derhal sağlamlaştırmaları gerekiyordu.

Bu sonuçları elde edebilmek için iş başında olan askerlerin yanı sıra taze milis kuvvetine de ihtiyaç vardı. General Orgaz Yoldi, İspanya'nın milli bayramı Saint James günü 25 Temmuz'da, bu amaçla Tetuan'dan Granada'ya, Armilla hava alanına, bir Alman Junkers'iyle[1] inerek geldi. Granada'nın savunma planlarını denetlemek üzere General Franco'dan emir almıştı. Gelişinden birkaç gün sonra sivil milis kuvvetinin örgütlenmesi başladı. Savaş sırasında Granada'da faaliyette bulunan belli başlı askeri birlikleri, sivil ve benzeri örgütleri artık ayrıntılarıyla gözden geçirmek yararlı olur; yalnız, iş başında incelendiğinde bunların birbirine karıştığına gözden kaçırmamalıdır.

1. Askeri Komutanlık. Bundan önce işaret edildiği gibi garnizon bir topçu, bir de piyade bölüğünden oluşmuştu. Sevil'den uçakla gelen General Antonio Gonzales Espinosa,[2] General Campins'in tutuklanmasından sonra 29 Temmuz 1936 tarihinde, askeri komutan vekili Albay Basilio Leon Maestre'nin yerine geçti. Komutanlıkta, her gün, yakalanıp vurulacak kişilerin listeleri yapılıyordu. Bu görev, oralı bir hakim olan Francisco Angula Montes'e verildi. Sivil Muhafızlardan çavuş Romancho ona yardım ediyordu; bu iki ada-

mın Yıldırma hareketinde gösterdiği vahşet hiçbir zaman unutulmadı.

2. Sivil İdare. Komutan Valdes'in çevresinde toplanan Falanjistler, polisler, subaylar ve katiller kendilerini Granada'daki yıldırma hareketini örgütlemeye vermişlerdi. Bunların arasında en ileri gelenleri, Jiménez de Parga kardeşler, Julio Romero Funes (yüzlerce kişinin ölümünden sorumlu olan, sonradan, bir çarpışmada ünlü Queros kardeşler tarafından tabancayla öldürülen iğrenç polis memuru), İtalyan Faşist liderine benzediği için Italobalbo denilen vahşi bir hödük, Antonio Goday Abellan (zengin bir toprak ağası, eski bir Falanjist; mezarlıkta yapılan idamlara düzenli olarak katılırdı), bir de yüzbaşı Fernandez idi. Sivil idarenin yürüttüğü soruşturmalarda çoğu zaman işkence yapılıyordu. Odalardan birine "uçak" dedikleri bir araç koymuşlardı. Elleri arkalarında bağlı kurbanlar, bu aletle bileklerinden tavana asılıyordu. İşkence görenlerin çığlıklarını odabaşılar duyuyordu (bunlarla konuştum). Pek çok tutuklu ölüp kurtulmak için kendini pencereden attı.

3. Falanj: Ayaklanmadan önce Falanj'ın Granada'da pek az üyesi olduğunu söylemiştim. **Ideal'**de 22 Temmuz 1936'da işaret edildiği gibi, örgüt partinin "eski kuşak"tan bir üyesinin kefil olacağı herkesi kabul etmeye hazırdı.(3) Sivil idare binasındaki üye kayıt bürosu kısa zamanda üye adaylarıyla dolup taştı. **Cruzada,** birkaç gün içinde 900 yeni üye kaydedildiğini bildiriyor. Gollonet ile Morales daha da ileri giderek yirmi dört saat içinde 2000 kişinin yazıldığını söylüyorlar.(4) Yeni üyeler, Falanjist usullere göre, iki "sıra"ya ayrıldı: birinci sıra Ordu ile birlikte cephede döğüşecek, ikincisi ise merkezde üslenecek ve önemli işlerin yürütülmesine yardım edecekti. 1 Eylül 1936'da **Ideal'**de yayımlanan bir makalede ikinci sıranın "Vatana ve İspanyol Falanj'ına kasteden her olayı haber verme zorunda" olduğu ilan edildi. Falanj, yüzlerce Granadalının ölümünden doğrudan doğruya sorumludur.

4. "Espanoles Patriotas". Bu, Orgaz tarafından örgütlenen ilk sivil milisti. Birkaç gün içinde 29 subay ve 150 assubay emrinde 5175 kişi oldu.(5) Ordugâhları boğa güreşi alanında kuruldu. **Espanoles Patriotas** önceleri polis görevi yaptı ama sonradan birliklerinin çoğu savaş alanında dövüştü.

5. Requetés (Carlistler). Carlistler, **Ideal'**in 22 Temmuz sayısında Harekete tam bağlılıklarını bildirdiler: "Partimiz Ordunun, yani İspanya'nın, hizmetindedir, Tanrı'dan ve Kutsal

Meryem'den kuvvetlerimizi korumalarını niyaz ederiz." Bütün üyelerin "listeler hazırlamak, en yararlı şekilde yardım etmek" için örgüt merkezine başvurmaları emredildi. Ayaklanmadan önce Granada'da, requetés sayısı az (örgütün en güçlü olduğu yer İspanya'nın kuzeyindeydi) olmakla birlikte kısa zamanda bir tabur kuracak kadar güçlendi.

6. İspanyol Yabancı Lejyonu. General Orgaz, Granada'da kaldığı kısa süre içinde Cumhuriyetçiler'in toplu bir saldırısına, yeni kurulan milisin yardımıyla bile karşı konamayacağını görmüştü. Garnizonun yetişmiş askeri kuvvetlerle derhal takviye edilmesine karar verdi. Bunun üzerine, üç motorlu bir Junkers nakliye uçağı, 3 Ağustos 1936 tarihinde saat 10.30'da Yabancı Lejyonun altıncı taburundan ilk yirmi kişiyi Tetuan'dan Armilla'ya getirdi.(6) Milliyetçiler bu olaydan büyük ferahlık duydular, çünkü Cumhuriyetçiler'in şehri yeniden ele geçirmeleri artık çok güçleşecekti. Lejyonerler, bütün eyalette, Cumhuriyetçi çekirdeklere karşı yapılan saldırılarda kullanılıyordu, özellikle Malaga yolundaki Loja'nın alınmasında yararlılık gösterdiler. Mağribî askerler vahşetleriyle özel bir ün kazandılar.

7. Pérez del Pulgar Taburu. Granada'nın Ferdinand ve Isabella tarafından kuşatılması sırasında, 1491 yılında Pérez del Pulgar adlı bir İspanyol soylu, bir gece şehrin duvarlarından tırmanıp en belli başlı caminin kapısına, üzerinde "Ave Maria" (Selam, Ey Meryem) kelimeleri yazılı bir kurdele bağlayarak kendini göstermişti. Onun adını alan tabur 1936 Ağustos sonunda(7) Ramon Ruiz Alonso tarafından kuruldu. Ramon bunu bana anlatırken, "Tabur, nasılsa vurulup öldürülecek siyasi tutuklulara savaş alanında kefaretlerini ödemek üzere kendilerini kurtarma ya da düşman ateşi karşısında şerefle ölme şansını vermek için kuruldu," dedi. "Bu, onların çocuklarını, Kızıl Babaların evlatları olmak lekesini taşımaktan kurtaracaktı."(8) Yıldırma hareketine karışmayan bu tabura 500 kadar silahlı katılmıştı. Ruiz Alonso bana, bunların başında gururla Alcala cephesine giderken çekilen fotoğrafını gösterdi. Yalnız, taburun savaş alanında pek ateşli dövüşmediğini ve bir gece herhalde Pérez del Pulgar'ı taklit etmek için, çoğunun hatları yarıp Cumhuriyetçi kardeşlere katıldıklarını söylemeyi unuttu. Tabur da zaten bundan kısa bir süre sonra dağıtıldı.

8. Defensa Armada de Granada. Eylül 1936 tarihinde kurulan **Defensa Armada'**nın üyelerine, kollarına yeşil şerit tak-

tıkları için "Mangas Verdes" (yeşil kollar) deniliyordu, aralarında yaşlılık, sakatlık ya da başka nedenlerle askerlik yapamayacak siviller bulunuyordu. Bunlara komşularını gözetlemek ve şüpheli durumları ihbar etmek emri verilmişti. **Defensa Armada** Granada'yı üç kısma böldü, hepsinin kendi şefi vardı; bunlar da kendi kısımlarında bölge şefleri ve sokak şefleri tayin ediyorlardı. Granada'nın her evinde hiç olmazsa bunların bir üyesi olması gerekiyordu. Bunların **Espanoles Patriotas**'ın polislik görevlerini üzerlerine alarak askeri harekâta katılmalarını sağlamak tasarlanıyordu. 6 eylül 1936 tarihinde **Defensa Armada**'nın 2086 üyesi vardı. Ayrıca da 4000 müracaat yapılmıştı, aralarına sızacak en ufak sol eğilimi engellemek için dikkatli bir elemeden geçiriliyorlardı.(9) Orwell'in 1984'üne yaklaşan bir tavırla çalışan **Defensa Armada** çok sayıda suçsuz insanın ölümünden sorumludur. İhbarların çoğu kişisel düşmanlık, kıskançlık ya da politika ile hiç ilgisi olmayan sebepler yüzünden yapılıyordu.

9. Sivil Muhafız Gücü. Yıldırma hareketi sırasında sivil muhafızlar kıyıcılıklarıyla ün yaptılar. Falanj'la birlikte mezarlıktaki cinayetlerde rol oynadılar. Bunlar küçük bir birlikti ve şehrin öbür sadık kuruluşları gibi yeni üye almıyorlardı. Komutanları, hâlâ Granada'da yaşayan, teğmen Mariano Pelayo idi.

10. Hücum Muhafızları. Bu birlik Faşistlerle kader birliği etmekten çekinmişti, çünkü bunlar Cumhuriyetin kendi özel polis teşkilatıydı. Granada'da bunların çoğu öldürüldü, sağ kalanlar da söylenenleri yaptılar.

11. Polis. Polis merkezi vilayetin (Duquesa sokağında) karşısındaydı ve iki yapı arasında durmadan gidip geliniyordu. Emniyet Amiri Julio Romero Funes'in daha önce sözünü etmiştik. En gaddar suç ortaklarından biri, ayaklanma başlayınca polis kuvvetine katılan, Arenas adında bir Falanjistti.

12. Kara Müfrezeler. Nihayet, Lorca hakkında yazılan kitaplarda o kadar çok sözü edilen, kötülükleriyle ün salmış "Kara Müfrezeler"e geliyoruz. Bu cani müfrezelerin, örneğin Falanj ya da **requetés** gibi, birbirine sıkı sıkıya bağlı örgütler olmadıklarını anlamak önemlidir. "Kara Müfrezeler" öldürmeyi öldürmek için seven katillerin rastgele bir araya toplanmasından meydana geliyor. Valdés, Granada halkı arasında mümkün olduğu kadar fazla terör yaratmak için bunları cinayet işlemekte tam yetkili kılmıştı. Sivil idareyle sıkı bir işbirli-

ği yapıyorlardı. Bu müfrezelerde çalışanların çoğu hareketin ilk günlerinde Falanja katılan serseriler, çoğunlukla orta sınıftan katillerdi. Kimileri de topluma karşı çoktan beri duyduklarını kini boşaltmak için bu örgütü fırsat bildiler. Hepsi adam öldürmekten zevk alıyordu. Bugün Granada'da yükünü tutmuş bir kereste tüccarı olan Francisco Jiménez Callejas ("El pajarero" diye tanınır) usta bir insan kasabıydı; eskiden San Juan de Dios sokağında küçücük bir dükkân sahibiyken bugün zengin bir adam olan José Vico Escamilla; ayaklanmadan önce Anarşist CNT'nin üyesi olan gece bekçisi Perico Morales; içlerinden Fernando'nun sonradan intihar ettiği Lopez Peralta kardeşler; müfrezelerin en çalışkan üyelerinden biriyken sonradan üniversite profesörü olan Miguel Fenech; Pedro ve Antonio embiz kardeşler, Cristobal Fernandaz Amigo, Antonio Goday Abellan (Sivil İdareyle ilişkisi yüzünden daha önce sözü edilmişti), Miguel Candas, Manuel Garcia Ruiz, Miguel Horques, Carlos Jiménes Vilchez (hâlâ Granada Belediyesinde çalışıyor) ve "El Chato della Plaza Nueva", "El cuchillero des Pie de la Torre", "El afilaor", "Paco el motrileno" adı takılan kişiler, bu müfrezelerin belli başlı üyeleriydi. Bu güruhun pek azı bugün hayattadır; çoğu sonradan öldürüldü. Hayatta kalanlardan da yerli halk tiksintiyle kaçıyor.

"Kara müfrezeler", görevlerine yakışır şekilde, geceleri çalışırlardı. Bu çalışmanın yöntemini Claude Couffon çok açık anlatıyor:

Kara Müfrezelerin temizleme operasyonlarının, yapılan işi çok iyi canlandıran bir adı var: **El Paseo.** Bu işlerin yürütülmesinde belli bir yönetim geliştirildiği açıkça görülebiliyor. İlkin, katillerin seçtiği adamın evinin önünde (genellikle gece yarısından daha geç saatlerde) bir otomobil duruyor. Bağırışmalar, gülüşmeler, küfürler başlıyor; kurban, ailelerin her katta tıkış tıkış yaşadığı aşağı sınıf mahallelerinden birinde oturuyorsa, bunu merdivenlerde duyulan ayak sesleri izliyor. Sonra korkunç sahne: ana oğluna sarılıyor, katillere yalvarıyor, katiller kadını dipçikleriyle itiyorlar; çocuklarla ağlayan annelerin üzerine namlular çevriliyor; aceleyle giyinen koca, merdivenlerde itilip kakılıyor. Kapalı kepenklerin arkasında komşular bekliyor, ertesi gün sıranın kendilerine gelmesinden korkuyorlar... Bazan silah sesleri sokağın köşesinden ya da daha yakından, kaldırımdan geliyor. Kurbanın anası veya karısı bir ceset bulacağını bile bile aşağı iniyor. Ama sokağa hemen çıkmamaya

dikkat etmeli, yoksa başka silah sesleri yükselerek onu da almaya gittiği cesedin üstüne serebilir.(10)

Her sabah, ölülerle ölüm halinde olanlar kamyonlarla toplanıp San Juan de Dios hastahanesine götürülüyordu. Yıldırma Hareketi sırasında hastahanede bulunan doktor Rafael Jofré (Lorca'nın yakın arkadaşı ve **cante jondo** ustası) 1971'de ölmeden önce bana oradaki iğrenç yaşantılarını anlattı. Yaralı tutukluların getirildiği koğuşa o bakıyordu. Çoğu zaman, cinayet müfrezeleri üyeleri gelip ölüm halindeki adamları vurmak için sokağa sürüklüyorlardı. Özellikle Sivil Muhafızlar'dan vahşi bir çavuşu hatırlıyordu. Bu çavuş, bir keresinde, ayaklanmadan aylarca önce hastahanede yatmış olan bir baba oğlu katletmişti. Meşhur Barranco de Buco saldırısında yaralanan bir yığın yabancı tutuklunun getirilişini de anlattı: bunlar derhal götürülüp vurulmuştu. Albaicin'i savunurken yakalanan ondört yaşında bir çocuk bile öldürülmüştü.

Eyaletin askeri işlerini yürüten, sivil halka baskı yapan belli başlı grup ve örgütler, işte bunlardı. **Ideal,** Gollonet ve Morales, **Gruzada** ya da başka herhangi bir Milliyetçi yayın organı Granada'da işlenen cinayetler hakkında bilgi vermiyor. Sanki bunlar hiç olmamış gibi.

Şehir ailelerin eline geçer geçmez, şu ya da bu nedenle Hareketin düşmanı diye bilinen "istenmeyen adamlar"ın listeleri yapılmaya başlandı. Az zaman sonra, şehrin dışında, Jaén yolunda, en çok 400 kişiyi barındırmak üzere yapılmış eyalet hapishanesi acınacak halde 2000 tutukluyla doldu. Hapishaneden sağ kurtulmuş olanlar oradaki yaşantılarını dehşet içinde anlatırlar. Hiç kimse öldürülme sırasının kendisine ne zaman geleceğini bilmiyordu, çünkü her akşam Sivil İdareden ve Askeri Komutanlıktan listeler geliyor, güneş doğmadan kurşuna dizileceklerin adları okunuyordu. "Kara Müfreze" üyeleri sık sık gelip birini sürükleyerek götürüyor, ya da kurbanlarını hücrelere çekip bayıltıncaya kadar dövüyorlardı. Ölüme mahkûm edilenler hayvan sürüleri gibi hapishanenin kilisesine götürülüyor, son defa günah çıkartmaya zorlanıyordu. Bunlar geceyi orada geçiriyor, güneş doğmadan bir iki saat önce de hep aynı sahne tekrarlanıyordu: tutuklular kiliseden alınıyor, iple ya da telle birbirlerine bağlanıyor, onları boğazlanmaya götürmek için bekleyen kamyonlara çuval gibi istif ediliyordu.

Cinayetlerin işlendiği yer şehrin mezarlığıydı. Mezarlık Elhamra'nın arkasına, güneybatıya düşer, ve insanın aklına ge-

lebilecek en güzel dağ manzaralarından birine hakimdir. Sierra Nevada, güneş doğmadan birkaç saniye önce derin Genil vadisinin ötesinde, sisler içinde hayal gibi görünür, bir şeylere gebe sessizlik, tepeleri ve zeytinlikleri örter. Kurbanlar, mezarlığın Cerro del Sol'a bakan duvarının dışına götürülüyordu; Granada'yı son defa buradan görüyorlardı.

Mezarlığa varmadan önce kamyonların, Cuesta de Gomeres'in dik yamacını tırmanması gerekiyordu. İngiliz Konsolosu William Davenhill'le kızkardeşi Maravillas her sabah tepeyi tırmanan kamyonların sesini duyar, dinlememeye çalışırlardı. Bir sabah Maravillas, iki kamyon Konsolosluğun önünden dönerken, pencereden bakmış. "Korkunçtu," dedi bana, "her kamyonda en az yirmi otuz kadın ve erkek pazara götürülen domuzlar gibi bağırarak üstüste yığılmıştı. On dakika sonra mezarlıktan gelen silah seslerini duyduk ve her şeyin bitmiş olduğunu anladık. Korkunç bir şeydi."

İspanya'nın askeri yasalarına göre tutukluların gözleri bağlanıp infaz mangasına yüzleri dönük olarak kurşuna dizilmeleri gerekir ama mezarlıkta bu gibi inceliklere bakılmıyordu. İzlenen yöntem kurbanları duvar dibine dizip arkalarından vurmaktı. Askeri müfreze iki sıra oluyor, öndeki sıra diz çöküyor başlarındaki subay kılıcını indirerek ateş işaretini veriyordu. Ondan sonra, kurbanların kesinlikle ölmesini sağlamak için her birine son bir darbe indiriliyordu (bu tedbir gerekliydi çünkü tutukluların bazıları yaylım ateşiyle derhal ölmüyordu.)(11)

Tüfek seslerinin yankıları şafağın sessizliğinde Granada'nın her köşesinden duyuluyordu. O zamanlar damadının Elhamra yakınlarındaki evinde kalan Amerikalı yazar Helen Nicholson, savaşın ilk bir buçuk ayında Granada'da geçirdiği yaşantılarını (az tanınan kitabında) anlatır. Sabah karanlığında mezarlıkta yapılan idamlardan da söz eder:

2 Ağustos, Pazar günü ilk hava akını saat dört buçukta, ikincisi de saat sekizde oldu, ondan sonra sabahlıklarımızı giyerek aşağı katta kahvaltı ettik. Hepimizin tersliği üstünde olduğunu hatırlıyorum; çünkü sinirlerin iyice gergin olduğu savaş sırasında dört buçuk saat uyku yetmiyor. Kahvaltıdan sonra yorgun bir halde yukarı çıktık, kızımla damadım kiliseye gideceklerini söylediler. Katolik olmadığım için odama giderek bir saat daha uyumaya çalıştım ama o gün evin önünden gö-

[illegible]edik sayıda askeri kamyon geçiyordu. Her dakika korna

çalan kamyonların gürültüsü ve hizmetçilerin bulunduğu iç avludan gelen patırtı yüzünden birkaç dakikadan fazla dalmak imkânsızdı. Bundan başka, bir gece önce olanların sıkıntısından kurtulamıyordum. Saat ikiye doğru, mezarlığa giden yokuşu tırmanan bir kamyon ve birçok otomobilin gürültüsüyle uyanmıştım, az sonra tüfek seslerini ve aynı araçların dönüşlerini duymuştum. Sonraları bu sesleri çok iyi bilir oldum. Sabahın ilk saatlerinden de korkmaya başladım; sadece, bu saatlerde bombardımana uğramamızdan ötürü değil, aynı zamanda tutuklular hep bu sırada kurşuna dizildiği için korkuyordum.(12)

Ağustos ayında Miss Nicholson, Milliyetçiler'in Granada'da giriştikleri yıldırma hareketlerinin şiddetlendiğini görecekti. Sağı tuttuğu kitabının her sayfasında açıkça görüldüğü için söyledikleri iki kat inandırıcı oluyor. Kitabından aşağıdaki son aktarmamız kurşuna dizilenlerin dehşetini gösteriyor: Bir zamandır kurşuna dizme hareketleri, aklı başında herkesi dehşete düşüren ve tiksindiren bir hızla artıyordu. Yirmi üç çocuklu mütevazi küçük bir ailenin başı olan mezarlık kapıcısı, karısıyla hâlâ yanında kalan on iki küçük çocuğunun barınabilecekleri bir yer bulması için damadıma yalvardı. Mezarlığın kapısındaki evleri artık dayanılmaz olmuştu. Tüfek ve arada duyulan bazı başka sesleri, can çekişenlerin çığlıklarını işitmemek imkânsızdı, hayatları bir kâbusdu, bunun küçük çocuklarının üzerinde yapacağı etkiden korkuyordu.(13)

Mezarlıkta kaç kişi yok edilmişti? Mezar kazıcılardan biri Gerald Brenan'a 1949 yılında "resmen kurşuna dizilenlerin listesinde sekiz bin ad gösterildiğini" söyledi(14) ama sık sık tekrarlanan bu sayı yanlıştır. Mezarlığın bürosunda bulunan 1936-1939 defin kayıtlarında (resmi izin olmadan bunları kimse göremez) 23 Temmuz 1939 ile 1 Mart 1939 arasında vurulan 2137 erkek ve kadın adı bulunuyordu. İlk kurbanların kayıtlarının "ölüm nedeni" sütununda "silah patlamasıyla" gibi hoş bir deyim görünüyor ama hemen sonra "askeri yargıtay emri" formülü bunun yerini alıyor. Bu sayı, mezarlığın resmi kayıtlarında bulunan sayı olduğuna göre, orada katledilenlerin **asgari** sayısı olarak kabul edilmelidir. Mezarlıkta resmen kaydedilmeyen başka cinayetlerin de işlendiği hemen hemen kesindir, ama bunların toplama büyük katkıda bulunacağı düşünülemez. Bu sayı, Viznar'da vurulanları, "Kara Müfrezelerin" ya da başka katillerin **Vega** köylerinde işlediği

yüzlerce cinayeti kapsamıyor. İhtiyatlı bir tahminle, Granada ve Viznar dahil, yakın köylerde öldürülenlerin sayısı dört binin altında olamaz. Bütün eyalet toplamı bunun çok daha üstündedir.

Merkezde öldürülenlerin sayısının 2137 olduğu kabul edilirse bile insan yine dehşet içinde kalıyor. En çok cinayet Ağustos 1936'da işlendi. Bu ayla ilgili defin kayıtlarında 572 ad bulunuyor. İnsan Miss Nicholson'un dehşet duymasına hak veriyor. Sayılar Eylül 1936 için 499, Ekim için 190, Kasım için ise 88. Şubat 1937'de 143, Martta 96, Nisanda 90 kurşuna dizme olayı dışında sayılar her ay azalıyor, yalnız Cumhuriyetçilerin yaptığı bir hava akınına karşılık, ya da, 4 Ekim 1938'de olduğu gibi, başkasına gönderilen bir bombalı mektup yüzünden herkesin nefret ettiği Sivil Muhafız Mariano Pelayo'nun yaralanmasına misilleme olarak bir yığın tutuklunun öldürülmesinde sayı birden yükseliyor.(15)

Gündelik kurşuna dizme olayları çalışanlar için büyük sorunlar yaratıyordu. Buldukları yere iki üç kişiyi birden gömüyorlardı, sonunda mezarlığı genişletmek gerekmişti. Brenan şunları yazıyor:

Her sabah, tutuklananların karıları ve anneleri erkeklerinin cesetlerini aramak için tepeye tırmanıyordu. Falanjist gruplar sonradan gelip gömünceye kadar cesetler düştükleri yerde yatıyordu. Bu kadar cesedi gömmek zahmetli bir iş olduğu için bunlar ufak çukurlara tıkılıyordu. Çoğu zaman elleri, ayakları çukurlardan dışarı fırlıyordu. Atıldığı tehlikeyi göze alarak burasını birkaç kere gezen bir İngiliz arkadaşım yirmi yaşına varmamış kızlarla erkeklerin cesetlerini gördüğünü bana anlattı.(16)

Bu keşif Brenan'ın arkadaşı için tehlikeli olmakla birlikte, Milliyetçi taraftarlarının ara sıra kurşuna dizme olayını seyretmelerine izin veriliyordu. Britanya Konsolosu'nun evinde 1965 yılında rastgeldiğim bir adam, –soğukkanlılıkla ve gösterdiğim tepkiyi farketmeksizin– İspanya'nın düşmanlarının günahlarını nasıl ödediklerini" görmeleri için küçük çocuklarını birçok kere mezarlığa götürdüğünü bana anlattı.

Sıradan birçok solcuyla birlikte Granada'nın seçkin aydınları, avukatları, doktorları ve öğretmenleri de mezarlıkta can verdi. İleri gelen kurbanlar, özellikle de Belediye Meclisi üyeleri, gömülme işinde imtiyazlı muamele gördüler ve ailelerinin bunları özel bir şekilde gömmelerine izin verildi. Bugün

yalnız Manuel Fernandez Montesinos'un mezarı kolaylıkla bulunabiliyor.*

Bu kurbanların bazılarından kısaca söz edelim. Brenan'ın 1949'da gördüğü mezarlardan biri "ünlü bir çocuk hastalıkları uzmanına aitti.[17] Bu uzman Rafael Garcia Duarte idi. Granada üniversitesinde Pediatri profesörü olan Duarte çok sevilirdi. Yoksul hastalarına parasız bakardı. Suçu farmason olmasıydı.

Constantino Ruiz Carnero solcu **El Defensor de Granada** gazetesinin yazı işleri müdürüydü. Asilerin kinine hedef olacağı açıktı. Nitekim ayaklanmanın ilk günü tutuklandı. Ruiz Carnero'nun gözleri bozuk olduğu için çok kalın camlı gözlük kullanıyordu. Öldürülmesinden bir gece önce hapishane gardiyanlarından biri tüfeğinin dipçiği ile gözlük camlarını Ruiz'in gözünün içinde kırdı. Tabbi müdahaleye izin verilmediğinden Ruiz Carnero bütün gece acılar içinde kıvrandı. Ertesi sabah öteki kurbanlarla birlikte kamyona tıkıldı mezarlığa vardıklarında artık ölmüştü.[18]

Yıldırma hareketinin bu ilk günlerinde mezarlıkta vurulanlar arasında başarılı ve ünlü mühendis Juan José de Santa Cruz da vardı. Santa Cruz Sierra Nevada'nın tepesine giden o şahane yolu yapmıştı (bugün İspanyol turizm idare meclisinin göz bebeği). Öldürülmesinden bir gece önce, Santa Cruz'un yıllardır birlikte yaşadığı çingene kızıyla evlenmesine izin verildi. Düşmanlarının mühendis için uydurdukları suçlama Darro nehrinin Granada sokakları altından geçen kısmına mayın döşemekti.[19]

Granada Üniversitesi Rektörü, Arapça uzmanı, Salvador Vila; bir zamanlar İspanya'nın en genç profesörü olan üniversitenin siyaset kürsüsünden profesör Joaquin Garcia Labella; Üniversite'de Eczacılık profesörü Jesus Yoldi Bereau; Bereau ile Garcia Labella'ya ayaklanmanın ilk haftalarında Viznar katillerinin öldürdüğü kurbanların mezarlarını zorla kazdırmışlardı; tarih profesörü José Balanco Romero; Tıp Fakültesi'nden Asistan José Megias Manzano; tanınmış doktor Saturnino Reyes; avukat José Villoslada (hapishanede bileklerini keserek intihara teşebbüs etmişti); çok sevilen Protestan papaz José Garcia Fernandez bile mezarlıkta öldürülen seçkin kişiler arasın-

* Kurşuna dizilen Belediye Meclisi üyelerinin tam listesi Ek A'da gösterilmiştir.

daydı. Öteki seçkin kişilerin adlarını sıralarsak liste bitip tükenmeyecek. Milliyetçi İspanya'nın başka bölgelerinde olduğu gibi Granada'da da sözde "Kızıl" aydınlar bağnaz bir şevkle kovuşturmaya uğruyor, liberalizm ve demokrasi sözleriyle halkı kışkırttıkları ileri sürülüyor ve ortadan kaldırılıyorlardı.*

Kardeş Savaşı'nın başlamasından otuz yedi yıl sonra bu talihsiz kişilerin kalıntılarının izi pek bulunamıyor, çünkü öldürüldükten birkaç yıl sonra cesetlerin çoğu mezarlıklardan çıkarılarak mezarlığın batı kenarında Mağrıbî sarayı Alixares'in bir zamanlar yükseldiği noktanın yakınındaki kemik yığınına götürüldü. Kemik yığını yüksek duvarlar arasında üstü açık bir çukurun içinde bulunuyor. Çukur, insana tiksinti veren bir yığın kemik, kafatası, parça parça kefen ve hatta ayakkabıları hâlâ ayaklarında duran, bütün iskeletlerle dolu.

Brenan 1949'da o yeri ziyaret ettiği zaman bir mezarcı, kurşuna dizilenlerin son kurşunla parçalanmış kafataslarını gösterdi. Ama ben 1965'de duvarı tırmanıp kemik yığınına baktığım zaman kurbanların mezardan çıkarılan cesetleri yeni kemik ve kefen tabakalarıyla örtülmüştü. Fotoğraflarını çekerek (Bosch ile Goya'nın hayallerini hatırlatıyordu) oradan ayrıldım.

* Ek B'de Granada'daki ölüm olaylarından Milliyetçi yıldırma hareketine bağlanabilecek olanlarını elimden geldiği kadar doğru tahmin etmeye çalıştım.

VII

Garcia Lorca'nm Tutuklanması

İnsan **vega**dan dönüp Granada'ya bakarsa şehrin, Albaicin ve Elhamra tepelerinin altından verimli ovaya inen hafif bayıra yayıldığını görüyor. Yalnız, şehirle **vega** arasında yayılan bir sıra yüksek ve bozuk orantılı yapı manzarayı bozuyor. Bu blok apartmanlar, güneyden gelen trafiğin şehrin ortasına girmeden Jaén ve Madrid yoluna akmasını sağlayan yeni bir çirkin sokağın, Camino de Ronda'nın iki yanında yükseliyor. Camino de Ronda, birkaç yıl önce yapıldığı zaman şehrin kıyısından dışarı taşıyordu. Ama o zamandan bu yana, bölge hemen tamamıyla karmakarışık yapılar ve sokaklarla dolmuş, şurada burada boş arsalar kalmış. Bu imar hareketi hiçbir şekilde kontrol altına alınmamış. Sonuç olarak, arka yokuştaki evler eskisi gibi **vega**yı göremiyor.

Yol yapılmadan önce bütün o çevre meyva bahçeleri, çiftlikler, villalar ve bahçelerle dolu bir cennetti. Aralarından geçen dar yollar **vega**ya açılırdı. Bu yollardan biri olan Callejones de Garcia'nın sapağında Federico'nun ailesinin çok şirin bir evi vardı: Huerta de San Vicente;* şair yazlarını burada, Madrid'in boğucu sıcağından uzakta geçirmeyi severdi.

Hâlâ ailenin mülkiyetinde olan Huerta de San Vicenta, **vega**yı beneklendiren villaların bir örneği olarak, beyaz duvarlarının çevresindeki yeşilliğin içinden doğal bir şekilde bitmişçesine duruyor. Federico'nun yatak odası yukarı kattaydı, şair balkonundan Sierra Nevada'nın karlı tepelerini görüyordu. "Şimdi Huerta de San Vicente'deyim," diye yazıyordu 1926 yılında şair **Jorge Guillén**'e. "Bahçede o kadar çok yasemin ve

* **Huerta,** bostanla meyva bahçesi karışımı bir yer.

yabani üzüm var ki hepimiz sabahları lirik baş ağrıları ile uyanıyoruz."(1)

Şair, Saint Frederic Günü'nde (hem Lorca'nın hem de babasının adının Federico olması yüzünden 18 Temmuz'un aile için özel bir önemi vardı) ailesinin yanında olmak için 17 Temmuz, 1936 tarihinde işte bu cana yakın inziva köşesine döndü. Fas'taki ayaklanmanın ve ertesi sabahki Sevil olaylarının üzücü haberleri bayram günlerine gölge düşürdü.

Miguel Céron, 20 Temmuz Granada garnizonu ayaklanması henüz başlamadan önceki saatlerde Federico'yu gördüğünü anlatıyor:

Evet, ayaklanmadan hemen önce Madrid'den gelişinde Federico'yu bir kez gördüm. Onunla sokakta karşılaştım. Kızlar durmadan yanımıza gelip bizden Enternasyonal Kızıl Yardım'ı için* para istiyordu. Federico bunlara bir şey verip bana dönerek yarı şaka yarı ciddi: "şöyle bir Rusya yolculuğuna ne dersin Miguel!" dedi. Onu bir daha görmedim.(2)

Granada'da Hareketin başladığı 20 Temuz 1936 günü, Lorca'nın eniştesi Sosyalist Belediye Reisi Dr. Manuel Fernandez Montesinos Belediye Sarayındaki makamında tutuklandı, birçok Cumhuriyetçi ile birlikte eyalet hapishanesine atıldı. Karısı ile üç çocuğu Huerta de San Vicente'de kalıyordu. Aile, Montesinos'un hapsedildiğini burada öğrendi.

Huerta'da bundan sonra meydana gelen olayların hiç olmazsa bir tanığı 1966'da hâlâ sağdı: ayaklanma başladığı zaman yanlarında olan Montesinos'ların dadısı **Angelina.** Angelina'yı ilk bulduğum zaman o günlerdeki yaşantılarını anlatmayı istemiyordu ama anlaşılır gönülsüzlüğünü bir kez üzerinden atınca çok gizli açıklamalar yaptı. Onunla karşılaştığım zaman seksenlik olmasına rağmen canlılığını korumuştu ve hafızası şaşılacak kadar berraktı.**

---

* İspanyolca, **Socorro Rejı Internacional.** Thomas'a göre, Komintern'in Enternasyonal Kızıl Yardım Örgütü, "İspanya'da solcu devrimcilere 1934 yılından beri yardım ediyordu." Milliyetçi isyanı başlayınca, Soccorra Rojo'ya para yardımı yapmakla suçlanan herhangi birinin cezası kurşuna dizilmek olmuştu. Daha önce işaret edildiği gibi Lorca, Socorro Rejo dergisi **Ayuda!** (1 Mayıs 1936) aracılığıyla İspanyol işçilerinin 1 Mayıs Bayramını kutlamıştı. Granada'daki ileri gelen Milliyetçiler'in bunu bilmeleri mümkündür.

** Angelina ile bütün konuşmalar teype alındı.

Angelina, ayaklanmanın ilk günlerinde ailenin içine düştüğü korkunç dehşeti anlattı, özellikle Cumhuriyetçiler'in gün ağırırken şehrin tesisatına yaptıkları hava akınlarını hatırlattı. Bombalar düşmeye başlayınca çocuklarla kadınlar Federico'nun kuyruklu piyanosunun altına sığınıyordu. Bir keresinde şair, korkudan titreyerek, pijamalarıyla onların yanına inmişti. "Angelina," diye mırıldanmıştı, "beni öldürürlerse çok gözyaşı döker misin?" "Haydi oradan," diye cevap vermişti Angelina, "hep aynı laflar!"

Huerta'da geçen aşağıdaki olayı, 1951'de ilk anlatan **Claude Couffon** oldu:

Bir sabah, Huerta'ya gelişinden bir hafta sonra Federico, bahçe kapısında beklenmeyen iki kişiyi görüyor. Şairin tanımadığı bu iki adam parmaklığın arasından evle bahçeyi gözlüyorlar, birbirlerine bir şeyler danışır gibi oluyorlar, sonra bırakıp gidiyorlar. Bir yanlışlık mı? Yoksa onu mu gözlüyorlar? Şairin canı sıkılıyor. Öğle üzeri, korkularının yerinde olduğunu gösteren imzasız bir mektup alıyor. Mektupta, aşağılayıcı olduğu kadar açık bir dille bundan önce söylediği şeyler, demagojisi, siyasi arkadaşları, dinsizliği, özel hayatı yüzüne vuruluyor. Mektup bir ölüm tehdidiyle son buluyor.

Ne yapmalıydı? Fena halde ürken Federico, karanlık basıncaya kadar beklemeye karar veriyor. Bu arada düşünecek. Ama saat beşe doğru iki adam yeniden parmaklığın ötesinde beliriyor. Sabahki gibi dikkatle çevreyi gözlüyorlar, aralarında konuşuyor –bu kez daha uzun süre– ve gidiyorlar. Federico'nun durumu artık tehlikeli bir hal alıyor. Tereddüde yer kalmıyor. Buradan gitmeli.(3)

Couffon, sonradan derli toplu bir yazı haline getirdiği bu bilgiyi "Federico'nun o sırada Huerta'da kalan kuzini Isabel R.'den aldığını bildiriyor. Şairin aldığı tehdit mektubunda başına son zamanlarda verdiği demeçlerden parçalar alındığı ve ona "iğrenç ve tehlikeli bir asalak" dendiğini ekliyor. Lorca'nın kuzininin Couffon'a dediğine göre:

O gün öğleden sonra Federico korkunç bir buhran içinde gibiydi. Hareketsiz, sapsarı bir yüzle, pencerede oturuyor, olmamasını dilediğimiz ama gırtlağımıza yapışan bir şeyi bekliyormuş gibi görünüyordu... Birdenbire –beş sularında olmalıydı– bana döndüğünü gördüm. Derin bir hüzünle adımı mırıldandıktan sonra: "Bak, **bu kez geliyorlar**..." dedi. Gerçekten onlardı. Ayak sesleri bahçe yolundan duyulmaya başlamıştı.(4)

Couffon hikâyesine devam ederek iki adamın gerçekte Federico'yu değil Huerta'daki bekçinin kardeşini aradıklarını anlatıyor. Bu adam, doğduğu Asquerosa köyü (sonradan Valderrubio oldu) kilisesinin yakılmasına karıştığı için aranıyordu. **Vega**daki bu köyde Federico'nun babasının da toprakları ve evi vardı. Bekçinin kardeşi orada bulunamadı, evi (Lorcaların villasına bitişiktir) baştan aşağı aradıktan sonra adamlar, her iki evde de bulunanların kimliğini sordular. Federico araya girmek isteyince suratında bir şamar patladı. Onu tokatlayan adam, aşağılayarak, "Demek sensin!" dedi. "**Senin** yardıma kalkışmanın hiçbir yararı olamaz! Ne mal olduğunu biliyoruz, Federico Garcia Lorca!"(5)

Couffon'un, şairin kuzini Isabel'in anılarına dayanan hikâyesi bütün ayrıntılarıyla tam olmayabilir ama Lorca'nın Huerta'da bulunduğunun artık öğrenildiğini ve adamların ona açıkça düşman olduklarını gösteriyor.

Angelina da adamların Federico'yu değil bekçinin kardeşini aradıklarını kabul etti ve aradıkları adamın orada olmadığını görünce kardeşi Gabriel'i bir kiraz ağacına bağlayarak kırbaçla dövdüklerini anlattı. O zaman dört yaşında olan Manuel Montesinos da yüzü kan içinde kalan zavallı Gabriel'i ağaca bağladıklarını çok iyi hatırlıyor.(6) Sonra adamlar Gabriel'in evine girdiler, annesini merdivenlerden aşağı attılar, topunu birden öldürmek istercesine bütün aileyi avluya sürüklediler. Federico'nun itirazını küfürler savurarak karşıladılar, **maricon** (puşt) diye bağırarak Lorca'yı yere çaldılar.

Angelina, adamların Asquerosa ya da Pinos Puente'den geldiklerinden emindi (şairin Granada'daki yakın akrabaları da bu noktayı doğruladılar). Gabriel'in annesi masum kanı dökmemeleri için yalvarıyor, başkanlarına, yıllar önce köyde ona sütninelik ettiğini hatırlatıyordu.*

İşlerin kötüye gittiğini gören Angelina, Montesinos'un üç çocuğunu villanın arkasındaki tarladan bir komşu evine kaçırdı. Ev sahibi, Huerta de San Vicente'de olanları duyunca Felanj karargâhına telefon ederek olanları protesto etti. Bundan az sonra başka bir grup gelerek cinayete engel oldu.

Bu olaylar olalı yıllar geçmişti. Ben gördüğümde Angelina da çok yaşlanmıştı. Anlattıklarını doğrulayan belgeleri ele

---

* Ben bu ipuçlarını izlemedim. Huerta'ya gelenleri bulmak için Asquerosa (yeni adı Valderrubio) ve Pinos Puente'de araştırma yapmak mümkün olmadı.

geçirmek, bu yüzden çok iyi oldu. **Ideal,** 10 Ağustos 1936 sayısında, son zamanlarda yapılan tutuklamaların listesinin arasında aşağıdaki şu notu yayımlamıştı:

Bilip de haber vermemek zanniyla gözaltına alınanlar 20 Temmuzda, eyaletin köylerinden birinde José ve Daniel Linares'i öldürmekle suçlanan José, Andrés ve Antonio'nun saklandıkları yeri bilip de söylemediğinden şüphe edilen kardeşleri Gabriel Perea Ruiz, dün, Don Federico Garcia'nın Callejones de Garcia **huerta**sındaki evinde, emekli bir Muhafız çavuşu tarafından tutuklandı. Ruiz, sorgusundan sonra salıverildi.(7)

Bu haber, Federico'nun 9 Ağustosta Huerta de San Vicente'de olduğunu kesinlikle doğruluyor çünkü, Lorca'nın kuziniyle Angelina'nın anlattıklarından şairin evi arayanların Gabriel'e karşı sadistçe davranışlarına itiraz ettiğini biliyoruz. Olay, aynı zamanda, Huerta'ya ilk gelenlerin şairi aramadıklarını gösteriyor. Sivil Muhafız kimliği aydınlığa kavuşmamış olmakla birlikte, Lorca'nın Huerta'da olduğunu ve Gabriel Perea'nın "sorguya çekilmesine" müdahale ettiğini Sivil İdareye onun bildirdiğini düşünmek akla aykırı değil. Yalnız, Sivil Muhafızın yanında birçok kişi bulunduğunu biliyoruz, bunlardan herhangi biri de haberi yaymış olabilir.

Couffon'a göre (yukarıda) bu olayların geçtiği gün Lorca, öğle üzeri, hayatını tehdit eden, küfürlerle dolu bir imzasız mektup aldı. İçinde yazılanları iyi bilmediğimiz bu mektubu ailesinin saklamaması üzülecek bir şey. Gabriel'in kardeşini aramak için Huerta'ya ilk gelen adamlarla bu mektup arasında nedensel bir ilişki var mıydı? Couffon'un anlattıkları böyle bir ilişkinin olduğunu akla getiriyor ama aslında hiçbir ilişki olmaması da mümkündür. Huerta'ya o gün gelen grupların aynı adamlar olduklarından bile emin olabilir miyiz? Adamların gelişleriyle mektup arasında gerçekten bir ilişki olmadığı akla yakın; çünkü, mektup da bu adamların eseriyse, niçin Couffon'un söylediği şekilde, akşam ikinci kere gelişlerinde bütün dikkatlerini şairin üzerine toplamadılar? Tehdit mektubu hakkında başka kanıtlar bulunmadıkça bunu yazanın kimliği hakkında fikir yürütmek bir sonuç vermez.

Jean-Louis Schonberg bu düşünceye katılmıyor. Lorca'nın öldürülme sebebini eşcinsel kaynaklarda aramaya baştan kesin kararlı olduğu için, mektubu bile görmediği halde yazarın bir eşcinsel olduğunu öne sürüyor. Mektupta şantaj tehditleri bulunduğu sonucunu çıkarıyor:

Ama bu kara, gizli el? Bu tehdit eden, uzlaşmaz el, şantaj yapıyor, daha doğrusu **intikamla tehdit ediyor.**[8]

Schonberg bilinmeyen düşmanın şairden hayatına karşılık para istediğini ima ediyor ama ortada bunu gösteren bir kanıt yok. Tersine Lorca'nın Granada'daki bütün akrabaları böyle bir şantaj ihtimalini reddettiler; Luis Rosales de olmadığını doğruladı.[9] Ailenin hiçbir üyesi de böyle bir mektubun gerçekten varolduğunu gösterecek bir kanıt vermedi: Couffon'un ileri sürüp Schonberg'in kabullendiği bu husus belki de bir anlaşmazlıktan ileri geliyor.

Ne olursa olsun, artık Lorca'nın tedirginliğinin iyiden iyiye arttığını görüyoruz, bu belki biraz da Sivil Muhafızın eve gelişinin bir sonucudur. Federico'nun Nisan 1936'da belediye meclisine seçilen arkadaşı **Angel Saldana'**ya bir başka dostu, Lorca Huerta de San Vicente'den kaçmadan önce oraya gitmemesini, evin "gözaltında" olduğunu söylüyordu. Saldana, Lorca'nın "Rus casusu" olduğundan şüphe edildiğini, Huerta'da gizli bir radyoyla Cumhuriyetçiler'le temas halinde olduğu söylentilerinin ortalıkta dolaştığını söylüyor.[10] Saldana'nın dedikleriyle suçlayıcı belgeler bulmak için Huerta'ya gelerek altını üstüne getirenler hakkında bildiklerimiz bir araya gelince, şaire yapılan baskıların artık yarı resmi bir hal aldığı ortaya çıkıyor.

Lorca, vakit geçmeden Huerta'dan ayrılması gerektiğine karar verdi. Ama nereye gidebilirdi? Sonra, kendisi gibi, ayaklanma hareketinden az önce Granada'ya dönen dostu **Luis Rosales** aklına geldi. Hepsi Falanjist olan Rosales ailesi yanında emniyette olabilecekti. Luis'e telefon etti; Luis az sonra otomobille Huerta'ya geldi.

Rosales, Garcia ailesiyle (Federico, kız kardeşi Concha, annesi, babası) aralarında geçen sert tartışmaya katılanlardan tek sağ kalanı. Konuşulanlar hakkında söyledikleri birçok kere İspanyol ve yabancı gazetecilere verilen mülakatlarda (çoğunlukla yanlış olarak) tekrarlandı. Aşağıdaki parça bana 2 Eylül 1966'da verdiği, teype alman mülakattan çıkarılmıştır: Federico bana 5 Ağustos sıralarında telefon etti.[11] Endişeli olduğunu söyleyerek evine çağırdı. Ben de gittim. Bazı kişilerin o gün iki kere evine geldiklerini, kötü muamele ettiklerini ve özel kâğıtlarını karıştırdıklarını anlattı... Bu durum karşısında, düşünebilecekleri herhangi bir şekilde yardıma hazır olduğumu söyledim. Bu tartışmanın, sağ kalan tek tanığı benim.

Federico'nun annesi, babası ve kız kardeşi Concha, hepsi öldü. Federico, çeşitli imkânlardan bahsetti ben de hizmete hazır olduğumu bildirdim. Federico'yu Cumhuriyetçi bölgeye sokma imkânları tartışıldı. Bunu kolaylıkla yapabilirdim, zaten başkaları için de yapmıştım. Cumhuriyetçi bölgelerden bazı kişileri de geri getirmiştim.(12) Ama Federico reddetti. İki bölge arasındaki sahipsiz arazide tek başına kalmak ona dehşet veriyordu. Manuel de Falla'nın **carmen**ine sığınmayı da kabul etmiyordu. Federico, ona adadığı **Şarapla Ekmeğe Kaside** şiiri yüzünden Falla ile edebi bir tartışma yapmıştı. Dini inançlara epeyce dokunan bu şiiri, koyu Katolik olan **Falla** beğenmemişti. Neyse, Federico oraya gitmekten utanıyordu, onun için benim evime gelmeyi tercih ettiğini söyledi. Biz de bunu kararlaştırdık. O gün geldi.(13) Ve evimde aşağı yukarı sekiz gün kaldı, 15 Ağustos'a kadar.(14)

Angelina, Luis Rosales'in kim olduğunu bilmemekle birlikte, bu "bey"in Huerta'dan ayrılmadan önce Concha'ya, şair Granada'ya yerleştikten sonra nerede olduğunu kimseye söylememesini sıkı sıkı tenbih ettiğini hatırlıyor:

Concha'ya şairin, o günlerde herkesin yaptığı gibi, **vega**dan kaçtığını söylemesini, babasını öldürmek ve hepsini hapse atmakla tehdit etseler de şairin nereye gittiğini bildirmemesini tenbih etti.

Federico, Rosales'in evine gittikten az sonra (9 Ağustos ya da ona yakın bir tarihte) başka bir asi güruhu Huerta de San Vicente'ye geldi. Bu kere aradıkları şairin kendisiydi. Az zaman sonra döndüler. Hem Couffon hem de Schonberg bunların arasında Ramon Ruiz Alonso'nun olduğunu ileri sürüyor. Couffon şöyle yazıyor:

Kurbanını yakalamak için Huerta'ya geldiği ilk gün o çoktan uçup gitmişti. Çok basit bir mimarisi olan ev, kimsenin kolayca saklanamayacağı kadar küçüktü. Şairin, artık Huerta'da olmadığı belliydi. Buna rağmen iki üç kere daha geldi, evi baştan aşağı arayıp Garcia Rodriguez'i tartakladı. Son gelişinde Rodriguez'i tehdit etmekten kendini alamadı:

"Oğlunuzun nerede saklandığını söylemezseniz, onun yerine **sizi** alırım."

İhtiyar adam yediği yumrukla sendeliyordu. Alonso'yu vazgeçirmeye çalışan Concha:

"İyi ama saklanmıyor," dedi. "Evde değil, o kadar. Şiir okumak için bir dostunun evine gitti."

Conchita Garcia Lorca'nın sözlerini tartan Ruiz Alonso, Granada'da Federico'nun, evinde saklanabileceği tek şairin Luis Rosales olduğunu anladı. Soruşturmalar yaptı, tahmininin doğru olduğunu anladı, bir süre sonra Angulo Sokağı No 1'e şairi tutuklamaya gitti.[15]

Kitabında Couffon'a tamamen bağlı kalan Schonberg, Huerta'ya gidenin Ruiz Alonso olduğundan hiç şüphe etmiyor,[16], ama böyle bir tahmini kabul etmenin birçok zorlukları var. Bir kere, Federico'nun peşine düşen gerçekten Ruiz Alonso idiyse, neden **iki üç** kere Huerta'ya gitsin? Çünkü daha ilk gidişinde aileyi mükemmel sopadan geçirip şairin nerede olduğunu bildirmelerini sağlayabilirdi. İkincisi, ve daha önemlisi, Lorca ailesinin hiçbir üyesi Huerta'da olanlara Alonso'yu karıştırmaya kalkışmadı. Ev arandığı zaman orada bulunan ve iddia edildiğine göre eski CEDA milletvekiline Angelo Sokağının ipucunu veren Concha Montesinos da Alonso'nun adını bu olaylara hiç karıştırmamıştı.[17] Lorca'nın Granada'daki akrabaları da Ruiz Alonso hakkında sorularıma karşılık hiçbir şey söylemediler.

Öte yandan, Federico ayrılıktan sonra, birinin birkaç kere Huerta'ya gittiği de kesindir. Şairin yakın akrabaları bu gelişleri bana anlattılar. Birçok kişi evi alt üst etmişti, şairin kâğıtları elden geçirilmişti. Cumhuriyetçi Bakan **Fernando de los Rios**'un (aileyle dostluğu herkesçe biliniyordu) mektuplarını aradıklarını söylemişlerdi. Gizli bir yerinde suçlayıcı belgeler saklanmış olabilir diye piyano bile sıkı sıkı aranmıştı. Bu ziyaretler Federico'nun Rosales'in evine gitmesiyde (9 Ağustos sıralarında) 16 Ağustos'da tutuklandığı günler arasında yapılmış olmalı, ama Ruiz Alonso'nun bunda kesinlikle payı olduğunu iddia edemeyiz.

Buna rağmen Luis Rolase, konuşmamız sırasında, evinde tutuklu olarak kalmasına karar verdiği şairi alıkoymak için "ehlileşmiş işçi"nin Huerta'ya gitmiş olduğunda ısrar etti:
Ruiz Alonso son seferinde gitti, evet, bu kesin. Üçüncü kez onu Huerta'da tutuklamaya gitti. Her şey önceden hazırlanmıştı, üstelik ailesine "evde gözaltında olduğunu, Huerta'dan dışarı çıkmasının yasak olduğunu ona bildirmedim mi?" dedi. Sonra onları tehdit etti ve Conchita "Peki, peki," dedi. "Yakın dostu Senor Rosales'in evinde." Onun için, Ruiz Alonso'nun son sefer Huerta'ya gittiğinden şüphe edilemez.

Luis Rosales'in Ruiz Alonso'yu henüz tanımadığını, Huerta da San Vicente'ye yaptığı iddia edilen ziyaret ya da ziyaretleri gözüyle görmediğini unutmamalı. Bu yüzden bu konudaki sözlerini işimize gelse bile kesin olarak kabul edemeyiz.

Rosales'lerin Angulo sokaktaki geniş evleri Komutan José Valdés Guzman'ın artık mutlak hakim olduğu vilayetten birkaç yüz metre uzaktaydı.

Şimdi ailenin elinden çıkmış olan ev 1936'dan beri birçok değişikliklere uğradı. Federico'nun okuduğu oturma odası garaj olmuş, evin üstündeki taraçanın yerine yeni bir apartman katı yapılmış, daha birçok ufak tefek değişiklikler var.. Ama evin ortasındaki avlu, zarif sütunları ve çiçek saksılarıyla, olduğu gibi duruyor. Beni gezdiren Geraldo Rosales, evin genel havasının pek fazla değişmediğini söyledi.

Rosales'lerin babaları, Miguel Rosales Vallecillos, Mağribîler çağında kargı dövüşleri yapan canlı Plaza de Bibarrambla'nın hemen ötesinde yıllar boyunca kârlı bir tuhafiye ve hırdavatçı dükkânı işletmişti. Şehrin tanınmış tüccarlarından biriydi, iyi yürekliliği ve dürüstlüğüyle herkesin saygısını kazanmıştı. Federico'nun babasıyla iyi görüşürlerdi; Gazino'da öbür ahbaplarıyla buluşurlar, taşra hayatının bitmez tükenmez konularını konuşurlardı. Çocuklarından ve mesleklerinden de konuşmuş olmaları gerek, arkadaşlarının Don Federico'nun büyük oğlunun başarılarını nasıl alayla karşıladıklarını insan kolaylıkla gözünün önüne getirebiliyor.

Don Miguel Rosales garip bir aile çıkarmıştı ortaya. Federico'nun arkadaşı Luis yetenekli bir şairdi; ilk şiir kitabı **Abril**'i 1935'te yayımlamıştı. En küçükleri Gerardo'nun da sanat yeteneği fazlaydı, orijinal bir ressam ve şair oldu. Öte yandan, José Antonio ve Miguel tam Endülüs "senorito"ları idiler; şarap, kadın ve şarkılara düşkündüler, hepsi şiddetli Cumhuriyet düşmanıydı. Daha önce gördüğümüz gibi, José ile Antonio Falanj'a kuruluş günlerinde katılmışlardı. Bu yüzden, Garanada'daki Cumhuriyetçi idarecilerle başları hep dertteydi. José bir keresinde siyasi faaliyetleri yüzünden kısa bir süre hapse girmişti. Hem José (onu Granada'da herkes "Pepiniqui" diye tanırdı) hem de Antonio, Granada Falanjında görevliydi ve Cumhuriyete karşı yorulmadan çalışıyorlardı. Ama Miguel Harekattan önce parti üyesi değildi ve Falanj'a son dakikada katılmıştı. Bunlara rağmen, 20 Temmuz olaylarına karışan Falanjistlerin arasındaydı, bugün hâlâ o sırada gösterdiği kahra-

manlıklarla öğünür. "**Carmisas Viejas'**ın çoğunda, askerlerle sokağa dökülmek için yürek yoktu, ama ben partiye yeni girmiş olmama rağmen bu işi başardım," diye anlattı bana. Bir albino olan Antonio Rosales (Rosales kardeşler içinde en koyu Falanjistin o olduğu söylenir) birkaç yıl önce öldü ama José ile Miguel hâlâ, gece hayatlarıyla ün yaptıkları Granada'da oturuyorlar. Gerardo da, ölünceye kadar Granada'da yaşadı. Madrid'de oturan Luis, hem şair hem de eleştirmen olarak edebiyata yaptığı hizmetten dolayı, son zamanlarda İspanyol Kraliyet Akademisi'ne seçildi.

Bütün Rosales'ler olağanüstü kişilerdir: hepsinin duru mavi gözleri, parlak dil bilgileri vardır. Hepsi aynı şekilde güçlü insanlardır ama yeteneklerini değişik alanlarda göstermişlerdir. Granada'da ayaklanma başladığı zaman dikkate alınacak bir güç olduklarından şüphe edilemez.

Federico, Angulo Sokağı'na geldiği zaman bitkindi, korku içindeydi ama, yavaş yavaş kendini toplamaya başladı. New York, Buenos Aires ve Küba'da gördüklerini anlatarak, ya da Luisa teyzenin ikinci kattaki odasının yanındaki odasına kendisi için özel olarak konulan piyanoda halk türküleri çalarak evin hanımlarını saatlerce eğlendiriyordu. Hanımlar –Bayan Rosales, kızı Esperanza ve Luisa Teyze– Federico'yu çok seviyor, onu rahat ettirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Miguel Rosales, Federico'yu küçük görerek, Granada semalarında Cumhuriyetçi uçak görünür görünmez panik içinde yatağının altına saklandığını, hanımların kaynattığı ıhlamurdan bardak bardak içtikten sonra ancak kendine gelebildiğini anlatıyor.

Couffon, **Bernarda Alba'nın Evi** oyununu düzelttiğini ve **Soneler Bahçesi** adını vereceği şiir kitabının planını çizdiğini söylüyor ama aslında şair bu koşullar altında çalışamazdı. Bununla birlikte bol bol okuyor, Rosales'lerin zengin kitaplığından iyice yararlanıyordu; özellikle yeniden keşfettiği Orta Çağ'ın Papaz şairi **Gonzola de Berceo'**yu elinden bırakmıyordu, eserlerini Gerardo Rosales'e hararetle okuyordu. Luisa Camacho teyzeye de, Barceo'nun **Meryem Ana'nın Kerametleri'**nden ezbere parçalar söylüyordu.[18]

Milliyetçi propagandacılar Luis ve Federico'nun bu sıralarda birlikte çalıştıklarını ve ölen Falanjistler şerefine ilahi yazdıklarını sık sık ileri sürmüşlerdir,[19] ama Rosales, konuşmamızda, bunu kesinlikle reddetti:

Federico, benimle birlikte yalnız Falanj ya da Granada için değil, bütün İspanyol ölüleri için bir ağıt yazmak istiyordu. Bir "Falanjist" ilahi yazmayı hiçbir zaman aklından geçirmedi. Ben de böyle bir şeyi hiçbir zaman, ama hiçbir zaman söylemedim. Benim böyle birşey söylediğimi ileri sürüyorlarsa ya sözlerimi yanlış anlamışlardır ya da bile bile tahrif ediyorlar.

Federico, Granadalı Milliyetçiler'in hiç acımadan sürdürdükleri yıldırma hareketlerinin ne kadarını biliyordu? Durumun bütün dehşetini bilmemekle birlikte ölümün havada dolaştığını ve Rosalesler'in bir şeyler sakladıklarını sezmiş olmalı. Eserlerinde yoksulluk ve ölüm temaları işleyen Lorca..! Ayrıca, eniştesi Manuel Montesinos'un hapiste olduğunu biliyor ve herhalde çok merak ediyordu; belki de Rosales'lere onu kurtarmaya yardımcı olmalarını rica etmişti. Bundan başka, kardeşlerin davranışlarını, telaşlı gidiş gelişlerini, heyecanlarını, hareketlerini görebiliyordu. Federico yemeklerini aile ile birlikte yiyordu. Rosales'lerin silahları onu o kadar altüst ediyordu ki ev sahiplerine silahlarını odaya getirmemelerini rica etti. Başka tanınmış Falanjistler de yemeğe geliyordu; örneğin, Cecillo Cirre ve José Diaz Pla. Rosales'lerin Lorca'yı arkadaşlarından sakladıkları düşünülemezdi bile. Lorca onların evinde misafirdi ve güvenlik içinde olmasına bu yetiyordu.

Ama günler geçiyordu. Manuel Fernandez Montesinos, 29 tutukluyla birlikte, 16 Ağustos günü güneş doğmadan az önce mezarlıkta kurşuna dizildi.[20] Montesinos'un isteği üzerine tanıdığı bir papaz idam sırasında hazır bulundu, Concha'ya kocasının öldüğünü bildirme görevi bu adama düşüyordu. Concha haberi aldığı zaman San Anton Sokağındaki apartmanındaydı. Angelina, Concha'nın, acı haberi annesiyle babasına bildirmek için, Huerta de San Vicente'ye telefon ettiğini hatırlıyor. Aile o gün onun yanma geldi.

Aynı gün, öğleden sonra, Federico tutuklanarak Vilayete götürüldü.

Efsane, bu noktada başlıyor. Lorca'nın tutuklanması ve öldürülmesi hakkında belgelere dayanmayan, birbirine de uymayan pek çok yazı çıktı. Granada'da araştırma yapanlar için daha bir sürü canlı, ağızdan ağıza dolaşan hikâyeler var. Bununla birlikte, herkes bir ana noktada birleşiyor: Angulo Sokağına gidip şairi tutuklayan adam eski CEDA milletvekili Ramon Ruiz idi.

Ruiz Alonso hâlâ hayatta, 1966 ilkbaharında onunla Madrid'de dört uzun görüşme yaptım. Otuz yıl içinde onunla karşı

karşıya gelip, Lorca'nın son saatleri dramında oynadığı rol hakkında soru soran ikinci adam olduğumu, ona böyle açıktan açığa yaklaşmamdan çok memnun kaldığını söyledi. Sanki bu sahneyi yüzlerce kere prova etmiş gibi, süslü bir dille, etkileyici bir kolaylıkla konuşuyor, çok rahat görünüyordu. Ruiz Alonso'nun haberi olmadan, bu konuşmaların üçünü teype aldım. Bana ilk buluştuğumuz gün söylediği aşağıdaki önemli sözler de bunların içindedir:*

Ölmek üzereymişim gibi, sizinle tam bir açıklıkla konuşacağım. Bununla birlikte artık hiçbir şey eklemeyeceğim bir an gelecektir, bir şey saklamak istediğimden değil ama gerçekten daha fazlasını bilmediğim için. Sizinle tam bir dürüstlükle konuşacağım, sanki ölmek üzereymişim, Allah'ın huzurundaymışım gibi. Ben bir Katoliğim,... şu anda Rabbimiz tarafından yargılanıyormuşum gibi bütün gerçeği söyleyeceğim. Olaylar şöyle sıralandı ama bana tarih ve saat sormayın çünkü gerçekten hatırlamıyorum: ayın on altısı, on yedisi – tam bilmiyorum. İşte, bir gün... o zamanki görevlerimden biri Sivil İdare ileydi. Her gün oraya gidip emirleri alıyordum. Milletvekilliği yapmıştım, savaşta da hizmet sicilim var, askeri komuta altında döğüşüp emirlere boyun eğdim. Bir gün Vilayete gittim, vali orada değildi. Jaén cephesindeki siperleri geziyordu. Vali bulunmadığı zaman yerini Valesco adında bir Sivil Muhafız Yarbayı alıyordu.(21) "Senin için ustalık isteyen bir görevimiz var, Ruiz Alonso," dedi "Garcia Lorca'nın filanca sokakta, falanca numarada saklandığını öğrendik."** Granada'da o zaman ve o koşullar altında şair –Tanrı onu bağışlasın!– hiç sevilmiyordu, çünkü, açıkcası, işçiler kulübünde oyunlarından (...)*** fayda-

---

* Başka bakımlardan ne kadar üzücü görünürse görünsün bu bence, tek bilimsel yöntemdir. Ruiz Alonso'nun dediklerini tamamı tamamına yazmak için elimden geleni yaptım ama teyp bazı yerlerde pek iyi değil. Bir kelime veya ibarenin tam anlaşılmadığı yerlere böyle (...) işaret koydum. Teyplerin kaydını yapmadan, konuşurken aldığım ayrıntılı notlara bakarak, bazı yerlerde Ruiz Alonso'nun söylediğinin genel anlamını, parantez içine koydum.

"Resulta que en la calle tal numero tel se encuentra el sancer Garcia Lorca." Ruiz Alonso, Rosales'lerin hangi sokakta oturduğunu ve evin numarasını hatırlamıyor gibi.

Ruiz Alonso bana bu noktada Lorca'nın köyle ilgili trajedisi **Kanlı Düğün**'ün **(Bodas de Sangre)** Granada işçi kulübü tarafından siyasal amaçlar için adapte edildiğini ve **Dinamitli Düğün (Bodas de dinamita)** olarak değiştirildiğini söyledi. Bu garip iddiada bir gerçek bulunabilir mi?

lanıyorlardı. Sonra bana dedi ki: "Bak, bu bey mutlaka Vilayete gelmelidir. Vali bana, döndüğü zaman onu burada bulmak istediğini söyledi. Yalnız, başkasının eline geçmeden, kimse bu işe burnunu sokmadan buraya getirilmesi çok önemli. Onun için vali bana Lorca'yı hatırı sayılır birinin alıp getirmesi gerektiğini söyledi. Bu da sensin."

Şimdi gurur duyduğumu sanmanızı istemiyorum; hayır, ben basit bir adamım ve dorba dobra konuşmayı severim; evet, doğru, Granada'da büyük nüfuzum vardı, doğruluğum, işim, bütün eyaletteki çalışmalarım sayesinde (milletvekilliği ve **Ideal**'de matbaacılık yapmıştım). Evet, doğru, çok büyük itibarın vardı...'nın* evine gitmeğe hazırlanırken Velasco bana, "korunmak için yanına istediğin kadar adam al," dedi. Ben de adımın beni yeterince koruyacağını söyledim. Doquesa sokağından giderken –Vilayet o zaman şimdiki yerinde değildi. Duquesa sokağındaydı– polis karakolunun önünden geçmem gerekiyordu. Yukarda bir balkonda duran bir polis memuru beni görüp sordu: "Nereye gidiyorsunuz, Ramon?" Filanca sokakta, falan numarada diye cevap verdim. Bunun üzerine, "A, evet, X'in evine." dedi.

Buna çok şaşırdım çünkü X, **Falanj'ın Eyalet Başkanı**'ndan başka biri değildi, **Rokales: Falanj'ın Eyalet Başkanı.** Çok şaşırmıştım, çünkü Falanj başkanının Lorca'yı barındırdığını aklım almıyordu. İşin içinden çıkamadım. (...) Onun için kendi kendime "evine gitmeyeceğim," dedim. (...), dosdoğru Falanj merkezine gittim. "Eyalet Başkanı nerede?" diye sordum. Onunla görüşmek istediğimi bildirdim ve ona şunları söyledim: "Bana bu görev verildi. Garcia Lorca'nın evinizde olduğunu söylediler. Sizde mi, bana söyleyin. Sizde olmadığını bildirirseniz, geri dönüp onlara: "bana söylediğiniz ev 'nınmış. Onunla görüştüm –bu şartlar altında doğal bir şey– bana Senor Garcia Lorca'nın evinde olmadığını bildirdi. Bundan sonra gerekeni siz yapın." diyeceğimi söyledim. Bana, "bakın, Ramon, size yalan söleyecek değilim. Lorca, gerçekten, orada. Ne yapacağız?" dedi. "Bilmiyorum," "Ona bir kötülük ederler mi dersiniz?" "Sanmam." "Önemli bir kişinin ona eşlik edeceği konusunda bana garanti verirlerse itiraz edecek bir şey görmüyorum." "Herneyse, bir fikrim var. Eve gidip ailenizle bu işi

---

* Ruiz Alonso burada, şüphede kalmamı uzatmak, son "açıklama"nın etkisini artırmak için Rosales adını söylemiyor.

görüşün. İstediğinizi kararlaştırın. O arada ben burada beklerim, bana telefon edip kararınızı bildirirsiniz," dedim. "Hakça bir öneri." Uzun bir süre sonra geri döndü. "Ramon," dedi, "karar verdik ki en iyisi, anlıyorsunuz ya (...). Ama orada olduğunu nerden öğrenmişler?" "Hiç fikrim yok. Gidelim mi?" Eve vardığımızda kakaolarını bitirmek üzereydiler. Senor Garcia Lorca ile daha önce tanışmamıştım –Tanrı onu bağışlasın! (Kitapları ile ilgili az buçuk bilgim vardı ama hiç karşılaşmamıştık.) Bizi tanıştırdılar. "Memnun oldum. Nasılsınız?" "Bakın," dedim ona, "bütün bu işler hakkında ne düşünüyorsunuz?" "Aile benim için yapılacak en iyi şeyin sizinle gitmek olduğunu düşünüyor," diye cevap verdi, "(ama neden böyle istiyorlar?)" "Bilmiyorum. Bildiğim tek şey, sizin sağ salim Vilayete varacağınız konusunda benden garanti istedikleri... Bundan başka bir görevim yok (...)." "pekala," dedi, "gidelim öyleyse."

Vilayete geldik, merdivenlerden çıkarken oradaki adamlardan birinin Senor Garcia Lorca'ya dipçikle vurmaya kalkışmasını önleyemedim ama aralarına girdim. Aldığım emirleri harfi harfine yerine getirdiğimi göstermek için size bunu anlatıyorum; vicdanımın buyruklarına göre, **benim** vicdanım. Falanj Başkanı Rosales ile birlikte Lorca'yı orada bir odaya götürdüm. Vilayete üçümüz birlikte gelmiştik. Onları odada bırakarak Valiyi, daha doğrusu ona vekâlet eden Yarbay Velasco'yu görmeye gittim. "Yarbay Velasco," dedim, "bulmamı emrettiğiniz bey, evinde kaldığı Senor Rosales ile birlikte burada." "Evet, evet o evde olduğunu biliyordum," diye cevap verdi. "Başka bir emriniz var mı?" diye sordum. "Hayır," diye cevap verdi, "yalnız görevinizi bu kadar iyi yerine getirdiğiniz için sizi kutlamak isterim." "Çok teşekkür ederim, efendim. İyi günler." Ötekileri bıraktığım odaya döndüm. "Vali vekili ne dedi?" diye sordular. "Burada beklemeniz gerektiğini. Vali, Senor Valdes, cepheden dönünceye kadar yapılacak bir şey yok. Ben yapabileceğim her şeyi yaptım. Size başka bir hizmette bulunabilir miyim?" Senor Garcia Lorca bana sigara ikram etti ama tütün kullanmadığını söyledim. Emir çavuşuyla konuşup Senor Garcia Lorca'ya bir tabak tavuk suyu vermelerini bildirdim. "Başka bir şey yapabilir miyim?" diye sordum. "Hayır, teşekkür ederim," dedi Senor Garcia Lorca. "Bütün istediğim size teşekkür etmek, bana yardım ettiniz ve Rosalesler'in evinden beni buraya güvenlik içinde getirdiğiniz için sizi ku-

caklamaktır. Bana gösterdiğiniz iyiliğe ne kadar teşekkür etsem azdır." "Başka bir hizmette bulunamayacaksam artık gideyim." dedim. Sonra yeniden Yarbay Velasco'nun yanma çıktım. "Artık gidiyorum, efendim," dedim. "Başka bir hizmette bulunamayacağımdan emin misiniz?" "Evet, teşekkür ederim," diye cevap verdi. "Yarın görüşürüz." "Yarın görüşürüz."

Ertesi sabah, her sabah yaptığım gibi vilayete gittim, görevlerimden biri buydu. Senor Garcia Lorca'nın artık orada olmadığını söylediler. **Bundan başka bir şey bilmediğime Tanrı adına yemin ederim.** Duydum... bana söylediler... şüpheleniyorum... öyle görünüyor ki... elimi Kitaba basarak yemin ederim ki size başka bir şey söyleyemem, çünkü başka bir şey bilmiyorum. Size **her şeyi** anlattım. Size şimdi, sanki bir haç karşısında yemin ediyormuşum gibi, bütün gerçeğin bu olduğunu söylüyorum. Bundan önce söylediğim gibi, şu anda Tanrının huzuruna çıkacakmışım gibi yemin ediyorum. Lorca'yı odada, Falanj eyalet başkanı Senor Rosales'in eline bıraktım. Bu işte, başından sonuna kadar oynadığım tek rol bu.

Ruiz Alonso'nun, Lorca'yı tutuklamak için en sonunda Rosales'lerin Angula Sokağındaki evlerine gelmeden önce, Huerta de San Vicente'ye gittiğini kesinlikle gösteren bir kanıt yok. Başka bir konuşmamızda, Ruiz Alonso'nun bundan haberi olmadığında ısrar ederken, doğruyu söylemiş olabileceğini teorik olarak kabul edebilirz. Söyledikleri, Lorca'nın tutuklanışında parmağı olduğunu ispat etmekle birlikte bunu doğru anlattığı konusunda şüphe uyandıracak bazı ayrıntılar taşıyor.

Birinci tutarsızlık, tutuklamanın yapılış şeklinde. Ruiz Alonso vilayetten yürüyerek yalnız çıktığını ve yanına muhafız almayı reddettiğini ("adım yeter") söylüyor. Ama Lorca'nın tutuklanmasının geniş ölçüde bir operasyon olduğunu gösteren kesin kanıtlar var.

Aynı 16 Ağustos 1936 günü öğleden sonra hapishaneden salıverilen, Granada'nın tanınmış doktorlarından birinin tanıklığı bunu özellikle doğruluyor. Doktor, vilayetin bulunduğu Duquesa sokağına açılan Horno da Haza sokağında oturuyordu. Duquesa sokağına girdiği zaman sokağın milisler ve hücum muhafızlarıyla tıklım tıklım dolu olduğunu gördü. Silahlı adamların arasında tanıdığı, **José Maria Vialard Marquez'**i görerek ne olduğunu sordu. "Angulo Sokağını kordon altına alı-

yoruz," cevabını aldı. "Garcia Lorca orada gizleniyor."[22] Doktorun anlattıklarının doğru olduğunu Granada'da daha birçok görgü tanığı doğruladı. Yalnız sokağı kordon altına almakla kalmamışlar, şair o yönden kaçmasın diye evlerin damlarına da adamlar koymuşlardı. Sivil İdarenin Lorca'yı kaçırmamaya kararlı olduğu gibi, Ruiz Alonso'nun tutuklama olayını doğru anlatmadığı da besbelli; hafızasında bir bozukluk yoksa tabii!

Ruiz Alonso, Lorca'nın Rosales ailesi tarafından korunduğunu hayret içinde öğrenince, Falanj merkezine gidip Eyalet Başkanı "Senor Rosales"i görmek istediğini bildiriyor. Ama Rosales ailesinin hiçbir üyesi hiçbir zaman Falanj Eyalet Başkanı olmadı (o tarihte Doktor Antonio Robles Jiménez bu mevkide bulunuyordu). José Rosales'in Granada'nın üç Falanjist Bölge Şefinden **(jefes de sector)** biri, Antonio'nun da örgütün Eyalet Sayınanı olduğu doğru ama Robles'inkiyle karşılaştırılırsa bunlar önemsiz mevkiler. Bundan önce gördüğümüz gibi, Miguel ile Luis Falanj'a ayaklanmadan pek az önce katıldılar, örgütün yöneticileri arasında hiçbir zaman yer almadılar. 16 Ağustos 1936 günü öğleden sonra Ruiz Alonso, Falanj merkezinde partinin Eyalet Başkanıyla değil, Miguel Rosales ile görüştü. Şimdi Miguel'in hikâyesini gözden geçireceğiz.

Miguel öğle yemeğinden sonra evden çıkıp Gran Capitan Sokağı'ndaki San Jeromino Manastırının arkasındaki Falanj Merkezine yürüdüğü zaman saat üç olmalıydı. Oraya vardıktan az sonra annesi deli gibi telefon ederek tanımadığı bir takım kişilerin ellerinde Federico'nun tutuklanması için kesilmiş bir tevkif müzekkeresiyle eve geldiklerini bildirdi. Oğullarından hiçbiri evde bulunmadığı için meseleyi tartışmayı reddetmişti; Miguel'e adamların kendisini Falanj Merkezinde görmek üzere otomobille yola çıktıklarını söyledi.

Birkaç dakika sonra Ruiz Alonso gelerek Miguel'e teskereyi gösterdi.[23] Otomobilde Ruiz Alonso ile birlikte Accion Popular'daki iş arkadaşlarından biri, Juan Luis Trescastro ve Miguel'in kimliklerini hatırlamadığı iki adam vardı. Oakland marka otomobil Trescastro'nundu ve Granada'daki bütün özel taşıtlar gibi Sivil İdare tarafından el konmuştu. Miguel'in şaire yöneltilen suçlama hakkında sorduğu soruyu Ruiz Alonso cevaplandırdı: "kalemiyle başkalarının silahlarıyla yaptığından çok büyük zarar yaptı." Federico'nun "Rus ajanı" olduğunu da ileri sürdü.

Angulo Sokağı'na döndüklerinde Miguel sokağın milislerle kaynaştığını görünce donakaldı, karşı gelmenin yararsız olacağını derhal anladı. Olayı bana şöyle anlattı:
Bunu kitabınıza yazabilirsiniz. Onlara karşı gelecek yürek yoktu bende. Bütün o silahlarla annem, babam, kızkardeşim, hepimizi öldürebilirlerdi. Federico'yu teslim etmekten başka yapacak şey yoktu, sonra her şeyin Vilayette düzeltilebileceğini düşündüm. Onu öldürecekleri aklımın köşesinden geçmedi.

Miguel, Federico'nun hazırlanmasına yardım ederken Ruiz Alonso **patio**da oturup kahve içti. Sonra şair evin hanımlarını kucaklayıp Miguel ve Ruiz Alonso ile sessizce hazır duran otomobile gitti; sessizdi ama Miguel'in dediğine göre korkudan tir tir titriyordu. Vilayete giden kısa yoldan geçerlerken (Tirinidad Sokağı ve Plaza de la Trinidad'dan) Federico, Valdés katında teşebbüse geçmesi için Miguel'e durmadan yalvarıyordu.

Vilayete geldikleri zaman Valdéz orada değildi. Miguel'in başlıca düşüncesi Federico'nun, Valdéz'in daha önce sözünü ettiğimiz ortaklarından, sorgularda gösterdiği vahşetle ünlü "Italobalbo"nun eline düşmesini, önlemekti. Görevli muhafızlar üstünü başını aradıktan sonra Federico'yu Valinin dönüşünü beklemek üzere alıp götürdüler. Schonberg, Miguel'in Valdéz'i görerek Lorca'ya hiçbir şey olmayacağı hakkında söz aldığını söylüyor, ama bu doğru değil.(24) Miguel, Schonberg'in söylediği başka birçok şeyi de reddediyor; özellikle Federico'nun bir Papaz görmek istediğini ve kendisinin bütün gece **vega**da deli gibi José'yi aradığını.(25) Gerçekte Miguel derhal Falanj merkezine dönerek orada Milliyetçi İleri Karakolları teftişe çıkan kardeşini telefonla bulmaya çalıştı. Ama onunla temasa geçemedi ve José o gece geç vakitlerde döndü. Miguel'in Luis ya da Antonio ile temasa geçme çabaları da sonuç vermedi.(26)

Miguel Rosales'in sözlerinin doğruluğundan şüphe etmek için kuvvetli nedenlerimiz var mı? Rosales ailesi o günkü olayların bazı safhaları hakkında yalan söylemeye karar vermiş olabilir mi?(27) İlk önce, Lorca'nın Sivil İdare tarafından hazırlanan geniş bir operasyonla tutuklanması konusunda nesnel, tarafsız tanıklar bulunduğunu unutmayalım. Olaydan otuz yıl sonra Ruiz Alonso tersini iddia ettiyse bile yanında silahlı adamlar vardı, yetip artacak kadar. Miguel Rosales'in sokaktaki sahneyi canlı bir şekilde anlatması bile, içlerinde biraz ön-

ce sözünü ettiğim doktor da bulunan birçok kişinin Granada'da bana söylediklerini doğruluyor.

Sonra otomobil var. Ruiz Alonso ile arkadaşları eve yürüyerek gittilerse Rosales'ler ne diye olmayan bir otomobil icad etsinler? Böyle bir şey uydurmak ne gerekliydi ne de inandırıcı olurdu. Ama tutuklanmanın bu yönüyle ilgili bilgi almakta yalnız Rosales'lere bağlı değiliz. Juan Trescastro'nun kendisi, 1947'de ölünceye kadar, öğleden sonraki olaylara Ruiz Alonso ile katıldığını hiçbir zaman saklamadı. Lorca'yı Vilayete götürmek için Oakland'ından faydalandığını açıkça kabul etti. Şoförü de efendisinin otomobilini o gün kullandığını doğruladı.(28)

Trescastro, zengin bir toprak sahibiydi. Granada'da çapkınlıkları ve kabadayılığıyla ünlüydü, aşırı hareketleri şehirde hâlâ hatırlanır. Ruiz Alonso'nun yakın arkadaşı olan Trescastro (Alonso'nun çocuklarından birinin isim babasıydı)- ayaklanma başladıktan az sonra Accion Popular'a katıldı.

Luis Rosales, "evcilleşmiş işçi"nin yanındaki öteki adamın Accion Popular'ın yerli kolunun sekreteri Luis Garcia Alix olduğunu ısrarla söyledi.(29) Şairin tutuklanmasına karıştığına dair kesin kanıt elde edemedim (Garcia Alix'le konuşmak için, 1966'da giriştiğim teşebbüslerden bir sonuç alamadım, 1971'de bir otomobil kazasında öldü), ama onun da orada olması akla gelmeyecek şey değil. Şimdilik, Ruiz Alonso'nun Lorca'nın tutuklanması hakkındaki sözlerine güvenilemeyeceğini, Juan Trescastro'nun ona eşlik ettiğinin kesin olduğunu, şairin onun otomobiliyle Vilayete götürüldüğünü kabul etmek yeter. Herşey hesaba katılırsa, Angulo Sokağında o öğleden sonra geçen olaylar hakkında Miguel Rosales'in söyledikleri akla daha uygun geliyor.

Federico'nun tutuklandığı ve Vilayete götürüldüğü haberi çabucak yayıldı. Şehirde oturanların çoğunun şairin adını bile duymadıkları tahmin edilebilir ama büyük yeteneğini ve ününü bilen önemli bir azınlık da vardı. Bu azınlığın içinde, bu sırada az çok Milliyetçiler'in yanında yer almış bazı sağcılar da bulunuyordu, bunlar hareketin genel amaçlarını destekliyor, ama bu kadar çok masum Granadalıyı apar topar ölüme sürükleyen şiddet eylemlerini hoş karşılamıyorlardı. Federico, kurtulmak için bu sağcı dostlardan medet ummak zorundaydı. Bunların arasında da pek azı yardım edebilecek durumdaydı. Yalnız Rosales'ler şairi kurtarmak için bir şeyler yapabilir görünüyordu.

Luis Rosales o akşam eve döndüğünde Federico'nun tutuklanıp Vilayete götürüldüğünü haber alınca dehşet içinde kaldı. Luis, Valdés'in karşısına çıkmaya derhal karar verdi. O gece, az sonra, Duquesa Sokağı'na gitti. Yanında, içlerinde Cecilio Cirre de bulunan birkaç Falanjist ile Jose de vardı. Valdés'in Vilayette olmadığını gördüler:

Odada yüz kişi olmalıydı. Tıklım tıklım doluydu. Henüz şahsen tanımadığım Ramon Ruiz Alonso da aralarındaydı. Odadakilerin hiçbirini tanımıyordum.(30) Şiddetli bir hınçla: "bugün öğleden sonra evimize, bir Falanjist evine gelerek, ne yazılı ne de sözlü emri olmadan, üstlerinin evinde kalan birini alıp götüren bu Ruiz Alonso kimdir?" dedim. "Bu Ruiz Alonso"nun, üstüne basarak sorumu iki kere tekrarladım. Öfkeyle, kinle konuşuyordum. Sonra oradakilerden biri ilerledi: "Bu Ruiz Alonso benim," dedi. Bütün orada bulunanların önünde (orada, anlattıklarımı doğrulayabilecek yüz kişi vardı) evime emirsiz gidip(31) bir misafirimi tutuklamaya nasıl cüret ettiğini sordum. Kendi başına hareket ettiğini söyledi. "Ne dediğinizi bilmiyorsunuz," dedim ona. "Tekrar edin!" O anın acılığını duyuyor, hem benim hem orada bulunanların söylenenleri kelimesi kelimesine hatırlamamızı sağlamak istiyordum. Onun için sorumu üç kere tekrarladım, o da üç kere cevap verdi: "Kendi başıma hareket ettim." Sonra ona, "Selama durun ve çıkıp gidin," dedim. "Kim, ben mi?" diye cevap verdi. Cecilio Cirre büyüklük gösterdi, Ruiz Alonso'yu yakalayarak sarstı. Fazla mesele çıkarmamak için Cirre ona: "bir üstle konuşuyorsunuz," dedi. "Şimdi selam verip çekilin!" Ruiz Alonso sonunda çekildi.*

Ondan sonra Luis Rosales, Valdés'e vekâlet eden Yarbay Velasco'nun önünde ifade vererek Federico'yu evine almasının nedenini anlattı:

İfademde Lorca'nın Granada varoşlarındaki evinde tehdit edildiğini, benden yardım istediğini, politik bakımdan zararsız olduğunu, benim de bir şair ve insan olarak haksız yere zulme uğrayan bir dosttan yardımı esirgemeyeceğimi bildirdim. Aynı şeyi tekrar yapacağımı söyledim.

---

* Ruiz Alonso o gece Vilayette böyle bir olay geçtiğini kesinlikle reddetti. Luis Rosales'in sözlerini tekrarladığımda şiddetle çıkıştı: "Yalan! Hepsi yalan! Lorca'yı Rosales'in yanında bıraktıktan sonra evime gittim, bir daha çıkmadım." Buna karşılık Cecilio Cirre, onunla 1966'da Granada'da yaptığım bir görüşmede Rosales'in anlattıklarını doğruladı.

Rosalesler'de Falanjist arkadaşları Vilayetten ayrıldıktan sonra Granada Falanj'ını şefi ve meslekten avukat José Diaz Pla, Luis'e yardım etti, birlikte Luis'in Lorca'yı koruma sebeplerini açıklayan bir beyannameyi dikkatle hazırladılar. Luis bu belgenin kopyalarını Granada'nın yetkili mercilerine gönderdi: Vali (Valdés), Askeri Komutan (General Gonzales Espinosa), Falanj'ın Eyalet Başkanı (Dr. Antonio Robles Jiménez), Granada Belediye Başkanı (Yarbay Miguel del Campo), ve Granada Falanj'ınm şefi Diaz Pla. Rosales bu belgenin bir kopyasının Granada'da hâlâ bulunabileceğini düşünüyor ama bu zayıf bir ihtimal: İç Savaşın birçok belgesi şikâyetleri önlemek için yok edildi, bir çoğu da o zamanki karışıklıklar yüzünden kayboldu.

Luis Rosales'in üstlerinin gözünde kendini temize çıkarmak için uğraşması da şairi kurtarmak için giriştiği çabalar gibi başarısız oldu. Eyalet Başkanı Dr. Antonio Robles, soruşturma süresince, Luis'i Falanj'dan uzaklaştırdı. Hayatının bile tehlikeye girdiği görülüyor.

Bana Falanjist gömleğini artık giymememi söylediler. Günlerce tek başıma kaldım, tek desteğim Diaz Pla idi. Olayların sonucunda bana büyük bir para cezası verdiler, ne kadar olduğunu pek hatırlamıyorum, 50.000 ya da 75.000 peseta. Bir zaman sonra yeniden saflarına katılmama izin verdiler. Beni öldürmek ya da hapsetmek yerine para cezasına çarptırdılar. Parayı, tabii, babam ödedi.

O günlerde Granada'da herkes Milliyetçi amaçlar için para ve değerli eşyalar bağışlıyor, bağış yapanların listesi her gün **Ideal**'de yayınlanıyordu. Halk, Hareketin finansmanına katılmamaktan korkuyordu,* Rosalesler'in babalarının adının **Ideal**'in listesinde tam 19 Ağustos 1936 tarihinde görülmesi çok ilginç:

Don Miguel Rosales Vallecilos ve eşi: bir gerdanlık ve iki iğne, üç çift küpe, iki kadın saati, bir köstekli erkek saati, üç kravat iğnesi, bir gözlük, bir haç, iki bilezik, bir mühür yüzüğü, iki yüzük ve çeşitli ağırlıkta on altın sikke.(32)

---

* İyi Katolik olmadıklarının sanılmasından korkuyorlar. Ayaklanma başladıktan sonra herkes yakasına Katolik rozetler takmaya başladı. Bunlara **santos** deniyordu, bir keresinde "kara müfrezeler" üyelerinden birinin: "Amma da çok uğursuz Katolik var burada," dediği duyulmuştu. "Onlara ne yapacağımı biliyorum!" (Muguel Ceron ile konuşma, Granada, Şubat 1966).

Luis'in adı da 20 Ağustos listesinde görülüyor: "Falanjist Luis Rosales Camacho: bir mühür yüzüğü,"(33) bu kayıtlar Luis'in kızkardeşi Esperanza Rosales'in bana söylediğini kısmen doğruluyor. Esperanza aileye yüklenen para cezasının savaş amacı için isteyerek verilmiş gibi gösterildiğini söyledi.

İleri gelen bir Falanjist, **Narciso Perales'**in müdahalesiyle Luis Rosales daha ağır baskıların başlamasından kurtuldu. José Antonio Primo de Rivera, Perales'e, ayaklanmadan önceki olaylarda oynadığı rolden ötürü, partinin en yüksek nişanı **palma de plata**yı vermişti. Perales'in babası oğlunun başını dertten kurtarmak için Granada üniversitesine göndermişti, Hareket başladığında orada okuyordu. Üstün bir Falanjist aileden geldiği Granada'da pek bilinmiyordu, kendisi de öne atılmamıştı. Gerçekte, ayaklanmanın ilk günlerinde Luis Rosales'in astıydı. Milliyetçiler 20 Temmuzda Granada Radyosu'nu ele geçirdiklerinde de onun yanındaydı. Böylece, Luis Rosales'in davranışını yakından izlemek durumundaydı. Federico'nun tutuklanmasından az önce Perales, Falanj'ın Sevil'deki Endülüs merkezine gitmiş, Granada'ya mevkiine uygun bir yetkiyle dönmüştü. Lorca'nın öldürülmüş olduğunu gördü ama Luis Rosales'in lehinde müdahale etmeye vakit vardı. Perales Luis'in hayatını "Granada'da gördüğü az sayıda gerçek Falanjist" olduğunda ısrar ederek kurtardığını ileri sürüyor, birkaç gün önce dönmüş olsa Lorca'nın da hayatını kurtarabileceğine inanıyor.(34)

Rosales kardeşler Federico'yu ne 16 Ağustos gecesi, ne de ondan sonra bir daha görmediler.

Ertesi sabah, 17 Ağustos günü, José Rosales bir kez daha Vilayete gitti. Bu sefer cepheden dönen Valdés ile karşılayabildi. Valdés Lorca'nın artık orada olmadığını bildirdi ve bağırdı: "Artık minik kardeşinizin icabına bakacağız, değil mi?"(35) Meseleyi daha fazla tartışmayı reddederek şairin artık vilayette olmadığını tekrarladı. Rosales ona inandı. Hâlâ da, Federico'nun orada bir geceden fazla kaldığını kabul etmiyor.(36)

Ama Valdés José'yi aldatmıştı. Gerçek olan Lorca'nm yalnız 16 Ağustos ve 17 Ağustos gecelerini değil, 18 Ağustos gecesinin ilk kısmını da Vilayette geçirdiğidir.

Ruiz Alonso ve suç ortakları Federico'yu alıp götürünce Bayan Rosales olayı derhal ailesine bildirdi. Ertesi sabah Lorca'nın annesi Montesinos'ların dadısı Angelina ile Vilayete

Lorca için yiyecek, tütün ve temiz çamaşır gönderdi. Angelina ile konuşmalarımdan, Valdés'in José Rosales'e Lorca'nın binada olmadığını iddia ederken yalan söylediğini anladım. 1966 yazının bir gününde kızıyla bana söyledikleri şu:

Soru: Demek Federico'ya yiyecek götürmek için Vilayete gittiniz?

Angelina: Evet, onu iki kere gördüm.

Soru: Ne zaman gittiniz?

Angelina: Sabahleyin.

Soru: Ne götürdünüz?

Angelina: Bir şişe sıcak kahve, bir sepet yiyecek, tütün.

Soru: Adını bir etikete yazdınız mı?

Angelina: Hayır.

Kızı: Hayır, Vilayette değil, çünkü orada başka tutuklu yoktu. Annem hapiste bulunan Don Manuel'e yiyecek götürdüğü zaman sepete etiket yapıştırdı.*

Soru: Anlıyorum. Demek ona bir şişe kahveyle bir sepet yiyecek götürdünüz?

Angelina: Doğru.

Soru: Günde kaç kere gidiyorsunuz?

Angelina: Yalnız bir kere, sabahleyin.

Soru: Emin misiniz?

Angelina: Tabii. Nasıl unutabilirim ki? Az daha hayatıma mal oluyordu. Ödüm kopuyordu. İlk gönderildiğim gün titreye titreye Vilayete gittim. Kapıdaki muhafızlara:

"Senor Garcia Lorca burada mı?" diye sordum. "Kimi arıyorsun, ne demek istiyorsun?" diye cevap verdiler. "Senor Garcia Lorca'yı arıyorum." "**Onu** ne yapacaksın?" "Yemek gönderdiler." "Çok yazık ama yasak." "Ama neden yasak?" Sonra öteki muhafız araya girdi: "Bırakın kadını, onların hizmetçisi. Tamam, yukarı çıkabilirsin." Cevap verdim: "Ama kendi başıma yukarı çıkamam. İçinizden biri benimle gelemez mi?" Beni Senor Garcia Lorca'nın kapatıldığı yere götürdüler. Ödüm kopuyordu.

Soru: Şüphesiz!

---

* Angelina, Don Manuel Montesinos 16 Ağustos 1936 tarihinde öldürülünceye kadar eyalet hapisanesine her gün yiyecek götürdü. Montesinos'un ölümüyle Lorca'nın tutuklanmasının aynı günde olduğundan emin olması bundan ileri geliyor. "Nasıl unutabilirim?" dedi bana.. "Sabahleyin Don Manuel, aynı gün öğleden sonra da Senorito Federico."

Kızı: Çok korkunç günlerdi.
Angelina: Hizmetçilerin bile güveni yoktu. İnsanı hiç yoktan öldürüveriyorlardı. Sonra muhafızlardan biri, içinde bir şey var mı diye omleti böyle açtı (eliyle göstererek.)* Federico yukarı kattaki odalardan birine tek başına kapatılmıştı. Odada başka kimse yoktu, yapayalnızdı. Odada bir masa, bir mürekkep hokkası, bir kalem ve yazı kâğıdı vardı, bir de iskemle.
Soru: Gördüğünüzde yazı yazıyor muydu?
Angelina: Hayır, o şeyler orada duruyordu. Kapıda bir adam: "Ne korkunç olay!" dedi. "Baba ve oğul için ne korkunç olay!" Ben içeri girince Federico: "Angelina! Sen misin?" dedi. Ben de: "Zavallı çocuk!" dedim. "Neden geldin?" diye sordu, ben de annesinin gönderdiğini söyledim. Ben onunla konuşurken... bunu söylediğim için başımı derde sokmayacaksınız, değil mi? Çok korkuyorum...
Kızı: Herkes biliyor, anne. Senin anlatacağından çok daha fazlasını biliyor!
Angelina: Pekala, Senor Federico ile içerdeydim, onlar kapıda silahlarını bize çevirmişlerdi!
Soru: Size silah mı çekmişlerdi?
Kızı: Savaş sırasında böyle şeyler doğaldır, anne!
Angelina: Ona gizlice bir şey vermeyeyim diye bakıyorlardı.
Soru: Ne kadar kaldınız?
Angelina: Birkaç dakika. Hiçbir şey yemek istemiyordu.
Soru: Ertesi gün gene gittiniz mi?
Angelina: Evet, ağzına bir lokma koymamıştı. Üçüncü gün San Anton Sokağındaki evden çıkınca* bir adam bana, "Vilayette görmeye gideceğiniz kişi artık orda değil," dedi. Ama ben Granada'da kimseyi tanımıyordum, bu adamın kim olduğunu bilmiyordum, onun için yoluma devam ettim. Vilayete geldiğim zaman bana: "Senor Garcia Lorca artık burada değil," dediler. "Nerede olduğunu bana söylemez misiniz?" diye sordum. "Bilmiyoruz." "Hapse mi götürdüler?" "Bilmiyoruz."
Kızı: Ne iyi insanlar!
Angelina: "Yukarıda bir şey bırakıp bırakmadığını bana bildiremez misiniz?" dedim. "Bilmiyoruz. Çık da kendin bak." "İçinizden biri benimle gelmek zorunda," diye cevap verdim. Odaya çıktık. Boştu. Yalnız şişeyle bir peçete bırakmıştı.

---

* İspanya'da omlet, ekmek arasına konarak, çoğu zaman soğuk yeniyor.
** San Anton Sokağı'ndaki Montesinos apartmanı.

Soru: Başka bir şey yok muydu?
Angelina: Hiçbir şey. Sonra Vilayetten çıkıp şehrin ötesindeki hapishaneye gittim.
Soru: Vilayetten aldığınız şeylerle sepet gene elinizde miydi?
Angelina: Hepsi. Hapishaneye gidip sordum: "Senor Garcia Lorca adında bir bey Vilayetten buraya getirildi mi?" "Bilmiyoruz," diye cevap verdiler, "ama daha sonra gene gelin, o zaman söyleriz, belki hücrelerden birindedir." Sepetle tütünü orada bıraktım. Ertesi gün gene gittim. Tabii, orada değildi. Onu öldürmüşlerdi...(37)

Federico'nun Vilayette geçirdiği iki buçuk gün sırasında birçok kişi Valdés'in onu salıvermesini sağlamak için çalıştılar. Bu dostlardan biri de **Manuel de Falla** idi. Milliyetçiler'in, Hareketi desteklediğini bildirmesi için sıkıştırdıkları Falla, 1939'da İspanya'dan çıkmayı başardı.(38) Buenos Aires'e varınca yıllar önce oraya göç etmiş olan **José Mora Guarnido'**ya telefon ederek otele çağırdı. Savaşın ve Granada'daki yıldırma hareketinin dehşetinden bitkin bir hale gelen bestecinin tanınmayacak kadar yaşlandığını görünce Mora şok geçirdi.

Falla, ayaklanmadan birkaç ay önce bir grup genç Falanjist'in gelip örgütleri için bir marş bestelemesini istediklerini Mora'ya anlattı. Elinden geldiği kadar nazik bir şekilde reddetmiş, Katolik vicdanının şiddet hareketlerine ilham olabilecek müzik bestelemesine izin vermediğini anlatmıştı. Ama gençler ısrar etmişler, sonunda çok sevilen bir İspanyol şarkısının enstrümantasyonunu yapmayı kabul etmişti. Falanjistler istedikleri sözleri koyabileceklerdi.

Ayaklanma başlayınca ödü patlayan Don Manuel **carmen**ine kapandı. Oradan Granada'da yapılan cinayetleri haber aldı, her sabah mezarlıktan yükselen uğursuz silah seslerini duymamasına imkân yoktu; sonra, bir gün, Federico'nun tutuklandığını söylediler. Yumuşak başlı, çekingen bir adam olan Falla, dostuna yardım etmesi gerektiğini düşünerek marş için ona gelen gençleri bulmak üzere Falanj merkezine gitti. Belki onlar bir şey yapabilirlerdi. Onları bulunca kendisine yardım etmelerini rica etti, ikisi onunla birlikte Vilayete gitti. Bina hınca hınç doluydu, Falanjistlerden biri durumu öğrenmek için gidince Falla bir sıraya oturup bekledi. Falanjist döndüğü zaman gözleri yaşla dolmuştu. Artık çok geçti, Lorca o sabah vurulmuştu.

Yeise kapılan ünlü besteci Lorca'ların evine gitti. Ailenin haberi almış olacağını düşünüyordu. Ama onlar hâlâ, Federi-

co'nun canını kurtarmak için bir şey yapılacağını umuyorlardı.* Falla onlara gerçeği söylemek kuvvetini kendisinde bulamadı.[39]

Lorca'nın 16 ve 17 Ağustos gecelerini Vilayette geçirdiğini, 18 Ağustos sabahı orada olduğunu, 19 Ağustos sabahından önce oradan götürüldüğünü tesbit etmiş bulunuyoruz. Bundan başka, José Rosales'in sözlerinden Valdés'in 17 Ağustos sabahı Vilayetteki masasının başında olduğunu biliyoruz. Neden Vali o sabah Lorca'nın orada olmadığını bildirerek Rosales'e yalan söyledi? Bu soruya cevap vermek güç ama belki Valdés düşünmek için vakit kazanmak istemişti. Rosales'in müdahalesi olmadan Lorca'nın öneminden ve ölümünün içeride ve dışarıda Milliyetçi davaya ne kadar büyük bir leke süreceğinden Valinin haberi olmadığını sanmak yanlış olur, çünkü Valdés 1931 yılından beri Granada'da oturuyordu, Lorca'nın kim olduğunu, dostlarını, Cumhuriyetçi basma hangi fikirleri söylediğini çok iyi biliyordu.

Federico Vilayete gelinceye kadar Valdés birçok idam kararını onaylamıştı. 16 Ağustosa kadar en az iki yüz otuz altı kişi mezarlıkta kurşuna dizilmişti. Herkesin dediğine göre Valdés idam kararlarını kılı kıpırdamadan imzalıyordu. Granada'da bir Falanjist papaz bana bir gün: "Valdés'in eline fırsat düşseydi İsa ile Kutsal Meryemi öldürürdü," dedi. Vali Hareketin ilk ayında pek az uyudu, üstünü bile değiştirmek zahmetine katlanmadı. Sinirleri çok gerilmişti. Miguel Rosales, ayakta uyumamak için, durmadan kahve içtiğini hatırlıyor. Aynı zamanda, ölümüne sebep olan iç hastalıktan da çekiniyordu. Valdés'in başkalarına insaf etmesi beklenemezdi; ancak çıkar güdüsü fikrini değiştirebilirdi. Belki Lorca işinde tereddüt etmesi bu yüzdendi çünkü "istenmeyen birinin" ya hapishaneye ya da öldürülmeye götürülmeden önce Vilayette birkaç saatten fazla alıkonduğu görülmüş şey değildi.

Valdés, Lorca'nın ölüm emrini, 16 Ağustos akşamıyla 19 Ağustos sabahının ilk saatleri arasında vermiş olmalı.

---

* Marcelle Auclair, s. 396, Federico'nun babası, oğlunun hukuken savunulabileceğini sanarak Serrabona adında bir avukata danışmıştı. Bunun doğru olduğunu öğrendim. Valdés'in suç ortaklarından biri o şekilde davranırsa oğlunu kurtaracağını söylemiş, bunun üzerine Don Federico Milliyetçiler'e 300.000 peseta vermiş.

Ölüm kararının, Endülüs'deki yüksek Milliyetçi idarenin hayır duasıyla, 18 Ağustos akşamı saat ondan sonra verildiğini sanıyorum. Valinin kliği içinde Germen Fernandez Ramos adında biri vardı. Ramos ayaklanmadan önce, Bar Jandilla ve Café Royal'da Valdés'le kâğıt oynardı. Fernandez Ramos yakın bir arkadaşına Lorca'nın öldürülme emrinin nasıl verildiğini anlatmıştı. Valdés'in Vilayette bir radyosu vardı. Bu radyoyla, üstü olan General Queipo de Llano ile, Sevil radyosunda her akşamki nutkunu attıktan sonra temasa geçiyordu. Valdés Lorca yüzünden endişeliydi ve bir gece –19 Ağustos olduğunu sanıyorum– Queipo'ya şairin tutuklandığını söyledi. "Onu ne yapayım?" diye sordu. "İki gündür burada." Queipo derhal cevap verdi: "Ona kahve ver," diye gürledi, "bol bol kahve." Vahşi General birinin öldürülmesi için emir verirken bu deyimi kullanmayı pek severdi. Vali aldığı emri yerine getirdi ve Lorca ertesi sabah öldürüldü.(40)

Queipo'nun Lorca'nın öldürülme olayına gerçekten karıştığı görülüyor. Gerald Brenan 1949'da Granada'ya geldiği zaman birçok kişi ona Lorca'nın, iddia edildiğine göre "Kızıllar" tarafından Madrid'de katledilen Katolik oyunyazarı ve Nobel edebiyat ödülü sahibi **Jacinto Benavente'**nin öldürülmesine karşı misilleme olarak kurşuna dizildiğini söylediler.(41) Ama bu hikâye de gerçeğin başka bir tahrifi, çünkü Benavente'nin "katli" haberi ilk olarak 20 Ağustos gecesi verildi, yani **Lorca vurulduktan bir gün sonra.** En akla yakın açıklama da, Queipo de Llano'nun her gece Sevil radyosundan yaydığı Kızıllara dair öteki uydurma zulüm haberleriyle birlikte bu yalanın da söylenmiş olmasıdır: Onların (Kızılların) bize sunduğu incelikler arasında, Benavente'yi, Quintero kardeşleri, Munoz Seca'yı, Zuloaga'yı ve zavallı Zamora'yı bile öldürdükleri haberi var. Bu hareket, bu sefillerin hiçbir seçkin kişiyi sağ bırakmamaya kararlı olduklarını gösteriyor. Uygar dünya Benavente'yi ketledenler hakkında ne düşünür? Ülkemiz, Benavente, Quintero kardeşler ve Zuolaga gibi ileri gelen kişilerin kaybından sonra kendini ne zaman toplayabilecek?(42)

Ama, Quiepo'nun Marxist barbarlığın kurbanları olarak gösterdiklerinin hepsi sağ ve sağlamdı, iddialarının gerçekle hiçbir ilişkisi yoktu.(43) Queipo'nun 20 Ağustos radyo konuşmasından önce, hiçbir Milliyetçi gazetede, **Benavente, Munoz Seca, Quintero** kardeşler ya da **Zuloaga'**nın katledildiklerin-

den söz edilmiyor. Bundan, yalanın Generalin çarpık kafasının ürünü olduğu sonucu çıkıyor.(44)

Bundan başka, öldürüldükleri uydurulan kurbanlardan dördünün oyun yazarı olmaları yalanın amacını açıkça gösteriyor. Lorca cinayetiyle kaba bir yanılgıya düştüğünü, uluslararası bir kıyametin kopacağını anlayan Queipo'nun, Cumhuriyetçilerin "aynı ölçüde" vahşet yaptıklarını ileri sürüp bunu etkisiz hale sokmaya karar verdiği çok açık.

Lorca'nın ortadan kaldırılması kararında Queipo'nun rolü ne olursa olsun, Valdés gene de olanlardan doğrudan doğruya sorumlu tutulmalıdır, yüzlerce başka Granadalının ölümünden olduğu gibi. Bununla, şairi izlemeye ilk karar verenin (bu nokta dokuzuncu bölümde ele alıncaktır) Valdés olduğunu ileri sürmüyoruz, yalnız istese cinayetin önüne geçebilirdi demek istiyoruz.

Franco, Nisan 1937'de Valdés'i görevinden aldı. Bunu, çok fazla kişinin öldürüldüğünü düşünen Granadalı Milliyetçilerin ısrarı üzerine yaptığı hemen hemen kesin gibi görünüyor.(45) Savaş bitmeden önce, 5 Mart 1939'da Valdés öldü, Lorca'nın ölümü hakkında da hiçbir açıklama yapılmadı.(46)

Bununla birlikte, olaydan az sonra, şairin kurşuna dizilmesinden haberi olmadığını özel olarak bildirmişti. Ağustos 1936 sonlarına doğru bir akşam, muhafazakâr bir iş adamı ve Federico'nun yakın dostu **Miguel Ceron,** Café Royal'de arkadaşlarıyla içki içiyordu. Valdés, içlerinde Jiménez de Parga kardeşlerin de bulunduğu yardakçılarıyla başka bir masada oturuyordu. Ceron ile arkadaşları, Ceron'un albay rütbesine yükseltildiği Espanoles Patriotas sivil milis örgütünü konuşuyorlardı. Vali hepsini selamlayarak, kurulması tasarlanan kan bankasına bağışta bulunmalarını istedi. Birkaç dakika şuradan buradan konuştuktan sonra biri teklifsizce: "Biliyor musunuz, Valdés, Federico Garcia Lorca işinde büyük hata işlediniz," dedi. "Garcia Lorca mı?" dedi Valdés. "Biz Garcia Lorca'yı öldürmedik! Ortadan kayboldu, o kadar!"(47)

Valdés ile Federico'nun 18 Ağustosta son bir kere yüzleşip yüzleşmediklerini hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Yalnız bir şey kesin: şair Vilayetten alınarak öldürüldüğü yere ya o gece geç saatlerde ya da 19 Ağustos'un erken saatlerinde götürülmüştü.

VIII

Şafakta Ölüm: Fuente Grande

Granada şehri, Granada **vega**sı ve onları çevreleyen dağların Vela Kulesinden görünüşü çok muhteşemdir. Genç Lorca ilk kitabı, **İzlenimler ve Manzaralar**'da (1918) bir Granada akşamının bu noktadan görünen renklerini, biçimlerini, seslerini dile getirmişti:

Güneş batar, sayısız uyumlu renk çağlayanları Sierra'dan şehre ve tepelere iner... ve müzikli renkler ses dalgacıklarına karışır... Her şey melodi, asırlık elem, hıçkırıklarla inler. Albaicin'in küme küme evlerine, elhamra ve Generalife'nin kızıla kaçan yeşil yamaçlarına dehşetli, önüne geçilmez bir hüzün çöker... renk ve renkle sesler her an değişir... Pembe sesler, kırmızı sesler, sarı sesler, ses ve renk terimleriyle anlatılamayacak sesler vardır... Sonra büyük bir mavi kiriş... çanların gece senfonisi başlar.(1)

Albaicin'in ötesinde, yumuşak, boz tepeler **vega**nın kenarından yeniden yükselir, bu kere Granada'dan bakınca çırılçıplak görünen uzun, sert bir dağın eteklerinde birden son bulur. Göze en çok çarpan şey, kayalığı bitkilerden ayıran keskin bir çizgidir, insafsız bir geçiş izlenimini yaratır. Bu dağ Sierra de Alfacar'dır; kuzeyde Jaén'e uzanan, Sierra de Harana'daki en yüksek tepesi altı bin ayağa varan, birbirine paralel ve gitgide yükselen sıra dağlar zincirinin ilk yükseltisidir.

Federico Garcia Lorca, Sierra'nın eteklerinde, kaya ile bitki arasındaki çizgi üzerinde bir noktada öldürüldü.

Dağın eteklerindeki bayırda, araları bir milden fazla olmayan iki köy vardır: Alfacar ve Viznar. Alfacar (bu ad, "çömlekçi" kelimesinin Arapça'sından geliyor) Viznar'ın bir kaç yüz metre daha aşağısındadır. Eğim üzerine yayılan zeytinlik

iki köyü birbirinden ayırır. Köy, Granada'da ekmeği ile ün yapmıştır ama ilgi çeken başka bir yönü yoktur. Viznar (bu da daha eski bir Arap yer adından geliyor) cana yakın, dik sokaklı küçük bir köydür. Ön duvarlarında asılı kırmızı biber dizileri ile sardunyaların parlak bir karşıtlık yarattığı bembeyaz evleri vardır. Granada yaz sıcağında bunalırken Viznar meltemlerle serinler. Zengin Başpiskopos Moscoso Peralta onsekizinci yüzyılın sonunda Güney Amerika'dan döndüğünde herhalde bunun için sarayını burada yaptırmıştı.

Viznar'a gelen biri cesaretini toplayıp köyde eskiden beri oturanlara İç Savaş sırasında orada neler geçtiğini sorarsa birdenbire kaskatı kesilip inatla sustuklarını görür, çünkü bu gibi sorular soran bir sürü insan köylerine daha önceden gelmiştir. Konuşma olumlu başlasa bile, ziyaretçi sorularına, yanlış düşüncelere yol açan kaçamaklı cevaplar alır. Gerçekte Sivil Muhafızlar tarafından sindirilen Viznar halkı bir yabancıyla açık açık konuşmaktan hâlâ korkar.

Lorca'nın Öldürüldüğü Viznar Vadisi.

Temmuz 1936 tarihinde savaş başlayınca Viznar az sa-manda Granada Milliyetçileri'nin ileri karakollarından biri haline getirildi, çünkü asiler köyün, Cumhuriyetçiler'in kuzeydoğudaki dağlık araziden yapacakları akınlara karşı korunmada çok önemli olacağını görmüşlerdi. Alfacar ve Viznar'ın arkasına düşen bölge, gerçekten, savaş sırasında az çok Cumhuriyetçilerin elindeydi; bu da Milliyetçiler'in dağın eteğindeki köyleri neden ellerinden geldiği kadar zaptedilemez bir hale getirmeye uğraştıklarını gösterir.

Bu askeri istihkâm bölüğünün komutanı, bundan önce adı geçen Falanjist yüzbaşı José Maria Nestares idi. Nestares karargâhını Başpiskopos Moscoso'nun sarayında kurarak bölgenin askeri örgütlenmesini yönetti. Savaş sırasında oynadığı rolü anmak üzere sarayın ön kapısının hemen içine madeni bir levha kondu:

Birinci Granada İspanyol Falanj'ının karargâhı bu sarayda, 29 Temmuz 1936'da kurulmuştur. Bu duvar arasında gelişerek ilk Bandera, sonradan, Marxist saldırılara karşı şiddetli çarpışmalarla başkentimizin güvenliğini sürdüren geleneksel Granada İspanyol Falanj'ını Birinci Tercio'su (16, 17. yüzyıllarda İspanyol piyade alayı, dolayısıyla bir ordunun ana kuvveti) oldu.

Viznar sadece bir askeri mevzi olmakla kalmıyordu. Öyle olsaydı bugün adı hatırlanmazdı. Viznar her şeyden önce Milliyetçilerin idam yeri, öldürdükleri yüzlerce kadın ve erkeğin Golgota Tepesi (Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği yer) olduğu için unutulamamaktadır. Nestares, Granada'da bulunan Valdés ile sürekli ilişki kurmuştu. (Viznar ile Başkent ancak beş mil uzunlukta, yumru yumru, tesviye edilmemiş bir yolla birbirine bağlıdır.) Her gece, şafakta kurşuna dizilecek "istenmeyen kişi"lerle dolu arabalar Vilayetten ve **vega**daki başka köylerden Viznar'a getirilirdi. Granada'dan gelen otomobiller Başpiskopos Moscoso'nun sarayının önünden geçmek zorundaydı; bunlar bazen durur, Falanj karargâhıyla kâğıt alış verişi yapar, sonra tepeden yukarı tırmanırlardı.

Sarayın yanından geçen dar bir sokak, Viznar'ın küçük meydanından dik bir yokuş halinde yukarı tırmanır. Sağda köy evleri vardır. Solda, yol saray duvarlarının yanı sıra geçerek, Alfacar'a doğru birden alçalır. **Vega** ve sönmüş bir volkan gibi yükselen Sierra de Elvira uzaklarda görünür. Evlerin bittiği yerde artık bir patikadan farkı kalmayan sokak, Granada'dan

Murcia'ya giden ana yolla Viznar arasında uzanan dalgalı araziden geçen inişli yokuşlu bir yolla birleşir.

Artık düzlük başlar. İlerde Sierra de Alfacar yükselir; en yüksek noktasında uzun bir Haç vardır. Granada'da insanın dikkatini çeken bitkiden kayaya geçiş buradadır ama yakından bakınca kayaların arasında açıkta kalan özlü toprak parçacıklarından küçük çam kümeleri ve dayanıklı bitkilerin çıktığı görülür.

Solda geniş **vega** uzanır. Sessizliği hiçbir insan faaliyeti bozamaz, yalnız, yolun altından akan **Acequia'nm** (dere) sakin çağıltısı duyulur.

Acequia, ağaçların arasında yarı yarıya kaybolmuş eski, değirmeni andıran bir binaya girip öteki yönünden çıkıyor. Bu yapı, ayaklanmadan önce okul çocukları için yazlık ev olarak kullanılırdı ve yerliler buna **La Colonia** (Koloni) derlerdi. Falanjistler Temmuz 1936 sonunda Viznar'ı askeri bir mevzi haline sokunca **La Colonia** geçici hapishane oldu. Ölüme mahkûm kadın ve erkeklerle dolu otomobiller her akşam buraya gelirdi.(2)

Granada'dan on dört farmasonla birlikte başka "cani"ler (üniversiteden iki profesör, Joaquin Garcia Labella ve Jesus Yoldi, belediye meclisi üyeleri Manuel Salinas ve Francisco Rubio Callejon) getirilmişti. Bunlara kurbanların mezarları zorla kazılırdı. Mezar kazanların çoğu sonradan kurşuna dizildi. Sağ kalanlardan ikisi ile konuşmak fırsatına kavuştum, bunlar bana **Colonia'nın** nasıl çalıştığını ayrıntılarıyla anlattılar.

Yüzbaşı Nestares, bölge komutanı olarak Viznar cinayetlerine adamakıllı karışmış bulunmakla birlikte daha çok o bölgenin askeri örgütlenmesiyle ilgiliydi, **Colonia'nın** yönetimini büyük ölçüde Valdés'in adamlarına bırakıyordu. Bunların çoğu, daha önceden anlattığım gibi zevk için adam öldüren "Kara Müfreze"lere dahildi. "Kara Müfreze" gönüllülerinin yanında birçok Hücum Muhafızları çalışıyordu. Nestares bunları, Milliyetçi isyana başından katılmamalarına ceza olsun diye zorla cinayetlere katıyordu.(3)

Mahkûmlar genellikle sabahın birinde ya da ikisinde geliyorlar, şafağa kadar aşağı katta bir odaya kapatılıyorlardı. İsterlerse Viznar papazı gelip son günah çıkarmalarını dinliyordu.(4) İdamlara karışanların odaları yukarı kattaydı; askerler de burada konaklıyordu. **Colonia'da**, hiç olmazsa, iki kadın bulunuyordu: Nestares'in koruduğu güzel ve ileri gelen Grana-

dalı bir solcu olan Maria Luisa Alcalde Gonzalez adamların yemeğini pişiriyordu; bir de, Viznar'da hastabakıcılık ettiği söylenen bir İngiliz kızı, Frances Turner vardı. Bu iki kadının da izini bulmak mümkün olmadı.

Tutuklular şafakta dışarı çıkıp vuruluyordu (çoğu zaman gündüz, bazan da geceleri adam öldürülüyordu), ondan sonra mezar kazıcılar gelip bunları düştükleri yerde gömüyordu. Mezarcılar, gömülmek üzere yerde yatan cesetlerin arasında arkadaşlarını görünce donup kalıyorlardı.

Federico son saatlerini **Colonia**'da bir hücrede mi geçirdi? Binaya 18 Ağustosta gece olmadan geldiyse, ya da (Granada'da sık sık ileri sürüldüğü gibi) orada iki gün alıkonduysa, çoğu Lorca'yı tanıyan mezar kazıcılar şairin aralarında olduğunun farkına varırlardı. Ama görüştüğüm iki kişi de **Colonia**'da birkaç saatten fazla kalmış olmayacağını, kalsa bile, gece (yattıkları zaman) Lorca'nın orada bulunmadığından emin olduklarını ısrarla söylüyorlar.

Granada'da Lorca'nın son saatleri hakkında birbirini tutmayan hikâyeler dinledim: onu Viznar'a kimin götürdüğü, geceyi nerede ve nasıl geçirdiği, ya da işkence yapılıp yapılmadığı (birçok kişinin vurulmadan önce hunharca muamele gördüğü iddia ediliyor) hakkında söz birliği yok. Ben kendi hesabıma, Lorca'nın öldürülmesine dolaysız olarak karıştığını ya da ölümünden hemen önce onu gördüğünü ileri süren bir kimseyle karşılaşmadım. Basılı ifadeler, anlaşılacağı gibi, birbirini tutmuyor. Örneğin, İtalyan yazar **Enzo Cobelli,** asiler tarafından otomobiline el konulan zengin toprak ağası Luis Garcia ile Granada'da konuşmuş. Garcia, Cobelli'ye idarenin Lorca'yı Viznar'a götürmek için onu kullandığını anlatmış. Cobelli Garcia'nın anlattıklarını kabul ediyor, şairin birkaç saat için **Colonia**'ya kapatıldığından şüphe etmiyor.(5) Öte yandan, Marcelle Auclair, Lorca'nın Viznar'a Granadalı Senorito "F.G. de la C."nin (Fernando Gomez de la Cruz) otomobiliyle götürüldüğünü, direksiyonda görev almak üzere o gece idareye baş vurma emri verilen Cruz'un bulunduğunu duymuş. Bu söylentiye göre Lorca o gece **Colonia**'ya götürülmedi, silahlı adamlar arasında otomobilde oturarak sabaha kadar Viznar'ın küçük meydanında bekletildi; sonra otomobille dosdoğru kurşuna dizileceği yere götürüldü.(6) Hikâye inandırıcı geliyor ama son zamanlarda Granada'da güvenilir kaynaklardan Gomez de la Cruz'un isyan başlamadan önce öldüğünü öğrendim.

Cobelli aynı zamanda, Lorca ile başka mahkûmların kapatıldığı odanın kapısında nöbet tuttuğunu iddia eden biriyle konuşmuş. Aşağıdaki sözleri, ihtimal o adamdan duydu:
19 Ağustos gecesi boyunca (aynen alınmıştır), Federico Garcia Lorca hücre arkadaşlarını yüreklendiriyor. Umutsuzluk içinde konuşup, sigara içiyor (şair her zaman çok tütün içerdi. İspanya'nın "kara" tütününü sevmediği için dışarıdan çok miktarda tatlı tütün getirtirdi). Sabah onu almaya geldikleri zaman "paseo"ya (ölüm yürüyüşü) götüreceklerini derhal anladı. Hemen bir papaz istedi ama ne yazık ki bütün gece orada kalmış olan Viznar papazı (ben onu gördüğümde seksen beşin üstündeydi) idam yapılmayacağını söyledikleri için gitmişti.(7)

Bu hikâyeyi Lorca'nın kısa bir süre için **Colonia'**da kapatıldığının kanıtı olarak kabul etmek kolay değil: Granada'da duyduğum bir sürü inandırıcı sözlerin yanlış olduğu sonradan ortaya çıktı. Açıkçası, şairin son saatleri hakkında kesin ve ilk elden bilgi veren hiçkimse ortaya çıkmadı. Bizi herkesten iyi aydınlatabilecek durumda bulunan Yüzbaşı Nestares herkesten az bilgi verdi.(8)

Lorca **Colomia'**da kalsa da kalmasa da (ben kalmadığını sanıyorum) o gece ölümü bekleyen en az üç idam mahkûmu vardır.

Lorca'yı gömen mezarcıyı gördüğüm zaman bana o günkü kurbanlardan birinin Collogos Vega köyünden adını hatırlayamadığı tek bacaklı bir öğretmen olduğunu söyledi. Yaptığım araştırmalar sonunda sözü edilen adamın Cogollos Vega değil de yakın bir köyün, Pulianas'ın öğretmeni olduğunu öğrendim. Adı Dioscoro Galindo Gonzales idi. Bütün İspanya'daki yüzlerce öğretmen gibi öğrencilerinin çok sevdiği Galindo da solcu fikirlerinden ötürü öldü. Pulginas'da ölüm ilmühaberini bulmak güç olmadı. İlmühaberde şunları okuyoruz:
(...) bu iki tanık Senor Galindo Gonzales'i tanıdıklarını, 18 Ağustos tarihinde cesedini Viznar ile Pulinas arasında yolda gömdüklerini söylediler, sözü geçen kişinin bir bacağı olduğundan onu tanıdıklarına tanıklık ettiler.

Mezarcının söyledikleri böyle belgelerle doğrulanınca, tarihlerdeki ufak tefek tutarsızlıklara rağmen Lorca ile öğretmeni aynı sabah gömdüğüne inandım. Galindo, ölüm kâğıdına göre 18 Ağustosta öldürülmüş, oysa Lorca'nın 19 Ağustosta vurulduğu hemen hemen kesin. Yalnız belgeler ölümlerden yıl-

larca sonra düzenlendiğine göre bunların doğruluğuna kesinlikle inanılmıyor. Mezarcı sonradan benimle Viznar'a gelip cinayetlerin yapıldığı yeri göstermeyi cesaretle kabul edince ona inancım büsbütün arttı.(9)

Şafakta öleceklerini bilen öteki adamlar **Joaquin Arcollas Cabezas** ve **Francisco Galadi Mergal** idi. İkisi de Granada'lı pek ünlü olmayan boğa güreşçileriydi (daha doğrusu **banderilleros). Cruzada,** Galadi ile Cabezas'ı Kordoba'yı kurtaracak kolun liderleri olarak gösteriyor.(10) İkisi de siyasal eylemlerindeki şiddetle tanınıyorlardı. Ölüm kâğıtlarını Granada'da bulmak mümkün olmamıştır: belki böyle belgeler hiç düzenlenmemiştir; mirasları pek önemsiz olduğu için aileleri ölümlerini belgelemek gereğini duymamış olabilir.

Colonia'yı arkada bırakıp, yerli halkın dediği gibi "Başpiskoposun sokağından", üstünden küçük taş köprülerin geçtiği vadide döne döne akan **Acequila**dan ayrılmadan yürünürse birkaç dakikalık yoldan sonra küçük bir boğazın olduğu yerde, kesin bir dönemece varılır. **Acequia** yolun altındaki dar bir kemerli su yolundan çağlayan gibi geçer, bunun tam ötesinde, taze çam ağaçlarının beneklediği mavimsi balçık topraklı ve çakıl taşlı bir bayır görünür. Bu bayır tepeden Sierra de Alfacar'ın kayalıklarına doğru uzanır.

Burası, Viznar **barranco**sudur. Couffon ve Schonberg burasını biraz da melodramatik bir şekilde anlatmışlardır. Yolun birkaç adım ötesindeki taşlığa yüzlerce ceset gömülmüştür.

Bir küme çam içinden geçtikten sonra, biraz daha düz bir yeşillik arazi parçasına gelinir. Burası yaklaşık olarak dört dönümlük bir yerdir. **Colonia'**daki katillerin öldürdüğü kurbanların cesetlerini örten kutsanmamış toprak burasıdır. Bütün bu bayırda sığ çukurlar kazılmış, cesetler çukurlara atılarak üstleri ince bir taş ve toprak tabakasıyla örtülmüştür. Gerald Brenan burayı 1949'da gezmişti. "Bütün alanın çukurlar ve tümseklerle dolu olduğunu gördüm. Her tümseğin başına küçük bir taş konmuştu. Bunları saymaya başladım ama yüzlerce olduğunu görünce vazgeçtim."(11) Ama 1950 başlarında bu mezar taşları kaldırılmıştı. Schonberg aynı yeri gezerken bunların birine bile rastlamadığını söylüyor.(12)

Barranco'da 1936 tarihinde hiç çam ağacı yetişmiyordu. Bugün orada görülenleri orman Bakanlığı savaştan sonra dikmiştir. Couffon bütün bu alanın mezarları maskelemek için

düzenlendiğini ileri sürüyor.[13] ama 1967'de bunlar birçok yerde açıkça göze çarpıyordu.*

Barranco'daki en büyük çukur (en az yüz ceset alırdı) yazın kuruyan, yağmur mevsiminde de karakurbağalarla dolu bir havuz halini alan, kenarları sazlık bir derenin yatağında kazılmıştı. Burada, ilerde kat kat cesetlerin konacağı derin bir hendek kazmak mezarcılara kolay gelmişti. Tutuklular birbirlerine ip ya da telle bağlanıp hendeğin yanma getirilip enselerinden tabanca ile vuruluyorlardı. Sonra üst üste yığılarak gömülünceye kadar bekletiliyorlardı. Granada'da böyle hikâyeler sık sık anlatılır, ama öldürülmeden önce işkence gördüklerini ya da konuşmaya zorlanıp arkadan vurulduklarını (şu iğrenç "kaçmaya teşebbüs ederken vuruldu" yalanı) gösteren kesin bir kanıt yok. Tutuklulara kendi mezarlarını kazdırma yöntemi de uygulanmıyordu.

Granada'daki yıldırma hareketinin ilk günlerinde **Colonia**'daki adamlar kurbanlarını **barranco**da değil, bu geniş vadinin bayırlarını örten zeytinliklerde öldürüyordu. Federico ilk kurbanlardan olduğu için, sık sık söylenenin aksine bu **pozo**larda (yerli halk bu uğursuz çukurlara böyle der) gömülmemiştir.

Acequia gene yolun yanı sıra akarak vadinin ucunda kıvrılır, o zaman sağımızda bir küme tek katlı ev görürüz. Bu, bomboş uzanan arazide beklenmedik bir manzaradır. Yolun öte yanında evlerin karşısında, yüksek ağaçlardan oluşan bir koru vardır, bunun da tam karşısında at nalı biçimindeki ünlü **Fuente Grande** görülür.

Fuente Grande'nin ilginç bir hikâyesi vardır. Araplar, pınarın derinliklerinden fışkıran su kabarcıklarına bakarak Ainadamar demişlerdir. Havuz hâlâ bu "Gözyaşı Çeşmesi" adıyla anılır. Ainadamar besbelli, eskiden şimdi olduğundan çok daha kuvvetliydi, çünkü Richard Ford 1831 ve 1833 arasında burasını gezdiğinde "birkaç ayak yükseğe fışkıran geniş bir pınar" gördüğünü anlatır.[14] Su bol, içimi de çok güzeldir. Sulama işlerinde herzaman usta olan Araplar, bu suyu bir kanalla Granada'ya götürmeye karar verdiler. **Acequia de Ainadamar** hâlâ vadinin çevresinden Viznar'a akar, yamaçtan El Fargue'ye iner, Albaicin tepelerinin kenarından geçer. Son za-

* Bu kitap Haziran 1971'de İspanyolca yayımlandıktan altı ay sonra, Granada'dan bir arkadaş bana Viznar Belediyesinin **barranco**'yu köyün çöplüğü yaptığını yazdı. Niyetleri, şüphesiz, mezarları saklamaktı.

manlara kadar bütün mahallenin su ihtiyacını bu pınar karşılıyordu. Ama birkaç yıl önce Granada'ya yeni borular döşendi ve kanal eski önemini yitirdi. Bugün yalnız Albaicin bahçelerinin sardunya ve yaseminlerini sulamaya yarıyor.

Araplar pınar çevresinin güzelliğine hayran kalmışlardı. Çok geçmeden havuz başı kalabalık bir yazlık oldu. O zamanki villaların izine rastlanmıyor ama Arap şairlerinin Ainadamar'ın güzelliğini öven şiirleri hâlâ duruyor. Bunların içinde en önemlileri, 1372'de ölen, **Ebu'l Bereket el Balafigi'**nin yazdıklarıdır:*

Gözlerimin çeşmelerinden akan yaşları kurutan, kanımın atışını durduran, Ainadamar'dan ayrılışım mıdır?

Suyu, aşka köle olup yüreğini yitirmiş gibi hüzünle inliyor. Kuşlar yanında, **Musulî'**ninkilere** benzer ezgilerle bana gençliğimden girdiğim uzak geçmişi hatırlatıyor; o yerin Yusuf kadar güzel ayları*** bütün Müslümanları o güzellik uğruna dinden çıkarır.

Granada'nın Müslüman şairlerinin övdüğü Fuente Grande'nin altı yüzyıl sonra, Granada'nın en büyük şairinin bilinmeyen mezarının birkaç yüz metre ötesinde berrak suyunu fışkırtmaya devam etmesi yerinde bir rastlantıdır. Çünkü katiller Federico Garcia Lorca ile yanındaki üç tutukluyu 19 Ağustos 1936 şafağında bu noktaya getirdiler; Mağribî Granada'nın "Katolik Hükümdarlar" Ferdinand ve Isabella'nın eline düşmesinin bir felaket olduğunu söylemek cüretini gösteren şairi burada katlettiler.

Yolun kenarında bugün yazlık evlerin bulunduğu yerde 1936 yılında yaşlı zeytinlerden bir koru vardı. Valdés'in adamları kurbanlarını buraya götürüyordu. Mezarcı az sonra gelince dört ölünün yerde yattığını gördü. Öğretmenin bir bacağı olduğunu ve Federico'nun boynunda da gevşek bir boyunbağı bulunduğunu ("bilirsiniz, şu sanatçıların taktığı boyunbağlarından") özellikle hatırlıyor.

---

* Almeria'da doğmuştur. Yargıç, tarihçi ve şairdir; 14. yüzyılda ihtişamının zirvesine varan Granada sarayını süsleyen edebiyatçılardan biridir. Benim için Ainadamar hakkında yaptığı araştırmalardan dolayı Lancaster Üniversitesinden Dr. James Dickie'ye minnet borcum var. Bu şiiri, **al-Maqqari, Nafh al-Tıb**'da (Kahire 1949), VII, s. 401 buldu. Ek E'de verilen Ainadamar hakkındaki öbür Arap yazıları gibi bunun çevirisi de onundur.

** Arap musikişinaslarının en büyüğü İshak el-Musilî'den söz ediyor.

*** Açıkçası yerli kadınlar.

Onları, bir zeytin ağacının yanında, dar bir hendeğe, üstüste gömdü.

Yeni rejimin mülki memurlarının 1940 yılında düzenledikleri Lorca'nın ölüm kâğıdında şöyle deniyor:

(...) 1936 yılının Ağustos ayında, savaş yaralarından öldü. Ölüsü aynı ayın yirmisinde (aynen) Viznar ile Alfacar arasındaki yolda bulunmuştur.*

* Lorca'nın ölüm belgesi Granada'nın Audiencia'sında, Juzgado No. 1, saklanıyor. O kadar çok kişi bunu görmek istedi ki, Madrid yetkilileri, son zamanlarda artık kimseye kopyasının verilmemesini kesinlikle emrettiler. Kendi kopyasının bir fotoğrafını yayımlamama izin veren. Dr. Enzo Cobelli'ye teşekkürlerimi sunarım.

IX

Gerekçe

Yedinci ve sekizinci bölümlerde başlıca amacımız şairin tutuklanması ve ölümüyle ilgili olayları tesbit etmekti. Lorca'nın, Valdés'in emriyle resmen kurşuna dizilmeden önce, Vilayette iki buçuk gün kaldığını kesinlikle biliyoruz. Bu kadarı itiraz kabul etmez. Endülüsün en yüksek amiri General Queipo'nun da Lorca'nın öldürülmesini onaylamış olması muhtemel. Binlerce kurbanla birlikte Lorca da, Granada halkının Harekete karşı muhtemel direnişini ezmek için yaratılan terör sırasında yok edildi. Lorca olayının, içlerinde beş zararsız üniversite profesörü de bulunan birçok önemli Granadalı'nın öldürülmesinden bir farkı yok. Yalnız, biri Lorca'yı ölümüne götüren mekanizmayı harekete geçirmiş, ölmesi gerektiğine önceden karar vermiş olmalı. Mesele: bunun kim olduğu.

Davranışı için değişik sebepler gösterilmekle birlikte, Lorca'nın son günlerini anlatan hemen hemen herkes Ramon Ruiz Alonso'nun yalnız şairin tutuklanmasından değil, aynı zamanda öldürülmesinden de sorumlu olduğunu ileri sürüyor.

Brenan ile Couffon Granada'da yaygın olan söylentiyi tekrar ediyorlar. Bu söylentiye göre Ruiz Alonso, Lorca'nın Jacinto Benavente'nin öldürülmesine misilleme olarak öldürüldüğünü ısrarla iddia etmiştir. Gördüğünüz gibi bu teorinin tutulacak yanı yok.(1)

Schonberg, Ruiz Alonso'nun bir eşcinsel olduğuna, şairi kıskandığına, başka bir eşcinsel olan Granadalı ressam **Gabriel Morcillo'**nun, kendi paçasını kurtarmak için Lorca'yı Milliyetçiler'e jurnal ederek Alonso'nun, bu kıskançlığından yararlandığına inanıyor. Bu teori ek D'de çürütülmüştür.

Enzo Cobelli, Lorca'nın, Valdés (Vali), Nestares (Ordu) ve Falanj arasındaki iktidar kavgasında bir piyon olduğunu ileri sürüyor. (Cobelli Nestares'in bir subay yani ordudan ve Valdés gibi "eski kuşak"tan Falanjist olduğundan habersiz) Vali, "doğuştan jurnalci" Ruiz Alonso'yu Lorca'yı yakalayıp asılmak üzere Nestares'e teslim etmek için kandırmış. Valdés bu şekilde orduyu gözden düşüreceğini umuyordu.(2) Bu teori Granada'nın o günkü durumunu anlamamaktan ileri geldiği için üstünde durmaya değmez.

En inandırıcı ve belgelere dayanan yorum Auclair'inki. Siyasi düşmanları olan Falanjist Rosales'lerin bir "Kızıl"ı koruduklarını öğrenen Ruiz Alonso Harekete ihanet ettiklerini ileri sürerek bunları Valdés'e ihbar etti. Falanj'dan çok CEDA yanlısı olan Valdés (bunu kabul etmek biraz güç) Ruiz Alonso'ya şairi tutuklattırarak Rosales'leri de ibret olsun diye cezalandırmaya karar verdi. Bu yoruma göre Ruiz Alonso'nun hareketi Lorca'dan çok Rosales'lere karşıdır.(3)

Konuşmalarımızda Ruiz Alonso, şairi Valdés'e ihbar ettiğini ya da ölümüne yol açan işlemlere karıştığını kesinlikle yalanladı; ama gene de biz, tutuklama olayını anlatırken gerçeğe uymayan birçok ayrıntıyı yakaladık. Bu, 16 Ağustos 1936 günü öğleden sonra Angulo Sokakta olup bitenler konusunda Alonso'nun farklı bir ifade düzenlediğini gösteriyor.

Ayaklanmanın ilk günlerinde, savaşın nasıl bir yol izleyeceğini ya da Milliyetçiler'in egemenlik savaşında başarı sağlamaları halinde nasıl bir siyasi sistemin kurulacağını kimse tahmin edemezdi, ama Ruiz Alonso'nun 1937'de yayınlanan korporativizm konusundaki kitabından hiç olmazsa onun neler tasarladığı anlaşılıyor. Yeni devlette önemli bir rol oynamaya kararlı olduğu da açık. CEDA ile Falanj arasında savaş öncesinde çetin bir düşmanlık olduğuna göre, kitabında Cumhuriyete karşı kurulan komploya karıştığını söyleyen Ruiz Alonso'nun, Granada'da ayaklanma başladığı zaman önemi gitgide artan Falanj karşısında kişiliğini ispat etmede güçlük çekmesi olmayacak şey değil. Bunu yapabilmenin tek yolu Falanjistlerden de "Falanjist" olduğunu göstererek kudretli Valdés'in gözüne girmekti.(4)

Bunun için Ruiz Alonso'nun Lorca'yı tutuklamadaki amacı, Madame Auclair'in ileri sürdüğü gibi, öncelikle Rosales kardeşleri zor duruma düşürmek olabilir. Yalnız, Lorca'ya karşı yapılan çirkin hareketlerin şair Angulo Sokağı'na

sığınmadan önce başladığını unutmamalıyız. Ruiz Alonso, Huerta de Vicente'ye bizzat gitmediyse (gittiğini gösteren kesin kanıt da yok) Lorca'nın Rosales'lerin yanma gittiği öğrenilmeden önce başkaları gidip evi alt üst ederek aradılar. Lorca'nın peşine düşenler onun Angulo Sokağı'na gideceğini önceden bilmeyeceklerine göre, Rosales ailesinin zor duruma düşmesinin şairin düşmanlarının, her ne pahasına olursa olsun, onu ele geçirme kararlarının beklenmeyen bir sonucu olduğu açıktır.

Bu kitabın yazarının düşüncesi, şairin ölümüyle sonuçlanan kıyıma bir adamın değil, aralarında eski CEDA milletvekili olarak etkili kişiliğiyle Ramon Ruiz Alonso'nun da bulunduğu, Accion Popular'dan bir grup aşırı-katolik, kafadar üyenin ön ayak olduğudur.

Lorca tutuklandığı zaman Alonso'nun yanında bulunan Juan Luis Trescastro'nun Accion Popular'dan oluşu ve Luis Rosales'in aynı arabada bulunduğunda ısrar ettiği Luis Garcia Alix'in de mahalli parti örgütünün sekreteri olması rastlantı değildir.

Bu üç adamdan, bugün, yalnız Ruiz Alonso sağ: Trescastro 1947'de öldü, bir türlü görüşemediğim Luis Garcia Alix de 7 Mart 1971 günü bir otomobil kazasına kurban gitti.(5)

Ramon Ruiz Alonso konuşmalarımda Lorca'yı Valdés'e ihbar ettiğini şiddetle reddederek yalnızca şair Sivil idareye götürülürken ona eşlik etme emrini yerine getirdiğini öne sürdü.

Buna karşılık **Trescastro,** Lorca'nın tutuklanması ve öldürülmesi olayına nasıl karıştığını serbestçe anlattı. Onu tanıyan birçok kişiyle konuştum. Bunlardan biri, Miguel Ceron, bana Trescastro'nun Granada baskı hareketlerindeki davranışlarını, özellikle de Lorca işine karışmasını hatırlayarak azap içinde öldüğünü anlattı. Trescastro, Ruiz Alonso ile Angulo Sokağı'na gittiğini kabul etmiş, ama Lorca'nın Rosalesler'in evinde saklandığını Valdés'e kendisinin değil Ruiz Alonso'nun ihbar ettiğini diretmişti.

Bundan başka, Trescastro'nun 1971'de Granada'da karşılaştığım doktorunun tanıklığı var. Doktor bir gün, o işe karıştığını bilmeyerek, Trescastro'nun önünde Lorca'nın ölümünden söz edince Trescastro şiddetli bir çıkış yapmış:

Lorca'yı Rosalesler'in evinden almaya gidenlerin arasındaydım. Granada'da ibnelerden bıkıp usanmıştık.(6)

Bundan başka, Trescastro, şairin Viznar'da katledilişine katılmakla da övünüyordu. Bir sabah, herhalde 20 Ağustos sabahı olacak, Milliyetçiler'in kıyımından kurtulan pek az sayıda belediye meclisi üyesinden biri olan (Ek A'ya bk.) Angel Saldana, herkesin "La Pajarera" dediği Pasaje Barında otururken Trescastro kurumla içeri girerek herkesin işiteceği şekilde bağırmıştı:

Federico Garcia Lorca'yı biraz önce öldürdük. Onu bir çukurda bıraktık, ibne olduğu için kıçına iki kurşun sıktım.(7)

Granadalı ressam Gabriel Morcillo aynı gün başka bir barda içki içerken Trescastro yanma yaklaşıp haberi vermişti:

Don Gabriel, bu sabah koca kafalı şair arkadaşınızı tepeledik.(8)

Juan Luis Trescastro'nun Lorca'nın ölümünde parmağı olduğundan şüphe edilemez.

1971'de Grenada'ya döndüğümde birisiyle tanıştım. Savaştan önce Hücum Muhafızı olan bu adam Cumhuriyete bağlıydı ama asilere katılmaktan başka çaresi yoktu. Bu adam bana, Granada'da bağnaz Katolikliğiyle ünlü bir avukat ve Accion Popular'ın başka bir üyesi olan Jesus Casas Fernandez'in Lorca'nın Rosales'lerin evinde kaldığını Valiye ihbar ettiği sırada kendisinin Valdés'in bürosunda nöbette olduğunu anlattı. Cases Fernandez, Tablas Sokağı'nda, köşede, Rosalesler'in evine bitişik bir evde oturuyordu; Lorca'nın yandaki evde saklandığını fark etmişti. Bir Falanjist ailenin böyle ünlü bir cumhuriyetçiyi korumasına çok fena bozulan Casas Fernandez soluğu Valdés'in yanında almıştı. Valdés avanesine danıştıktan sonra şairi tutuklattırmaya karar verdi. Casas Fernandez birkaç yıl önce öldü, elimde ona yöneltilen bu suçlamayı destekleyecek başka bir kanıt yok, ama Hücum Muhafızının anlattıkları inandırıcı geliyor. (Casas Fernandez'in Rosales'lerin yanındaki evde oturduğunun doğru olduğunu öğrenebildim.) Accion Popular aleyhindeki kanıtları da güçlendiriyor.

Konuşmalarımız boyunca Ramon Ruiz Alonso Katolik doğruluğu ve Tanrı karşısında vicdanının temizliği üstünde durdu. Bir öğleden sonra şöyle dedi:

Siyasi rengi ne olursa olsun –kızıl, sarı, yeşil ya da mavi– benim için bütün insanların hayatları aynı derecede değerlidir. Hepimiz Tanrı'nın suretinde yaratılmışız.

19 Ağustos 1936 gecesi Lorca'nın Viznar'da katledilmesi üzerinden ancak birkaç saat geçmişti ki, Granada radyosunda

Ruiz Alonso çok daha yobazca düşüncelerini okuyordu, "Dinle, İspanyol Proletaryası" diye başlayan bir konuşmada şöyle diyordu:

Çocukluğumuzdan beri yüreklerimizde yaşayan ideal uğruna hazır olan sizler... Mücadeleler içinde pişmiş hayatın zalim acılığını bilen, gençliğinizin en güzel günlerini derin hüzün içinde geçirmiş olan sizler...

İnsanların sizinle dobra dobra, açık konuşmasından her zaman hoşlanmış olan sizler... Her zaman karanlıklarda gizlenen, bankalara saldırmak için fırsat kollayıp sonra sizi, kurşunlar vücudunuza işlerken, yalnız bırakıp kaçan sefil ve hain liderlerin peşinden gitmekte ısrar ettiğiniz için açlığa ve türlü işkencelere terkedilen sizler...

Dinleyin: Marxist liderler, o sefiller, sizi zorbalığa ve köleliğe mahkûm ettiler. Sizin kurtarıcılarınız olduklarını söyleyenler iki yüzlü, yalancıdırlar; dürüst emeğinizi, alınterinizi sömürüp, sırtınızdan geçiniyor ve zengin oluyorlar. Sizin hesabınıza, rezil bir kardeşlik ve arkadaşlık maskesi arkasına korkakça gizlenerek İşçi Klüplerinde sizden, sizin ücretlerinizden çalınan bağışlar topladılar. Üzerinizde aşağılık, iğrenç, caniyane bir zorbalık kurarak rahatlarına baktılar. Bu arada çocuklarınızın, siyasal maksatlarla yürütülen sistemli grevler sonucunda açlıktan ölüyordu. Profesyonel kabadayı ve kalitlerden kurulmuş korkunç Kızıl komiteler, sizi felaket ve yoksullukla tehdit ederek sendikalarına girmeye zorladılar.

İspanya artık, ortaya çıkacak ilk tabancalı eşkiya ya da sokak kavgacısının savuracağı tehditle İnsan Özgürlüğünün yüksek imtiyazının kirlenmesini önlemek için şahlanmıştır.

Indalecio Prieto, Largo Caballero, Fernando de los Rios, Manuel Azana, Cesares Quiroga, Alejandro Otero... sizi bütün dünya önünde suçluyorum.*

Bundan da öte: kurulacak olan yeni İspanya'da adalete gerçek saygıyı gösterecek genç kuşaklar önünde suçluyorum..

---

* Cumhuriyetçi politikacılar. Thomas, Priete ve Caballero hakkında, "aralarındaki düşmanlık İspanyol Sosyalist Partisi'nin neredeyse belli başlı özelliğiydi" diye yazıyor (s. 27). İsyan başladığı sırada Cesares Quiroga Başbakandı. Granada Üniversitesinde jinekoloji profesöro Alejandro Otero, Fernando de los Rios dışında, Granada Sağının en nefret ettiği sosyalistti; savaş başladığında Granada'da bulunmamaları ikisi için de büyük şans oldu.

İspanyol işçileri, dostlarım, beni dinleyen kardeşlerim!.. belki Alpujarras'ın* ötesinde, ya da Elhamra'nın sağlam duvarlarının ötesinde, belki de, denizlerin ardında... benimle birlikte bağırın, sesiniz kısılıncaya kadar bağırın: Sizi suçluyorum.
Sizi, İspanyol proletaryasının şanlı bayrağını lekelemek ve –siz yılanları!– işçilerin ruhunu zehirlemekle suçluyorum.
Sizi, kurtuluşun yüksek ideallerini, sömürülen yoldaşlarımızın kanıyla kirletmekten her şeye rağmen erkek gururunu kaybetmeyen boyun eğmez arkadaşlarımızın canlarıyla kirletmekten suçluyorum.

Asi proletarya:
Yenilmez ve yenilmez isyan!
Onlara karşı ayaklanın!
Liderleriniz... iki yüzlüdür çünkü sizi aldattılar.
Liderleriniz... maskaradır çünkü yaptıkları maskaralıktan başka birşey değildir, siz ise, aldatılan sizler, ekmek kavgasında hayatınızdan parçalar bıraktınız, alnınızın teriyle kazandığınız, onların lezzetle yediği ekmek.
Liderleriniz... cani ve haydutturlar çünkü ellerini masum kana buladılar ve sayısız mütevazi dürüst aileyi yasa boğdular.
Liderleriniz... İnsanlığın ölü doğan çocuklarıdır.
Günahı belli başlı silah, cinayeti de bir hayat tarzı yapan bu canavarları doğurabilecek bir İspanyol ana yoktur, olamaz da.
Her zaman arkadan vururlar!
Savaş ilanı bir arkadan vurmanın sonucuydu. Şanlı Calvo Sotelo'muzun boynuna sıkılan bir kurşun.** Mücadeleyi aynı kalleş taktiklerle sürdürüyorlar: Dimas Madariaga, arkasından haince vurularak düşüyor.***
José Calvo Sotelo ve Dimas Madariaga!
Tahtınız, yıldızların üzerinde, yükseklerdedir.
İspanyol proletaryası: kalkın.!
Hâlâ olmayacak hayallere inanan benim düşüncesiz, idealist işçi arkadaşlarım: daha vakit var. Ama yarın belki artık çok geç olur.

---

* Alpujarras: Siera Nevada'nın güney yamaçlarında bir vadi. Gerald Brenan **Granada'nın Güneyinde** kitabında burayı sevgiyle anlatmıştır.

** Bu yalandır, çünkü milliyetçi isyanı hazırlıkları Civa Sotelo'nun öldürülmesi tarihinde (13 Temmuz 1936) çok ilerlemiş bir durumdaydı.

*** Accion Popular ve CEDA'nın kurucu üyesi, Toledo milletvekili Dimas Madariaga, İç Savaş'ın ilk ayında öldürüldü.

Uyanın ve şunu düşünün:
Doğduğunuz vatanı...
Kutsal anlarınızı...
İffetli eşlerinizi...
Masum, kötülük düşünmeyen erdemli çocuklarınız...
Sizinle dobra dobra, açık seçik konuşulmasından her zaman hoşlanmış olan sizler, dinleyin:
Kılıcın ağzı kuvvetli ve keskindir.
Hainlerin boğazları kendi kanlarına bulanacaktır.
Yeni İspanya'ya yol açın![9]

Bu konuşma bize, Lorca'nın katli sırasında, Ruiz Alonso'nun, dolayısıyla da Accion Popular'ın, nasıl düşündüğünü öğretiyor, Cumhuriyeti desteklemekten vazgeçmeyeceklerini **ondan** mehramet beklememeleri gerektiğini gösteriyor.

Granada'da Sağın en çok nefret ettiği Cumhuriyetçilerden biri ünlü sosyalist bakan **Fernando de los Rios** idi. Fernando de los Rios Madrid'e taşınmadan önce Granada Üniversitesinde yıllarca siyasi hukuk profesörlüğü yapmıştı. Don Fernando 1916 yılında genç Lorca'yı Sanat Merkezinde piyanoda Beethoven'i çalarken hayranlıkla dinlemiş, gelecekte çok şeyler başarabileceğini söylemişti. Profesör, Lorca ailesiyle sıkı bir dostluk kurmuştu. Birkaç yıl sonra kızı Laura, Federico'nun küçük kardeşi Francisco Garcia Lorca ile evlenmişti. Granada bu sıkı bağları çok iyi bilirdi. Federico Angulo Sokağına kaçtıktan sonra gelip Huerta de San Vicente'nin altını üstüne getirdikleri zaman adamlar Don Fernando'dan gelen mektupları aradıklarını söylemişlerdi.

Yukarıdaki radyo konuşmasında ona ve başka Cumhuriyetçilere sataşmasından da anlaşıldığı gibi Ruiz Alonso, de los Rios'dan nefret ediyordu. Kitabında aşağıdaki sözleri yazıyor:
Ben bir emekçi, bir matbaacı ve Cortes'de Granada milletvekiliydim! Ama:
Ramon Lamoneda da Cortes'de Granada'dan milletvekili, bir emekçi ve bir matbaacıydı!
O bir sosyalistti: Grafik Sanatlar Ulusal Federasyonunun Başkanı, Aday listesinde adı bir Yahudinin, Fernando de los Rios'un adının yanındaydı; Lamoneda İspanyol matbaa işçilerinin lideriydi. Benim adım bir başka listede, bir dahi kahraman olan General Varela'nınkinin yanındaydı.[10]

Başka türlü söylersek bir Yahudi (hatta Don Fernando gibi soyunda Yahudi bulunan ama kendi Yahudi olmayan) bir

İspanyol generalin aksine, ne bir dahi ne de kahraman olabilirdi. Ruiz Alonso kitabında ileri sürdüğü bu gibi düşüncelerle, 1967'de yaptığımız konuşmalarda belirttiği fikre temelden karşı olduğunu gösteriyor.

İsyandan önce, şairin "dostu" olan biri, 1936'da **Miguel Ceron**'a: "Federico'yu öldürürken ne yaptıklarını biliyorlardı," dedi.(11) Mme Auclair'in bir Granadalı tanıdığı, bugün şairi göklere çıkaran birinin birkaç yıl önce: "Tabancam yanımdayken Federico'yu karşımda görseydim elim hiç titremezdi," dediğini anlatmış.(12)

Herkes Lorca'nın önemli bir şair ve oyun yazarı olduğunu dünyaya ilan ederken Ruiz Alonso ve Accion Popular'daki arkadaşları, yıllar sonra ne derlerse desinler, Lorca'dan ve temsil ettiği her şeyden nefret ettiklerinden en ufak bir şüphem yok. Bu kitapta, Lorca'nın tutuklanmasına ve öldürülmesine yol açan asıl ihbarın, Accion Popular'ın Granada kolu tarafından yapıldığına yeteri kadar kanıt gösterildiğine inanıyorum. Ruiz Alonso adının Lorca'nınki dışında Granada'da yapılan hiçbir tutuklamaya karışmaması; Alonso, Angulo Sokağına giderken, her ikisi de Accion Popular'ın ileri gelen üyeleri olan Luis Trescastro ve muhtemelen, Luis Garcia Alix'in yanında bulunması; Trescastro'nun Lorca'nın yakalanması ve öldürülmesinde oynadığı rolü kabul etmesi; Ruiz Alonso'nun Madrid'de benimle yaptığı konuşmalarının, unutkanlığına yüklenemeyecek önemli çelişkilerle dolu olması; Alonso'nun Lorca ile sıkı bağları olan Fernando de los Rios'dan nefret etmesi; Sol ile bağlantılarından ötürü Lorca'nın Granada'da sevilmediğini itiraf etmesi, Accion Popular'ın başka bir üyesi olan Jesus Casas Fernandez'in de Lorca'yı ihbar etmesi... bütün bunlar ve daha önce sözü geçen başka ayrıntılar her ne kadar Lorca'nın ölmesi gerektiğine ilk karar verenlerin Ruiz Alonso ve Accion Popular olduğunu kesinlikle ispatlayamıyorsa da bunun en akla yakın varsayım olduğunu gösteriyor.

Gelenekçi İspanyol Katoliklerinin Lorca'dan nefret ettiği şüphe götürmez. Lorca'nın onlarda uyandırdığı duyguların iyi bir örneğini Marquis de Merry del Val'in 1937'de Londra'da yayımladığı bir makaleden alınan aşağıdaki parçada bulabiliriz. Marquis İspanya elçiliğinin Kasım 1936'da yayımladığı bir demece saldırıyor; sözleri hiç olmazsa kendisinin, Lorca'nın Katolik İspanya'nın ateşli, siyasal düşmanı olarak ölümü hak ettiğinden hiç şüphesi olmadığını gösteriyor:

Demeçte belirtilen ayrı ayrı olaylarda aynı **supressio veri'**ye (gerçeğin gizlenmesi) rastlıyoruz. Sosyalist (siz buna "Komünist" deyin) avukatlar J. A. Manso, Rufilanchas ve Landovre, tıpkı politik gayretkeşliği şairlik değerini gölgede bırakan şair Garcia Lorca gibi tehlikeli kışkırtıcılardı, yeteneklerini ve yüksek öğrenimlerini kötüye kullanarak cahil halkı kendi çıkarları için kullanırlardı. Adı geçen öteki kişiler gibi onlar da askeri mahkemede yargılanarak idam edildiler.(13)

Liberal eğilimleri herkesçe çok iyi bilinen ve Madrid gazetelerinde Granada orta sınıfı konusunda söyledikleri isyandan önce öfkeyle okunan Lorca, Merry del Val gibi, "tehlikeli kışkırtıcı" saydıkları kişileri bulup ortadan kaldırmaya ve Dinin koruyuculuğuna kendilerini adamış bu adamlardan pek insaf bekleyemezdi.

Yalnız bu, Falanj'ın inandırmaya çalıştığı gibi, şairin ölümünden sadece Ruiz Alonso ile Accion Popular'dan arkadaşları sorumludur demek değildir. Lorca'nın, sokakta ya da şehrin bir kenar mahallesinde derhal vurulacak yerde (örneğin, "kara müfreze" kurbanlarının alışılmış akıbeti) Vilayete götürülmesi Ruiz Alonso'nun Falanjist Valinin inayetiyle Lorca'yı tutukladığını gösteriyor; şairi Duquesa Sokağına teslim ettikten sonra Lorca'nın başına gelecek şeylerin sorumluluğunun Ruiz Alonso'nun üstünden kalktığı inkâr edilemez. Bundan böyle Federico, Valdés'in eline kalmıştı. Valdés de (Quipo de Llano'nun da göz yummuş olması mümkün) onu katlettirmeyi uygun buldu. Lorca'nın tutuklanmasına önce kim karar vermiş olursa olsun (kanıtlar Ruiz Alonso ve Accion Popular'a işaret ediyor) katledilmesi, resmen, Valdés'in emriyle yerine getirildi.

Lorca Vilayette iki buçuk gün kaldı, Duquesa Sokağında bulunduğunun bilinmesine, babasının ölümünü geciktirmek için elinden gelen her çareye başvurmasına rağmen, yetkili hiçbir kimsenin onu kurtarmak için herhangi bir teşebbüse geçtiği görülmüyor. Araya girebilecek bir tek adam vardı: Monsignor Agustin Parrado y Garcia, yani Granada Kardinal Başpiskoposu ve İspanya'nın en nüfuzlu yüksek kilise adamlarından biri. Her gün mezarlıkta yığınla insanın öldürülmesini bir kere olsun açıkça protesto etmeyen, Generallerin isyanı: isa ve "gerçek" İspanya, Ferdinand ve Isabella'nın İspanya'sı, piskopos tacıyla kılıç İspanya'sının düşmanlarına karşı açılmış bir Haçlılar Seferi olduğunu söyleyerek, din adamlarının daha ba-

şından asilerin yanında yer almasını sağlayan bu adamdan da hiçbir yardım beklenemezdi.

Sonuç olarak, Federico, birçok dostu ve o kadar içten sevdiği binlerce mütevazi Granadalıyla birlikte, Katolik Kilisesi'nin ve "İspanya'nın en aşağılık burjuvazisi" diye nitelediği kişilerin kinine kurban gitti.(14)

Federico Garcia Lorca'yı alçakça öldüren güç, belli bir zihniyettir.*

* Ramon Ruiz Alonso, Perez del Pulgar taburunun başarısızlığa uğramasından az sonra Granada'dan ayrıldı. Sevil'de **ABC**'de 2 Nisan 1937'de yayınlanan "Savaş Cephelerinde milliyetçi propaganda" başlıklı yazıya göre Ruiz Alonso, artık Franco'nun propaganda örgütünün başkanı Vicente Gay ile işbirliği yapıyordu. Gay da, Ruiz Alonso gibi, bağnaz bir katolik, Yahudi aleyhtarı ve Fernando de Los Rios'un düşmanıydı. **(Estampas Rojas y Caballeros blancos).**

X

Propaganda

Lorca'nın ölümü ilkin Milliyetçi değil, Cumhuriyetçi basında ilan edildi. Bekleneceği gibi, haberin Madrid'de duyulması birkaç gün aldı, çünkü Granada ile Cumhuriyetçi bölge arasında temas kesilmişti; asi radyo istasyonları da olayı derhal bildirmekten dikkatle kaçındılar.

1 Eylül 1936 tarihinde Madrid'de çıkan **La Voz** gazetesinde aşağıdaki haber yayınlandı:

İnanılmayacak bir Haber

FEDERICO GARCIA LORCA

Diaro de Albacete şu haberi yayınlıyor:
Guadix. Kordoba cephesinden gelen ve bu ana kadar yalanlanmayan söylentilere göre büyük şair Federico Garcia Lorca'nın Albay Cascajo'nun* emriyle vurulduğu sanılmaktadır.

La Voz gazetesini önceleri bu söylentiye inanmak istemedi ve bir haber yayımladı, ama Murcia gazetesi **El Liberal**'in bir muhabiriyle Granada'dan kaçan bir Cumhuriyetçi'nin Guadix'te yaptığı konuşmanın üzücü ayrıntılarını 8 Eylül tarihinde ilk sayfasında yayımladı. Manuel Fernandez Montesinos'un bir dostu olan bu adam hem Montesinos'un hem de kayın biraderi Garcia Lorca'nın katledildikleri konusundaki şüpleri tamamen ortadan kaldırıyordu. **La Voz** BÜYÜK ŞAİR GARCIA LORCA'NIN ÖLDÜRÜLDÜĞÜ DOĞRULANDI diye başlık attı.

---

* Albay Cascajo Kordoba'yı alan Milliyetçi kuvvetlerin komutanıydı.

Ama Madrid'de şairin hainice öldürüldüğüne genellikle inanılmıyordu. 9 Eylül 1936 tarihli **El Sol**'da aşağıdaki yazı yayınlandı:

Garcia Lorca'nın Alçakça Öldürüldüğü İddiası Üzerine Bazı Madridli ve taşralı meslekdaşlarımızın şanlı şairimizin Federico Garcia Lorca'nın alçakça öldürüldüğünün doğrulandığını bildiriyorlar. Gazetemiz bu korkunç doğrulamayı kabul etmekten çekindi, hâlâ da çekiniyor çünkü, haberler iyi olmamakla birlikte, kanıtların kesin olmadığı da bir gerçektir. En doğru haberlerin Savaş Bakanlığı ve Güvenlik Şubesinden gelmesi gerektiği halde bunlar da kesin değildir. Endülüs kaynaklarından gelen haberler de çelişkilerle dolu; sefil cinayetin Kordoba, Guadix veya Granada'da işlendiği söyleniyor. Kordoba kuşatmasından yeni dönen biri orada dolaşan söylentilerin cinayet yerini, hiçbir mantığa dayanmadan, Guadix olarak gösterdiğini söyledi. Başka kaynaklara göre de **Çingene Baladları'**nın büyük şairi, annesi ve babasıyla Huerta del Tamarit'te* kalırken, Granada'da katledilmiş. Hainlerin kolaylıkla yapabilecekleri bu hareket hakkındaki söylentilerin, Granada'nın sosyalist belediye başkanı ve şairin ablasının kocası Manuel Fernandez Montesinos'un kesinleşen öldürülme haberinden kaynaklanmış olması mümkündür. Yanıldığımızı umalım ama Endülüs'le bütün İspanya'yı kana boyayan o melun yaratıklara özgü aşağılık ruhtan herşey beklenebilir!

Lorca cinayetinin artık saklanamayacağını gören Milliyetçi basın, bir yalan kampanyasına girişti.(1)

Huelva'nın **La Provincia** gazetesinde 10 Eylül 1936'da şöyle yazılıyordu:

Barselona. Union ve Associacion Radyoları Katalonya Anti-Faşist milis kuvvetlerinin Merkez Komitesinin elinde.

Şair Garcia Lorca dün gece bu istasyonlardan şiir okuyacaktı ama bu yayın yerine getirilemedi.

Aynı gün başka bir Huelva gazetesi, Lorca'ya duyduğu nefreti hiç çekinmeden belli ederek, değişik haberler verdi:

DAHA ŞİMDİDEN BİRBİRLERİNİ
ÖLDÜRMEYE BAŞLADILAR!
FEDERICO GARCIA LORCA
KALLEŞÇE ÖLDÜRÜLDÜ MÜ?

* Huerta del Tamarit Federico'nun babasının değil, amcasının malıydı. Huerta de San Vicente'den yarım mil kadar uzaktadır.

Madrid, 9 Eylül. Madrid sokaklarını her gün dolduran cesetler arasında Federico Garcia Lorca'nın ölüsünün bulunduğu söyleniyor.
Marxistler arasındaki kargaşalık o hale geldi ki birbirlerini bile vuruyorlar.
Kızıl öfkeden kurtulamayan **Çingene Baladları'**nın şairi, politika, edebiyat ve –nasıl denir?– şüpheli cinsiyette Azana ile "dindaş" olmaktan bir şey kazanmışa benzemiyor.(2)

19 Eylül 1936 tarihinde Milliyetçi gazeteler (Sevil'de çıkan **ABC** dışında) bugün İspanya'ya Lorca'yı "Kızıllar"ın öldürdüğünü ilan etti ve Cumhuriyetle ilişkilerinin üstünde durdu.

Diario de Huelva şöyle diyordu:

ŞAİR FEDERICO GARCIA LORCA BARSELONA'DA VURULDU

Barselona. Ünlü şair Federico Garcia Lorca'nın aşırılar (yani "Kızıllar") tarafından 16 Ağustos'ta katledildiği bugün öğrenildi. Bir ihbar üzerine, ihtilalin başından beri saklandığı bir iş adamının evinde yakalandı.

Aynı haber **La Provincia'**da FEDERICO GARCIA LORCA BARSELONA'DA VURULDU başlığıyla çıktı. En yetkili sağcı gazete **Diario de Burgos** ise şairin başkentte öldürüldüğünü ileri sürüyordu:

GARCIA LORCA VURULDU

Paris: Şair Garcia Lorca'nın Madrid'de Marxistler tarafından öldürüldüğü öğrenilmiştir.
Şairin solcu eğilimleri çok iyi bilindiğinden bu haber Fransız edebiyat çevrelerinde bir bomba tesiri yapmıştır.

Başka bir Burgos günlük gazetesi, **El Castellano,** iki gün sonra, 21 Eylülde, aşağıdaki yazıyı yayınladı:

ŞAİR GARCIA LORCA
İŞÇİLERLE BİRLİKTE VURULDU

Barselona. Granada'dan kaçmayı başaran bir Barselonalı, şair Garcia Lorca'nın 16 Ağustos'ta vurulduğunu doğruluyor.
Gonzalez adında bir iş adamının evinde yakalanmış.
Şairle birlikte 200 işçi kurşuna dizildi.
Garcia Lorca yazı, doğduğu köyde, Fuenta Vaqueros'da geçiriyordu. İsyan onu, bir müzik kongresine katılmak için gittiği Granada'da yakaladı.

Bu yazı garip bir şekilde çift anlamlı. Birkaç gün önce **Diario de Huelva'**dan çıkan kaynaktan alındığı belli ama şairin Granada'daki yetkililer tarafından öldürüldüğünü belirtiyor.

Artı Queipo de Llano'nun idaresi altında olan Sevil günlük gazetesi **ABC,** Lorca'nın ölümüne doğrudan doğruya değinmekten kaçındı. İlk önce, 27 Eylül 1936'da çıkan bir değinme yazısında konu ele alındı:

Canalejas Dükü'nün tutuklanması. Benavente. Garcia Lorca

Kızıl bir gazetede, Canalejas Dükünün saklanmakta olduğu bir elçilikten çıkarken yakalandığını öğrendik. Gazeteler, bu olayla ilgili olarak, Faşist casusların ve tanınmış kişilerin tutuklandığını bildiriyor. Valensiya'da olduğu söylenen Don Jacinto Benavente'den geldiğini iddia ettikleri bir mektup da yayımlıyorlar. Garcia Lorca'nın ölümüyle ilgili bir oyun; Allah rahmet eylesin.*

Benavente'ye gelince, bunda haklı aldatma maksadını seziyoruz. Hayatta olmasını diliyoruz. Bu yüzden çekişmek saçma olur. Gerçek çok geçmeden ortaya çıkacaktır. Yoksa **Kutsal Rusya'**nın şanlı yazarının sinirleri altüst olmalı. Gazeteler yaygara koparmak isteyip Garcia Lorca ile –Allah rahmet eylesin– onun adını yanyana getirdikleri zaman Benavente'nin, akıllarına gelen tek eseri **Kutsal Rusya** oluyor. Sağ ise Benavente'ye bütün saygılarımız, öldüyse de anısına saygılarımız.

M. SANCHEZ DELARCO

Yukarıdaki parçadan Milliyetçilerin artık Lorca'nın hiç olmazsa öldüğünü kabul ettiklerini ama ne şartlar altında öldüğüne hiç değinmedikleri görülüyor. Belli ki gazeteci, okurlarının şairin ölümünden haberleri olduğunu biliyor. Bundan, Lorca'nın ölümünün Milliyetçi radyosundan resmen açıklandığı anlaşılıyor.**

Ekim 1936 başında Cumhuriyetçi basın, Lorca'nın katli söylentilerinin gerçeğe dayandığını istemeyerek kabul etmek zorunda kaldı. **El Sol,** 2 Ekim'de aşağıdaki yazıyı yayınladı:

GARCIA LORCA'NIN KATLİ HAKKINDA EK BİLGİ

Benavente'nin Madrid'de "Kızıllar" tarafından öldürüldüğünü ilk olarak Queipo de Llano'nun Sevil radyosunda 20 Ağustos 1936 gecesi ortaya attığı hatırlardadır. Kamuoyunun dikkatini Garcia Lorca'nın ölümünden başka yöne çekmek için bu söylentileri uydurmuştu.

** Granada'da birçok kişi, Milliyetçi radyodan Lorca'nın serseri bir kurşun ya da bomba yüzünden öldüğünü duyduklarını bana ayrı ayrı söylediler.

Granada'dan kaçmayı başaran FUE* Granada başkanı, Murcia'ya geldikten sonra şehirde Faşistlerin zulmünü doğrulayan açıklamalarda bulundu. Granadalı öğrenci büyük şair Garcia Lorca'nın katli hakkında yeni bilgiler verdi. Bir çok dostu **Yerma'**nın yazarına Sol ile ilişkilerinden dolayı tehlikede olduğunu söyleyince Lorca başka bir Grenadalı şairin, Rosales'in evine sığındı, asilerle iş birliği yapan bir hizmetçi ihbar edinceye kadar orada kaldı. Garcia Lorca'yı evine aldı diye Rosales de az kalsın mezarlık duvarının önünde kurşuna diziliyordu...

Avrupa basını Lorca'nın ölümüyle gittikçe daha çok ilgileniyordu (Londra'da **The Times** 12, 14 ve 23 Eylül ile 5 Ekim'de kısa haberler yayınladı) bu sırada H. G. Welis, (Granada'da eskiden Lorca ve arkadaşları tarafından ağırlanmıştı) şehrin askeri yetkililerine ünlü telgrafını gönderdi. **El Sol'**un 14 Ekim 1936 sayısının ilk sayfasında aşağıdaki yazı yer alıyor:

Wells'in Ricası
Granada'nın asi Valisi Garcia Lorca'nın nerede olduğunu bilmediğini söylüyor

Londra 13. Londra'daki PEN Club başkanı yazar H. G. Wells Granada'daki askeri yetkililere aşağıdaki mesajı gönderdi:
"Londra PEN Club başkanı H. G. Wells seçkin meslekdaşı Federico Garcia Lorca hakkında merakla haber beklemektedir, lütfen cevap vermenizi diler."
Verilen cevap şöyleydi:
"Granada Valisi Albaydan H. G. Wells'e. Don Federico Garcia Lorca'nın nerede olduğunu bilmiyorum." İmza Albay Espinosa.

El Sol, telgrafları yayımladıktan sonra 15 Ekim'de çıkan bir makalede Espinosa'ya karşı zehir zemberek bir saldırıya geçti. Ramon Ruiz Alonso'nun adını Lorca'nın alçakça öldürülmesi olayına ilk olarak karıştırdı. "Evcilleşmiş işçi"nin Lorca'nın tutuklanmasında parmağı olduğu söylentisinin ne kadar yayıldığını göstermesi bakımından bu ayrıntı çok ilginçtir:
Espinosa'nın hiç haberi yok. Ya da doğru, hiçbir şey bilmek istemiyor. Bu tutumu da İspanyol şairinin hainçe katledildiğini doğruluyor. (...) Sabık-Albay Espinosa herhalde Garcia Lorca'nın kim olduğunu bile bilmiyordu. Boş zamanlarında sahte,

* Federacion Universitaria Espanola-solcu öğrenci birliği.

müstehcen romanlar okuyan ve sefil sağcı yazarcıkların ortaya çıkardığı pis, tiksindirici edebiyatı yutan Albayın, Garcia Lorca'nın yüksek nitelikteki halk ve şiir cevheriyle dolu muhteşem eserlerini okumaya ne fırsatı ne de isteği olabilir. Sabık-Albay Espinosa, Wells'in telgrafını aldıktan sonra, bir zamanlar Federico Garcia Lorca diye bir şair olduğunu, bu büyük şairin, kalemini halkın hizmetine adaması yüzünden, Gil Robles hizmetindeki çok iyi bilinen paralı katil Ruiz Alonso'nun kılavuzluk ettiği aşağılık güruh tarafından alçakça öldürüldüğünü artık öğrenmiştir. Bir olup bitti karşısında kalan sabık-Albay Espinosa takınacağı en zarif tavrın hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranmak olacağına karar verdi.

Şairin ölümü Milliyetçileri gittikçe zor bir duruma düşürüyordu, dünya gözünde kendilerini temize çıkarmaya çabalamaları kaçınılmaz olmuştu. Bunu yapmak için ya Lorca'nın "kendilerinden" olduğunu ileri sürmeli, ya öldürülme olayına karıştıklarını inkâr etmeli, ya da olayı "Kızıllar"a yüklemeliydiler. Lorca'yı aşırı Cumhuriyetçilerin öldürmesinin imkânsızlığı açıkça belli olduğuna göre Franco'nun propagandacıları bütün suçu "kendi başlarına hareket eden" belirsiz katillere yüklemeye karar verdiler. Yalnız Marquise de Merry del Val, Lorca'nın resmi makamlarca kurşuna dizildiğini açık açık söylemek budalalığını göstermişti. Bu yanlış bir daha tekrarlanmadı.

Falanj, bir acele, Lorca'nın ölmeden önce, José Antonio Primo de Rivera'nın (şairden birkaç ay sonra, Alicante'de Cumhuriyetçiler tarafından idam edilmişti) amaçlarına yakınlık duyduğu masalını uydurdu.

11 Mart 1937 tarihinde, San Sebastian'da çıkan Falanjist gazete **Unidad**'da "Şahane İspanya'nın en büyük şairini öldürdüler" başlıklı bir yazı çıktı. Yazıyı yazan Luis Hurtado, İspanyol siyasal tarzının, özellikle Falanjist çeşidinin şişirme üslubuyla (çevrilmesi imkânsız) yazıyor, partinin suçsuz olduğunda ısrar etmekle kalmıyor, Lorca'nın, gerçekte, Falanjist olduğunu da iddia ediyor:

Bir zamanki karşılıklı dostluğumuz ve savaş alanında en asil fırtınalarda döktüğüm kanım üzerine ant içerim ki ne Falanj'ın ne de İspanyol Ordusunun senin ölümünle en ufak bir ilgisi yoktur. Falanj her zaman affeder; ve unutur. Sen onun en büyük şairi olacaktın; çünkü, duyguların Falanj duygularıydı: herkes için Vatan, Ekmek ve Adalet istiyordun. Bunu inkâr et-

meye kalkışan yalancıdır. İnkârı seninle hiçbir ilişki kurmak istemediğinin en sağlam delilidir (...) Cinayet Granada'da işlendi, şimdi senin olan göğü aydınlatacak ışık da yoktu. Senin canını alan kıskançlığın yüzbin kemanıydı (...) Ama senin gerçekten öldüğüne bir türlü inanamıyorum; sen ölemezsin. Falanj seni bekliyor; sana kollarını açması Kutsal Kitaba uygundur: Arkadaş inancın seni kurtardı. Şartlarını, umutlarını yorumlayarak, Falanj'ın dinsel ve şiirsel öğretilerini kimse senin gibi sentez halinde birleştiremezdi. Şahane İspanya'nın en büyük şairini öldürdüler. İspanyol Falanjı, kollarını uzatıp selama durarak hatırana saygı gösteriyor.

Çok iyi anlaşılacağı gibi, Hurtado'nun yazısı Lorca'nın Cumhuriyetçi dostlarını çileden çıkardı. Az sonra Valensiya gazetesi **Hora de Espana**'da sert bir cevap çıktı:
Bu alçak yazarların, Franco'nn bu aşağılık "şakşakcılarının", kendilerinin ya da liderlerinin çıkarları söz konusu olunca, namussuzluklarını kurbanlarını göklere çıkaracak kadar ileri götürebileceklerine inanmazdık. Alçakça cinayetlerinin karşısında bütün dünya öfkeyle tepki gösterdi; bunlara da, ellerinden geldiği kadar gerçeği bulandırma emri verildiği görülüyor. Aldıkları emir üzerine cinayet kurbanı şairin anısı önünde günlük yakıp cinayeti, mümkün olduğu kadar, "Kızıllar"a yüklemeye çalışıyorlar...(3)

Şairin nasıl öldüğünü gerçekten öğrenmek isteyenler için Lorca'nın ölümüyle ilgili yeni bir haber birkaç ay sonra ortaya atıldı. Valensiya'da çıkan **Adelante** gazetesi 15 Eylül 1937'de **"Cinayet Granada'da işlendi"** başlıklı heyecan uyandırıcı bir yazı yayınladı: **"Garcia Lorca'nın alçakça öldürülmesine tanık oldum..."** Bu yazının Lorca'nın kurşuna dizilmesinde zorla hazır bulundurulan bir Sivil Muhafızın gazeteci Vicente Vidal Corella'ya verdiği mülakat olduğu iddia ediliyordu. İddiaya göre, adam Valensiya'ya kaçmayı başarabilmişti; şairin Granada'dan Motril'e giden yol üzerinde, Padul yakınlarında Sivil Muhafızlar tarafından öldürüldüğünü anlatıyordu: Bu görüşmeden önemli bir bölüm Kosta-Rika'da **Repertorio Americano** gazetesinde Aralık 1937'de yayınlanınca Lorca'nın Sivil Muhafızlar tarafından öldürüldüğü haberi tüm Güney Amerika'ya yayıldı.(4) Aynı hikâye 1939'da Havana'da yayınlandı. Granada'dan kaçan muhafızla konuşan J. Rubia Barcia da 1940'da Brooklyn'de bir yazı yayımladı.(5) Rubia Barcia'nın yazısında küçük bir ayrıntı Sivil Mu-

hafızın Lorca'nın ölümüne karışma hikâyesine güvenilmeyeceğini gösteriyordu ama gene de geniş bir kitle hâlâ buna inanıyor.*

Adalante'de çıkan yazıdaki bilgiler Güney Amerika'ya yayılmadan az önce, Milliyetçiler, Lorca meselesinin basında yarattığı geniş Franco aleyhtarı etkiyi önlemek üzere bir şeyler apılması gerektiğine karar vermişlerdi. Meksika'nın günlük gazetesi **La Prensa'**nın muhabiri, generalle Kasım 1937'de yaptığı uzun konuşmada Franco'nun bu konudaki düşüncelerini ihtiyatlı bir dille sorduğunda Caudillo'nun resmi cevabı hazırdı.

"Siz (Milliyetçiler) dünyaca tanınmış herhangi bir yazarı kurşuna dizdiniz mi?" sorusuna şu cevabı verdi:
Ölçüsünü benim kestiremeyeceğim bir şekilde ünü dört bir yana yayılan bir Granadalı yazar hakkında İspanya dışında çok konuşuldu; çok konuşuldu çünkü, "Kızıllar" propaganda için onun adından yararlandılar. Gerçekten, bu yazar, ayaklanmanın ilk günlerinde asilerle karıştırılarak **("mezclado con los revoltosos")** öldürüldü: savaşın kaçınılmaz kazalarından biri. Granada'nın günlerce dışarıyla teması kesilmişti, Cumhuriyetçi yetkililerin halka aptalca silah dağıtması sonucunda birçok kargaşalık çıkmıştı, bunların birinde de Granadalı şair hayatını yitirdi.**
Bir şair olarak ölümü çok üzücüdür, Kızıl propagandacılar, aydın dünyanın duygularıyla oynayarak, bu kazadan çok yararlandı; öte yandan, bu kişiler, soğukkanlılıkla ve en vurdum duymaz insanları bile dehşet içinde bırakacak bir vahşetle öldürülen, adlarını vereceğim kimselerin hiç sözünü etmiyorlar: Don José Calva Sotelo, Don Viktor Pradera, Don José Polo Benito, Conalejas Dükü, Don Honorio Maura, Don Francisco Valdés, Don Dufino Blanco, Don Manuel Bueno, Don José Maria Albinana, Don Ramiro de Maeztu, Don Pedro Munoz Seca, Don Pedro Mourlane Michelena, Don Antonio Bermudez Canete, Don Rafael Salazar Alonso, Don Alfonso Rodriguez Santamaria (Basın Birliği Başkam), Don Melquiades Alvarez, Don Enrique Estévez Ortega, Don Federico Salmon, Rahip Zacarias G. Villadas, Don Fernando de la Quadra Salcedo, Don Grego-

---

* Lorca'nın ölümü hakkında bu yorumun tartışması Ek C'de yapılmıştır.
** Franco bunun yalan olduğunu çok iyi biliyordu. Daha önce gördüğümüz gibi Granadalı Cumhuriyetçiler işçilere silah dağıtmadı.

rio de Balparda ve daha buraya sığdıramayacağım birçokları. Tekrar ediyorum: biz hiçbir şair öldürmedik*(6)

Franco ile yardımcıları Lorca'nın ölümü üstüne böyle bir masalı yaymanın yüzsüzlük olduğunu anlamış olmalılar ki bu konuşma Franco'nun basma verdiği demeçlerle birlikte yayımlanırken yayıncılar Caudillo'nun son cümlesini çıkarmayı akıl edebildiler.(7)

Franco'nun **La prensa'**ya verdiği mülakattan az sonra, kayın biraderi **Ramon Serrano Suner,** İç İşleri Bakanı ve Falanj Propaganda Başkanı oldu. Serrano, Milliyetçilerin ayaklanmasından önce CEDA'nın gençlik kolu JAP'ın **(Juventudes de Accion Popular)** başıydı, CEDA'nın etkisiz kalışı karşısında umutlarını kaybeden genç üyelerinin Nisan 1936'da Falanj'a katılmalarını sağlamıştı. Serrano 1937'de Madrid'deki örnek hapishaneden kaçınca Salamanka'ya giderek Franco'nun oradaki en yakın suç ortaklarından biri oldu. 19 Nisan 1937'de ilan edilen ünlü Birleşme Kararnamesinin baş mimarı oldu. Bu kararnameyle bütün Sağ partiler bir devlet örgütünde, **Falanj Espanola Tradicionalista de los JONS'**de birleşiyordu, bunun da José Antonio Primo de Rivera'nın başlangıçta tuttuğu yolla hiçbir ilgisi yoktu. İsyandan önce Falanjist olmayan Franco kendini yeni "parti"nin Milli Şefi ilan etti, Serrano Suner'i de propaganda makinasının başına geçirdi. Serrano böylece tüm İspanya'da yayınlanan haberleri kontrol edebilecek bir duruma geldi. Ülke dışında Franco'dan yana bir hava yaratmak da onun işidir.

Serrano Suner on yıl süreyle Lorca'nın ölümünü ağzına almadı. Belki, Caudillo'nun yaptığı yanlışlıktan ders almıştı. O yıllarda İspanya'da Lorca'nın açıkça sözünü etmek çok tehlikeliydi, hiçbir kitabı hoş görülmüyor, hiçbir oyunu da İspanyol tiyatrolarında sahneye konmuyordu. Ama sonunda, bütün dünyanın şaire gösterdiği ilgi, rejimi, durumu yeniden gözden geçirmeye zorladı; 1950 başlarında buzlar çözülmeye başladı.(8)

Ramon Ruiz Alonso ile başka Accion Popular üyelerinin Lorca'nın tutuklanmasındaki rolleri biliniyordu; bundan başka CEDA da ortadan kalktığı için, Francocular suçu kime yükleyeceklerini kolayca kararlaştırdılar.

---

* Ben bu isimlerin üstüne araştırma yapmadım. Bunları sıralamak Milliyetçileri Lorca'yı öldürmüş olma günahından kurtaramaz.

Gerald Brenan hikâyeyi şöyle anlatıyor:
Bu anlaşmazlıkta ilk darbe (Aralık 1947'den önce) Falanjist sabık bakan Serrano Suner tarafından indirilmişti. 1947 Aralığında Meksikalı gazeteci Alfonso Junco ile yaptığı konuşmada Katolik Muhafazakâr milletvekili Ramon Ruiz Alonso'nun Lorca'yı öldürme emrini verdiğini söyledi. Böyle bir suçlama, doğal olarak, İspanyol basınında yayımlanamazdı ama Falanjistlerin tavırlarını açıkça yansıtıyordu. Şairin kendi saflarında bulunduğu, öldürülmesinden Papazların partisinin sorumlu olduğu konusunda bir fısıltı kampanyası açıyorlardı.(9)

Alfonso Junco, Serrano Suner ile yaptığı görüşmeyi yayımladığını söyleyince(10), Brenan'ın değindiği konuşmanın Junco'yla değil de başka bir Meksikalı gazeteciyle, **El Universal Grafico'**nun baş yazarı Armando Chavez Camacho'yla yapıldığı ortaya çıktı. Bu mülakat 20 Ocak 1948'de yayınlandı; Lorca'nın ölümü aşağıdaki gibi anlatılıyordu:
Garcia Lorca'nın ölümü hakkında biraz bilgimiz vardı. Daha fazla bilgi edinmek için soru sorduk. Serrano Suner cevap verdi: "Bilginizi tamamlayacağım. Lorca'yı evinden alıp öldüren grubun lideri Sağcı milletvekili ve eski – matbaacı Ramon Ruiz Alonso'dur. Hâlâ sağ salim yaşıyor. İşlenen cinayet aptalca ve haksızdı. Lorca da önemli bir şair olduğu için olayın bize çok zararı dokundu. Ama gene de Alonso'ya kimse ilişmemiştir."(11)

Serrano Suner basında kendi ağzından böyle sözlerin çıkmasından hiç hoşlanmamıştı. Bir kere, Lorca'nm Granada'da resmi emirle öldürüldüğünü biliyordu, sonra "hâlâ sağ salim" olan Ruiz Alonso, Lorca'nm ölümünden sorumlu olduğu böyle açıkça ortaya çıkınca gerçeği olduğu gibi anlatabilirdi. Bu yüzden Serrano, "özel" konuşmalarında söylediklerini "aydınlığa çıkarmak" için Chavez Camacho'ya bir mektup gönderdi. Chavez bu mektubun en anlamlı kısmını 3 Mayıs 1948'de **El Universal Grafico'**da yayımladı. Bu çok ilginç bir belge, çünkü mülakat veren biri sözlerinin yanlış anlaşıldığını iddia edebilir, ama (Serrano'nun yaptığı gibi) mektupla böyle bir kaçamak yapılamaz.
Aziz dostum,
(...) özel konuşmamızda, büyük Granadalı şairin ölümünde Milliyetçi İspanya'nın yaptığı acıklı yanlışlıktan ikimiz de yakındık. O zaman Milliyetçi Davanın liderleri olan bizlerin (bazılarımız hâlâ liderdir) bu cinayet yüzünden çok üzüldüğümü

söyledim. Dava sahiplerinin bu işte parmağı yoktur, bunu yapanlar bir grup "idaresi mümkün olmayanlar"dır; her kargaşalığa karışan çeşitten kişiler. Hiçbir Falanjist'in bu cinayete karışmış olduğunu, en ufak bir şüpleye yer bırakmayacak şekilde, anlatmak istiyorum.
O zaman söylemediysem, şimdi daha ileri giderek ekleyeyim: Granada'da bulunan birkaç Falanjist davaya katılmasını bekledikleri şairi korumuş ve ona dostluk göstermişlerdir. Onu öldürenler Hareketin yüce gönüllü İspanyol amacını en az anlayanlardır, pek kolay tarif edilemeyecek bir taşra kinine bulanmış kişilerdir. Bunların Falanj aleyhtarı olduğunu söylemenin gereği yoktur sanırım.
Bunun bir kanıtı olarak size kamuoyunun Granada cinayetine haklı olarak bir CEDA milletvekilinin adını karıştırdığını anlattım. Garcia Lorca'yı tutuklayan (tabii o acıklı ölümüne göndermek niyetiyle değil) Accion Popular milisiyle CEDA milletvekilinin sıkı temasta olduğunu düşünmüş olacaklar. Lorca, kendisini koruyan Falanjist şair Rosales'in evinde tutuklandı. Sonuç olarak, Accion Popular ile sözü geçen milletvekilinin şairin ölümünden sorumlu oldukları hikâyesi bir söylentiden başka bir şey değildir. Bunu söze, kamuoyunun ta başından beri bu cinayetle Falanj arasında bir bağlantı kurmadığını göstermek için anlattım...

Serrano Suner, Ruiz Alonso ile arasını bozmaktan dikkatle kaçındı. Eski CEDA milletvekili bana Serrano'dan aldığı Mart 1948 tarihli mektubu da göstermişti. Burada da aşağı yukarı **El Universal Grafico'**ya gönderdiği mektuptaki duyguları dile getirmiş. Lorca'nın öldürülmesinden Ruiz Alonso'yu sorumlu tuttuğunu inkâr ettikten sonra ona –Ruiz Alonso'ya– diyor ki:
Federico Garcia Lorca'nın ölümüne, İç Savaş'ın ilk günlerinin karışıklığında "idaresi mümkün olmayanlar" sebep olmuştur ama, dünyada sanıldığı gibi, "idaresi mümkün olmayan Falanjistler" değil.
Ve şunu ekliyor:
Federico Garcia Lorca düşman safında değildi; gerçekte, kin ve budalalık engellemese bize gelmek üzereydi.

Aradan çok geçmeden milliyetçilerin bir başka önemli sözcüsü, aynı belirsiz ve yanıltıcı üslupla şairin ölümüne değindi. Bu kez **ABC'**de yazdığı başmakalede, öfkeyle feryat sırası İspanyol Akademisi üyesi **José Maria Peman'**a gelmişti:

Bütün Latin Amerika'nın hâlâ büyük Granada şairi Federico Garcia Lorca'nın ölümünden dolayı İspanya'yı suçladığını söylediğim zaman hiç kimsenin şaşacağını sanmıyorum. Polemik nedenleriyle bu konu durmadan tartışıldığı halde gerçek apaçık ortadadır, yani şairin ölümü iğrenç ve üzücü bir olaydır, resmi sorumluluk ve inisiyatife tümüyle aykırıdır. ("un episodio vil y desgraciado, totalmente ajeno a toda responsabilidad e iniciativa oficial")...[12]

Son cümlenin belirsizliği şüphesiz maksatlıydı: Lorca'nm ölümünde o zaman Granada'da yetkili bulunan resmi kişilerin parmağı olmadığı ya da Lorca'yı öldürten yetkili kişilerin tam bir sorumsuzlukla hareket ettikleri anlamına gelebilir. Milliyetçilerin bu konu üzerine yazdıklarında hep bu hileli mantık yürütülmüştür.

Bu mantığın en iyi örneği Lorca'nm ölümü konusuna birkaç kere değinen rejimin "resmi edebiyat dergisi" **La estafeta literaria**'da görünüyor.

1950'lerde Lorca'nm ölümü üzerine Granada'da üç önemli araştırma yapıldı. Kişisel araştırma yapanların üçü de İspanyol değildi. Ortaya ilk çıkan **Gerald Brenan** oldu. **İspanya'nın Yüzü**'nde Granada Viznar'a bir bölüm ayırdı. Bu yazı az sonra bir Fransız edebiyat dergisinde yayımlandı.[13] Bu arada Claude Couffon daha ayrıntılı bir edebi detektiflik işine girişmişti. Bu çalışmanın sonucunda meydana çıkan makale 18 Ağustos 1951de **Le Figaro Litéraire**'de yayımlandı.[14] Aynı dergi 29 Eylül 1956'da Jean-Louis Schonberg'in "homoseksüellik" tezini aşağıdaki başlıkla yayımladı:

NİHAYET LORCA'NIN ÖLÜMÜYLE İLGİLİ GERÇEK!
ELBETTE CİNAYET AMA NEDENİ SİYASAL DEĞİL.

Artık Milliyetçiler'in eline şiirin ölümü için elverişli bir kılıf geçmişti; üstelik bir yabancının kaleminden çıktığı için daha da yararlıydı bu kılıf. Brenan ile Couffon Milliyetçiler'in daha önce yürüttükleri propagandada gedikler açmışlardı, bu yüzden de onların sözleri kullanılamazdı, ama bu makale Lorca'nm Milliyetçiler'in resmi kontrolü dışında kişiler tarafından öldürüldüğü iddiasını destekliyordu. Schonberg'in yazısının çıkmasından ancak on beş gün sonra, 13 Ekim 1956 tarihinde, **La estafeta literaria** ilk sayfasında iri puntolarla aşağıdaki manşeti yayınladı:

FIGARO LITTERAIRE İTİRAF EDİYOR: NİHAYET, GARCIA LORCA'NIN ÖLÜMÜNÜN ALTINDAKİ GERÇEK! "SİYASAL BİR NEDENİ YOK"

Okuyucunun gördüğü gibi dergideki başlıktan "elbette cinayet" ibaresi dikkatle çıkarılmış. Schonberg'in makalesinin özünü ele alışı da aynı şekilde dolambaçlı. Lorca'nın ölümünü bir araç gibi kullanmak! Schonberg'in yazısı zaten güvenilir bir şey olmadığına göre propagandacıların çabaları büsbütün saçmalaşıyor:

Nihayet, blöfe karşı meydan okundu! Yirmi yıl Garcia Lorca'nın ölümünü bir araç gibi kullanmak! Böyle bir suistimal, tabii ki orijinal ya da görülmemiş bir şey değildir, ama bu olayda uluslararası boyutlara ulaşmıştı. Ama işte, iyi niyet sahiplerine karşı hesaplı, iğrenç, sistemli bir hilekârlık olsa bile, vicdan ve dürüstlük nedir bilmeyenler Granadalı şairin ölümünü sömürüp duruyorlardı. O törenler, eserlerini heybetle okumalar, durmadan kurban diye adını ortaya atışlar, o timsah göz yaşları – kim bunları unutabilir?

Bu arada, bütün kanıtlar, fesat tertibinin iç yüzünü ortaya çıkaracak utandırıcı gerçeği ilan etmek üzere İspanya'da, gerçek, şerefli İspanya'da bekliyordu. Yalnız bir gerçek vardır, bunu açıklamaya ve göstermeye en uygun kişi de gerçeğin yanında olan kişidir. O gerçeği açıklayacak ve gösterecek bütün kanıtlar burada, İspanya'da idi. Ama, tabii, İspanya'nın dışında kimse bununla ilgilenmiyordu. Yırtılan giysiler nasıl dikilip kapanabilirdi? Ya da büyük siyasal davalar?

"DE POLITIQUE PAS DE (aynen) QUESTION"

Nihayet, bir Fransız, **J. L. Schomberg** (aynen)- şairin tüm belgelerle ispatlanan biyografisini yazan kişi, 1953 ve 1956 yılları arasında birçok kere gelmiş, bütün Endülüs'ü gezmiş, Granada köylerini dolaşmış, faydalı ya da gerekli gördüğü herkesle görüşmüş. Arşivlerde araştırmalar yapmış, ilgili yerleri gezmiş. Bütün bunlardan başka aşağıdaki sonucu çıkarmış:

"De politique, pas question, La Politique, c'était alors la purge qui vous évacuait sans préambule." ("Politika ile ilgisi yok. O sırada politika, boş lakırdaya yer bırakmadan içinizi boşaltan müshildi.") Yani, siyasal bir neden yoktu. Bu özel muhabir **Figaro Littéraire**'in 29 Eylül 1956 tarihli sayısının beşinci sayfasında beşinci sütunun üçüncü paragrafında böyle yazıyor.

Gerçeği kabul etmek için yirmi yıl geçti. Gerçeği bulmak bu kadar güç mü? Mesele, tabii, problemin ya da gizli engelin gerçeğini bulmak değil, bunun bilinmesine izin vermekti.

"L'AMOUR OSCUR* (aynen), VOILA LE ROND DE L'AFFAIRE"

(Karanlık aşk, işin aslı bu.)

Yazar ve gazeteci nedenleri bir bir ortaya çıkarmaya çalışıyor.** Şantaj? İntikam? Belki de ikisi birden diye cevap veriyor. Ama kimin tarafından? Buna da cevap veriyor: "Reste alors vengeance; la vengeance de l'amour oscur (aynen)" (O zaman intikam kalıyor; karanlık aşkın intikamı) Sapık aşkın intikamı, diye yazıyor beşinci sayfanın altıncı sütununun birinci paragrafında.

Walt Whitman'a Od'u yazdığından beri, diye devam ediyor Fransız yazar ve titiz biyografici: Garcia Lorca, korkunç kinlerin hedefi olduğunu çok iyi biliyordu. İnsanlığın onu bekleyen kulanparalarla dolu lağım çukurundan habersiz değildi.

"Güvercin öldürücüler!
Can bağışlama olmasın! Ölüm fışkırıyor gözlerinden.
Şaşkınlar, temiz yürekliler, eskiler, ünlüler,
*Yalvaranlar kapatsın yüzünüze kapılarını."****

Gazeteci ve biyografici tamamlıyor: "Meselenin özü bu."

KÜÇÜMSENMEYE KARŞILIK KİN

Politik yönden korkacak bir şeyi olmadığı doğrudur. Yetkililerden korkacak bir şeyi olmadığını bildiği doğru. Yetkililer de, Falanj da, onun dostuydu. Rosales kardeşlerin evine sığınmıştı. "Ah, si Luis, l'ami qui adorait Lorca, avait été là." ("Ah, Lorca'ya tapan dostu Luis orada bulunabilseydi.") Ve Sosyalistlerle Cumhuriyetçiler. Herkesle dosttu. "Yalnız," diye devam ediyor, "herkese karşı dostluk duyguları besleyen Federico'nun karşılık olarak dostluk bulduğunu sanmak yanlış olur. Nazik tavırlarının altında bir üstünlük duygusu da geliştiriyordu. 'Lekeliler' bu üstünlüğe kinle karşılık verdiler."

"Lorca'yı izleyen ve ölümüne sebep olanın kimliğini ortaya çıkaran suçlama, siyasi, edebi, dini ya da sosyal kaygılardan tamamen bağımsız, kişisel bir öç alma duygusundan başka bir şeye dayanmıyordu."****

---

* Yani, eşcinsel aşk.

** **Estafeta** burada Milliyetçiler'in Granada'da giriştiği yıldırma hareketinin üstünden aceleyle geçiyor. Bunu İspanya'da yazmak gerçekten imkânsızdı.

Lorca'nın **Walt Witman'e Od**'undan ayrı ayrı alıntılar. (Ç. Said Maden, sayfa 197).

**** Schonberg burada Ramon Ruiz Alonso'nun adını açıkça veriyordu.

"Aşağılık cinsel sapık tabakası, Elvira Sokak'taki, iki şiirinin esin kaynağı olan bar,* çingeneler ve çingene çocukları... Lorca, aralarından biri gibi rahatça düşün kalktığı bütün bu alt tabakaya, soylu tabiatına rağmen tepeden bakıyordu. Üstünlüğünden ileri gelen bu gururu ona ödettiler."
Yazar ve biyografici J. L. Schomberg (aynen), uzun zaman aradığı bilgiyi bulabileceği yerleri gezerek ve birçok kişiyle konuşarak, bu sonuca vardı.. Sonunda, o yalanları uyduran rezil güruhun blöfü –siyasal blöfü– yüzlerine çarpıldı.
Nihayet, yirmi yıl sonra "Voilà" ("İşte!")

Milliyetçi gazeteciliğin tipik bir örneği olan bu yazının bütün İspanya'da tartışılması eski Falanjist şair **Dionisio Ridruejo'**nun öfkesini uyandırdı. Ridruejo Propaganda Genel Müdürlüğü yapmıştı (Mayıs 1941'de işine son verilmişti) ve Luis Rosales'in yakın bir dostuydu. Rosales, Lorca'nın tutuklanışını ona bütün ayrıntılarıyla anlatmıştı. Şair, Turizm ve Tanıtma Bakanı Gabriel Arias Salgado'ya sert ve cesur bir mektup yazdı. Fernando Vazquez Ocana'nın dediğine göre "bu mektup bütün dünyada yayımlanıp tartışıldı".(15)

Ama bu mektup İspanya'da meydana çıkarılmadı, **La estafeta literaria** da, sonradan çıkan sayılarında bu anlaşmazlığa hiç değinmedi. Bunu yapmalarına imkân da yoktu çünkü Ridruejo şairin ölümünden gelen sorumluluğu doğrudan doğruya Granada'daki yetkililerin sırtına yüklemişti:
Aziz dostum,
M. Schonberg'in Federico Garcia Lorca hakkında yazdığı ve yayımladığı makalesinden alınan parçaların bazı iğrenç amaçlar uğruna **La estafeta literaria'**da yayımlanması ve tartışılması protesto etmeden duramayacağım, durmayacağım da. **Estafeta'**da çıkan yazı, hem yazının, hem bu yazıyı yayımlayanın, hem de bunu kızmadan okuyanın şerefine leke süren çeşitten bir makale. Siz karar verin: makalenin amacı şairin ölümünün sürdüğü lekeyi Milliyetçi Hareketten silmek; ama bu girişim başarısızlıkla sonuçlanıyor; yazar da, ahmak bile olsa, bunu önceden anlayabilirdi. Gerçek olarak ayakta kalan, halkın öteden beri söylediğidir: bu da, en bağnaz açıdan bakıldığında bi-

* Estafeta'nın isimsiz muhabiri burada gene Fransızca bilgisinin kıtlığını gösteriyor. Schonberg şöyle yazmıştı: "Cette pègre de l'amour obscur, ce bar de la rue d'Elvira qui donne la clef de **deux chansons**..." İtalikler benim). "Bu karanlık aşk yuvası iki şarkıyı açıklayan Elvira Sokağı'ndaki bu bar...)

le masum olduğuna karar verilecek bir adamın siyasi yıldırma sistemi tarafından öldürülmüş olmasıdır. Makalede şairin suçsuzluğu doğrulanıyor, devrimci zorunluluğa dayanan öznel özrü ortadan kaldırıyor, bunu yaparken de şairin Granada'da yıldırma hareketine girişen politik ajanlarının kurbanı olduğunu ve kimsenin bu adamları durduramadığını yalanlayamıyor. Peki, bu yazı niçin yazıldı? Bence bir tek nedeni var: Schonberg'in yazdıklarını yayımlamak bir bakıma kurbanın anısına bir gölge düşürmenin, şairi ahlak düşkünü biri olarak göstermenin bir yoludur. Fransız yazarının ima ettiği gibi, şairin öldürülme nedeninin siyasi olmadığını göstermekten çok, "cinsel sapıklığından" ileri geldiğini ilan etmek içindir. **Estafeta'**nın müdürü, Juan Aparicio'nun, "Hıristiyan" anlayışıyla, kurbanı küçültmekle cinayeti ya da yanlışlığı daha kolay bağışlanır bir hale sokacağını düşündüğü açıktır.

Bence bu davranış fazla ileri gitmiştir, gerçekten iğrenç bir şeydir, tüm onur, merhamet ve edep kuralları ayaklar altına alınıp çiğnenmiştir. İspanyolların ne şekilde düşüneceklerini bu kadar iğrenç davranışlarda bulunabilen kişilerin mi belirleyeceğini hem kendime, hem size soruyorum. Eğer böyleyse, hiç kimseden saygı beklemeyecek kadar alçalmışız demektir...(16)

Falanjist gazeteci **Rafael Garcia Serrano,** Ridruejo'nun tersine, resmi yalan kampanyasını sürdürmekten kıvanç duyuyordu.

1953'de Milliyetçi rejimin gönderdiği bir folklor grubunun Güney Amerika'ya yaptığı ziyareti anlatan bir kitap yayımladı. Bunda Garcia Serrano, Lorca'nın ölümüne değiniyor (şairin hayranları bu konuda sorular yağdırıyordu), herhalde Serrano Suner'den aldığı ilhamla bütün suçu CEDA'ya ve Ramon Ruiz Alonso'ya yüklüyor, ama onun da adını ağzına almamaya dikkat ediyor:

Kesin olan, Lorca'nın ölümünün Falanj'a yüklenmeyeceğidir. Her ihtilalin ilk anlarında kaçınılması mümkün olmayan o kargaşalık sırasında canını kurtarmak umuduyla iki Falanjist'in evine sığınmıştı. Şair Luis Rosales'in ağabeyi Granada Milisi'nin eyalet başkanıydı.* Garcia Lorca orada barındı. **Falanjist Ölülerine Kaside** yazmakta olduğu söylenmiştir. Söyle-

* Daha önce gördüğümüz gibi bu yanlıştır. José Rosales hiçbir zaman Granada Falanj Milisi'nin eyalet başkanı olmamıştır.

nen gerçek ise, bu konuda çok bilgisi olan Luis Rosales'in bir açıklama yapması yararlı olur. Bir CEDA milletvekilinin (...) başkanlığında sağcı bir milis grubu, Milis Başkanıyla kardeşinin evde bulunmamalarından faydalanarak, Garcia Lorca'yı alıp Sivil Muhafızların idam müfrezesinin karşısına çıkardılar, çünkü CEDA hiçbir zaman kendi başına metin kararlar alacak kadar yürekli olmamıştır.(17)

Garcia Serrano'nun CEDA'ya çatmasında tek yeni ayrıntı Lorca'nın Sivil Muhafızlar tarafından kurşuna dizildiği iddiası. Bundan önce hiçbir Milliyetçi yayında böyle bir suçlama yapılmamıştı. Sivil Muhafızlar, cinayete hiçbir şekilde katılmadıkları için, buna çok kızmış olmalılar.

On iki yıl sonra Garcia Serrano, hiç yılmadan, Lorca'nın ölümü konusuna dönerek 7 Mayıs 1965'de **ABC**'de "Mme Auclair'e bir Not" başlığıyla maksatlı bir makale yazdı. Şairin çok yakın arkadaşı olan Fransız yazar **Auclair** o sırada İspanya'daydı, Lorca'nın hayatı ve eserleri üzerine yazacağı bir kitap için belge topluyordu. Franco İdaresine karşı tutumu çok iyi biliniyordu. Garcia Serrano lafa tatlılıkla başlıyor: Mme Auclair Lorca'nın gezgin tiyatro trupu La Barraca ile ilgilendiği için, ona kumpanyaların bir üyesi olan bir arkadaşın adını ve adresini vermek istermiş. Ama makalenin sonunda bu bilginin, ne yazık ki, Mme Auclair'in işine yaramayacağını söylüyor, çünkü sözü geçen arkadaş savaş sırasında alçakça öldürülmüştür Kızıllar tarafından. Garcia Serrano, Lorca'nın ölümü hakkındaki resmi masalı tekrarladıktan sonra makalesini aşağıdaki sözlerle bitiriyor:

Hepimiz için bu kadar pahalıya malolan o yanlışlığın sorumluluğu ancak yeni başlayan bir iç savaşın kargaşalı zulmüne yüklenebilir. Rosales kardeşler ve arkadaşları, kimseye şikayet hakkı verilmeyen düşman bölgesinde pek ender görülen bir geciktirme sağlamak için ellerinden geleni yaptılar...

'Mme Auclair'e Not'unda Falanjist gazeteci, **La estafeta literaria**'da son zamanlarda, Lorca'nın ölümü üzerine yeni ayrıntılara ışık tutan bir yazıya değiniyor. Sözü geçen fıkra Saint-Paulien'in Lorca'nın ölümü üzerine yaptığı, kabaca taraf tutan bir yorumdan başka bir şey değildi. Saint-Paulien de ilhamını neredeyse bütünüyle Jean-Louis Schonberg'den almış.(18) Derginin fikir dürüstlüğünden yoksunluğunun son bir örneği olarak bu yazıdan bazı paragraflar aktarıyorum (Saint-Paulien ile Werrie'nin yazılarının kaynaklarını gösterme

zahmetine bile katlanmamaları bu tutumu büsbütün belirginleştiriyor):[19]

New York'da İspanyol dünyasının İngilizleştirilmesini (?) protesto eden şair (eserlerinde "tipik İspanyol havası" arayanların hoşlandığı "mahalli özellik"ten daha ağır basan bir protesto) eşsiz dostumuz Federico Garcia Lorca, hızlı yaşamakla, gencecikken başarıya ulaşmakla, ilahların sevgilisi olmakla mutluluğa erişmişti.

Yalnız şair, kalbi, şekil vermeye başladığı ama hiçbir zaman dile getiremediği şiirlerle doluyken, karanlık ihtirasların hayatını kısa kesmesiyle mutsuzluğa uğradı. Küçük adamların elinde kahpece öldürüldükten sonra şanı, ikircimli ve kıvranan Avrupa ve Amerika kıtalarında bir barut katarı gibi yayıldı. Zavallı Federico bir gece içinde Faşizm düşmanı bir kahraman, Granada Faşistleri tarafından kurban edilen bir dahi haline girdi (...) Ama tarihi gerçeği tekrar etmeye kararlı adamlar da var. Fransa'da, birçok kişi gerçeğe Lorca açısından ışık tutmuştur. En son Paul Werrie ve Saint-Paulien buna teşebbüs etti.

Çok iyi bir **Lorquista**[20] olan Saint-Paulien, Lorca'yı tanıyan ya da onun yakın dostları olan ayrı ayrı ideolojide birçok kişiyle konuşarak, İspanya'da çok belge topladı. Ölümü üzerine yaratılan efsanenin, **Ayakkabıcının Karısı** kadar olağanüstü bir oyun olduğunu söylüyor.* Saint-Paulien, birçok kanıt vererek, Lorca'nın siyasal bakımdan zararsız olduğunu söylüyor, Barraca'yı finanse etmesine rağmen Cumhuriyete bağlanmadığını yazıyor; son günlerinde Falanj'a karşı büyük ilgi göstermiş. José Antonio ona önemli bir görev teklif etmiş.** Ama Federico geri çekilerek Iturriaga ve Rosales kardeşler gibi tanınmış faşistlerle dostluk kurmakla yetindi (...)

Saint-Paulien kendi topladığı bilgilerden başka, Federico'nun biyografisini yazan **Gonzales Cabellero** (aynen) ve J. L. Schonberg'den de faydalanıyor, Lorca'nın Bogota'da **Revista de Indias**'da yayımlanan mektuplarına da el atıyor.

---

* Lorca'nın **La Zapatera Prodigiosa** oyununa saçma bir kinaye.

** Saint-Paulien, 8. sayfada José Antonio Primo de Rivera ile Lorca'nın mektuplaştıklarını, şairin Falanj başkanına yazdığı mektuplardan birinin "Aziz Dostum" diye başladığını ileri sürüyor. Bu iddiayı destekleyecek hiçbir kanıt bulamadım. Elde böyle mektuplar bulunduğu halde Falanj'ın bunları yayımlamakta geciktiğine inanmak çok güç.

Saint-Paulien bu iyi bilinen noktaları, bütün dehşeti –ihtirasın ilham ettiği hayatlar, ölümler ve cinayetlerin hem maddi hem de psikolojik dehşeti– içinde inceliyor, anlatıyor, onlara yeni hayat veriyor.

Hiçbir zaman olmamış bir siyasal cinayetle bu olayları birbirine karıştırmama kibarlığını gösterelim.(21)

La estafeta literaria'nın, Lorca'nın ölümünden söz ederken, ciddiyetten ne kadar yoksun olduğunu göstermek için bunlara birşey eklemek gerekmez.

Bir yıl sonra, 1966 sonbaharında, Buenos Aires'in Codex yayınevi, İspanyol İç Savaşı hakkında bir dizi haftalık resimli broşürler yayımlamaya başladı. Bunlar İspanyolca konuşan dünyaya yayılınca İspanyol okurların da yararlanmaları imkânı doğdu.

Onuncu bölüm, **Endülüs: Kargaşalık ve Trajedi,** 1966 Kasım'ında İspanya'daki kitap sergilerinde de göründü. Genellikle Queipo de Llano'nun Sevil'de ortaya çıkışına ayrılan bu sayıda Lorca'ya da geniş yer verilmişti.(22) Şairin ölümüyle ilgili bilgilerin büyük bir kısmı Hugh Thomas'ın kısa ve bir hayli yanlış sentezinin(23) tekrarı olduğu için Lorca'nın Vilayette tutuklu kalmasından hiç söz edilmiyordu.

Buna karşılık Cumhuriyetin Londra'daki elçisi Ramon Pérez de Ayala'nın yaptığı söylenen, Lorca'nın ölümü hakkındaki açıklama şaşırtıcı derecede yeniydi ve birçok yorumlara yol açtı. Yayıncılar bu hikâyeye pek inanmadıklarını söylemekle birlikte yayımlamaya karar verdiler; görünüşte hedef şairin ölümü üstüne dolaşan söylentilere bir örnek daha vermekti, ama Komünist şair **Rafael Alberti'**nin itibarını sarsmayı da düşünmüş olabilirler. Pérez de Ayala'nın sözleri aşağıda verilmiştir:

Solla ilişkileri yüzünden korku içinde, büyük dostu Falanjist şair Luis Rosales'in evine saklanan Garcia Lorca, saklandığı yerden pek seyrek çıkıyordu.* Ortalığa çıktığı zaman da, ondan şüphelenen heyecanlı Milliyetçi milisler onu dikkatle gözlüyordu. Bir keresinde onu sorguya çektikleri ve nereye gittiğini sordukları anlaşılıyor. Lorca, Cumhuriyetçi bölgedeki dost ve akrabalarına yazdığı mektupları, bunları yerine ileteceğine söz veren tanınmış birine götürdüğünü söyledi. Herhalde

---

* Rosalesler'e göre Lorca bir kere bile evden dışarı çıkmamıştır. O ortamda böyle bir şey akla bile getirilemezdi.

Falanjist olan milisler bu cevaba pek inanmadılar. Birkaç gün sonra Rafael Alberti'nin sesi Madrid radyosunda yükseldi. Alberti, "asi hainlerin elinde tutuklu bulunan büyük şair Federico Garcia Lorca'nın nihai zaferden (Cumhuriyetin) umudunu kesmediğini, bu nedenle birkaç satır şiir gönderdiğini, onun, Alberti'nin bunları şimdi radyodan okuyacağını" söylüyordu. Alberti, asi liderlere çok çirkin bir dille hakaret eden dehşetli mısralar okumaya başladı; her zaman dürüst ve ince bir dil kullanan Lorca'nın bu şiiri yazmış olması mümkün değildir. Satırlarda Alberti'nin üslubu açıkça görünüyordu. Alberti bu şiiri gönderdiği için Lorca'ya teşekkür etti ve yakında kurtulmasını dileyerek sözü bitirdi. Yayını Granada'da duyan milisler ve Falanjistler, Lorca'nın onları aldattığını sanarak, şaire ateş püskürmeye başladılar (...) Lorca'ya isnat edilen bu hareket bağnaz düşmanlarını çileden çıkardı. Bunun sonucunda gözü dönmüş kişiler, hiçbir zaman açığa çıkarılmayan bir kargaşalık ve dehşet krizi sırasında Lorca'yı katlettiler....[24]

Alberti bu gülünç hikâyeye karşı derhal tepki göstererek Codex aleyhine dava açtı. Gerçekte Alberti, 15 Ağustos 1936'da Bayo Seferiyle kurtarılıncaya kadar İbiza'da saklanmıştı, Lorca'nın ölümünden önce Madrid'e varabilmesi imkânsızdı.

Codex olayı İspanyol basınında geniş yer kapladı. Gazetecilerin çoğu Alberti'ye yöneltilen suçlamaya kulak asmayacak kadar akıllı davrandılar ama, Lorca'nın ölümü karşısında takınılan kaçamaklı tavır gene ortaya çıktı. Bir örnekle yetinebiliriz. **Arriba**'da yazan **Jaime Campany** aşağıdaki sonuca varıyordu:

Büyük şair Federico Garcia Lorca'nın ölümü hakkındaki bu yorumu da, şimdiye kadar gerek İspanya'da gerek dışında kitaplar, dergiler ve gazetelerde çıkan değişik hikâyeleri karşıladığımız gibi şüpheyle karşılamalıyız. Federico Garcia Lorca'nın ölümü savaşımızın ilk günlerinin bir muamması olmaya devam ediyor; bu üzücü muammanın ve onun açığa çıkmasının artık ancak tarihi bir anlamı olabilir. O günler genel kargaşalık ve cinnet günleriydi, bir bölgede aylarca her şey mümkün olduğuna göre, Granada'da birkaç saat ya da birkaç gün her şeyin, Lorca'nın öldürülmesinin bile, mümkün olabilmesine şaşmamalı.[25]

İspanya'nın en çok okunan gazetesi **ABC** 6 Kasım 1966 Pazar günü, ölümünün otuzuncu yıl dönümü anısına şair için

bir "övgü" yayımlayınca Lorca'ya eski yerinin verilmesi gerçekten resmi bir nitelik aldı.

O sayıda Lorca'nın ölümüne yalnız Edgar Neville'in "Federico'nun Eserleri, Milletin Malı" başlıklı yazıda değiniyor. Beklenen duygular olduğu için pek az yorum gerektiriyor:
Federico, her iki taraftaki kötü kişilerin aşağılık içgüdülerini dolu dizgin salıverdiği, düşmanlarından ya da başkalarının başarısından intikam almak için kargaşalıktan yararlandığı o ilk anların keşmekeşinde öldürüldü. Bu bir kasaba cinayetiydi, insanın kişisel diyeceği geliyor, tıpkı öteki tarafta, politikayla hiçbir ilgileri olmayan, olmasını da istemeyen, içlerinde şairler, yazarlar bulunan suçsuz yaratıklara karşı yapılanlar gibi...

Federico'nun ölümünden sorumlu kötü kişilere değinen Neville aşağıdaki sonucu çıkarıyor:
Bu olaya karışanların bazıları ölmüştür ama hâlâ ortalıkta dolaşan bazıları herkesin önünde hesap vermeye çağrıldıklarında hemen sorumluluklarının altından sıyrılıp çıkıyorlar.(26)

Bu rejimin son otuz yıllık başarısının çok yerinde bir tanımlamasıdır.

İspanyol basınında Lorca'nın ölümü konusu yeniden alevlenene kadar altı yıl geçti. Sonra, birdenbire, yeni bir tartışma parladı. Falanj'ın kuruluşunu anmak için, partinin 1933'de kurulduğu Madrid'in Teatro de la Comedia binasının önüne 23 Mart 1972 tarihinde bir madeni levha asıldı. Nuria Espert'in sahneye koyduğu Lorca'nın **Yerma**'sı (birkaç hafta önce Londra'da alkışlarla karşılanmıştı) o sırada Comedia'da oynanıyordu. Bu rastlantı gözden kaçmadı.

Anma töreninin ertesi günü, Katolik gazete **Ya** törenin resimlerini bastı, resimde plaketle **Yerma** afişi birbirine çok yakın duruyordu. Luis Apostua, günlük sütununda, aşağıdaki yorumu yaptı:
Dünkü önemli siyasal olaylar arasında Başpiskopos Monsignor Gonzalez'in Devlet Müsteşarı olarak kabul edilmesi ile 1936'da ölen Federico Garcia Lorca'nın bir dramının oynandığı Teatro de la Comedia'nın önüne Falanj'ın kuruluşunu anmak için bir plaket konması yer aldı. Falanj'ın etkin bir role döndüğü açıkça görünüyor. **"El rotorno a la escena activa de Falange es bien visible".**(27)

Falanj son cümledeki çifte anlamın şüphesiz bilincindeydi. **El Alcazar**'ın başyazarı Antonio Gibello, bu meydan okumaya o akşam parti adına cevap verdi. Apostua'ya, Accion Popu-

lar'ın genç militanlarının peşine düştükleri Lorca'nın bir Falanjist evine sığındığını bildirdi, şairin ölümünden CEDA'yı suçladı ve Ramon Ruiz Alonso ile Granada'dayken çalıştığı **Ideal** gazetesine (**Ya'**yı da idare eden Cizvit yayınevi Editorial Catolica'nın gazetesidir) örtülü bir şekilde değinerek makalesini bitirdi.(28)

Cevap, ertesi sabah, Falanjist'lerin günlük gazetesi **Arriba'**nın protestosuna uğradı.(29) Luis Apostua da **Ya'**da kendini savundu. Falanjist'ler o zararsız cümlede tartışma niyetini nereden çıkarabilmişlerdi? Yazdığının bu şekilde yorumlanması asılsız olduğu kadar gülünçtü:

Falanj'ın faal bir politik yöne dönmesinde **Ya'**da çoğu kez memnunlukla söz edilmişti, "çünkü İspanya'nın geleceğinin, gerçek siyasi kuruluşlarının açık açık çalışmasına bağlı olduğuna inanıyoruz."

"Bundan başka", diyordu Apostua, "şairin ölümünden Falanj'ın sorumlu olmadığını çok iyi biliyordu. "**Kimin** sorumlu olduğunu herkes kadar o da biliyordu.(30)

Ertesi gün, **Ya'**da çıkan imzasız bir başmakalede Gibello'nun saldırı nedeninin bir türlü anlaşılamadığı tekrarlandı.(31)

Gibello son atışını 27 Martta **El Alcazar** mazgallarından yaptı. Apostoua'nın açıklamalarını anlıyordu ama son bir sorusu vardı: Apostua, Garcia Lorca'yı kimin öldürdüğünü biliyorsa, gerçeğe susamış okullarına bunu bildirmesi bir nezaket belirtisi olmaz mıydı?(32)

Bütün bu kinayeler ve karşı saldırılar arasında niçin birinin çıkıp da Rosales'e fikrini sormayı akıl etmemesinin nedeni tahmin edilebilir. **ABC** 29 Martta aşağıdaki mektubu yayınladı:

ABC Başyazarına

Aziz Dostum,

Tanınmış gazeteci Emilio Romero'nun gazeteniz Pueblo'da Federico Garca Lorca'nın hakkında bildiklerimi açıkça söylemem hususunda beni teşvik etmesi üzerine,(33) aşağıdaki sözleri söylemek istiyorum:

O acıklı olayın hayatım ve benliğim üzerinde kesin bir etkisi oldu. Hayatıının en derin yaşantısı olduğunu söyleyebilirim. Dolayısıyla, 1936 yılından beri, bu konuda İspanya'da tam ve şartsız bir beyanda bulunmak hayatta en büyük isteğimdir. İspanya dışında bunu birçok kere yapabildim. Bu mektubu

yayımlamanıza önceden teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Luis Rosales

Bu mektup o sırada Madrid basınında süren tartışmalara ışık tuttu ve İspanya'da Lorca'nın ölümü hakkında açıkça "şartsız" yazmanın hâlâ mümkün olmadığını ispat etti.

Ya da hemen hemen öyle, çünkü birkaç hafta sonra, ölüm olayını ülkede o güne kadar görülmemiş bir yiğitlikle anlatan bir kitap çıktı.(34) Yazar José Luis Vila-San-Juan, "Garcia Lorca'yı kim öldürdü?" başlıklı bölümde hikâyeyi Thomas Brenan, Marcella Aculair ve benden topladıkları ile anlatmış ve Granada'da Milliyetçilerin yıldırma hareketinin "çok sert" olduğunu, Lorca'nın Valdés'in emriyle tutuklanıp kurşuna dizilmeden önce Vilayete haspedildiğini açıkça söyleyen ilk yazar olmuştu. Ramon Ruiz Alonso hâla suçlu sayılmakla birlikte,* asıl suç, ilk olarak, açıkça Granada yetkililerinin omuzuna yükleniyordu. Dahası, yazar gerçekten, Valdés'in Falanj'ın "eski muhafız" üyesi olduğuna değinivermişti, oysa bu da partinin otuz yedi yıldır saklamaya uğraştığı bir olgudur. Serrano Suner'in 1948'de "bir tek Falanjist'in cinayette parmağı olmadığını" söylerken, Lorca'nın ölümünde Parti'nin suçu olmadığını iddia ederken ne derece doğru konuştuğu artık ortaya çıkmıştı.

Vila-San-Juan yalan güvercinlerinin arasına doğruluk kedisini salıvermişti. Arkasını resmi çevrelere dayamadan böyle bir suçu teşhir edebileceğine inanmak kolay değil. Hele, Lorca hakkındaki bölümünün yayımladıktan az sonra ünlü bir haftalık dergiye aktarıldığı göz önünde tutulunca, böyle bir şeye inanmak büsbütün güçleşiyor.(35)

Bundan başka, Madrid'de çıkan **Informaciones** dergisi Luis Rosales'e çoktandır beklediği fırsatı verdi. 17 Ağustos'ta (Lorca'nın hapsedilmesinin yıl dönümü) yayımlanan bir konuşmada Rosales nihayet hikâyesini ya da hikâyenin bir kısmını kendi ülkesinde anlatabildi. Üstelik –hiç beklenmedik bir şekilde– bu kitabın İspanyolca baskısından özellikle Lorca'nın resmen Valdés'in emriyle kurşuna dizildiğini gösteren parça aktarıldı.(36)

---

* Ruiz Alonso'nun buna cevabı Vila-San-Juan aleyhine adeta başvurmak oldu. Bildiğim kadar, bu güne dek olumlu bir sonuç alamadı. Bk. 21 Ekim 1972 tarihli Sabado grafico. Madrid.

Yetkililerin bu konuyu artık değişik bir tutumla ele almaya karar verdikleri açıkça belli oluyor; bir ay sonra, 23 Eylül 1972 tarihinde İspanyol Akademisi'nden José Maria Peman (Lorca tartışmasına 1948'de yaptığı katkıdan söz etmiştik) **ABC**'ye yazdığı bir yazıda bu kitabın "yan tutmadan, dürüstçe" kaleme alındığı kanısında olduğunu, bu yüzden de kitabın İspanya'da bulunması gerektiğine inandığını söyleyince, resmi tutumda değişiklik olduğu doğrulandı.[37]

En sonunda rejim, Lorca'nın ölümü konusunda, en iyi politikanın dürüstlük olduğuna az çok karar vermiş görünüyor.

XI

Sonuç

İspanya İç Savaşı son bulalı otuz yıldan çok geçti ama ülke temel insan özgürlüklerini reddeden bir politik sistemin pençesinden hâlâ kurtulamamıştır. Katı bir sansür (özellikle savaş üzerine kitaplarda), sade insanların günlük hayatına karışmaya yetkisi olan bir polis kuvveti, serbest konuşmaya karşı çeşitli engeller vardır; grev ve seçim hakkı da kaldırılmıştır. Sanayileşme, turizm ve yabancı sermayede atılımlarla başarılan "Ekonomik mucizeye" rağmen Franco rejimi, çağdaş bir tarihçinin dediği gibi, "bugüne kadar gerici askeri diktatörlük karakterini muhafaza etmektedir".(1)

Geçen süre içinde İspanya'nın psikolojik sağlığı ölçüsüz zarar görmüştür. Granada'daki yıldırma hareketleri üzerine araştırmalar yaparken insan, aydınlar düzeyinde görülmemiş ve alışılmamış bir ikiyüzlülük ve namussuzluk yaratan, kollektif bir kaypaklık ve tedirginlikle karşılaşıyor. Bu kitaptaki amacım biraz da, Milliyetçilerin Lorca'nın ölümünde, Hareketi temize çıkarmak için saptıkları dolambaçlı yolları göstermek oldu. Yazılarını çözümlerken yakın geçmişteki suçlarını kabul etme konusunda nasıl patolojik bir acz içinde olduklarını gösterebildim sanıyorum. Milliyetçi tarihçilerin savaş hakkında yazdıklarını titizlikle çözümleyerek bunların vurdumduymazlıklarını ve doğruluktan ne kadar uzak olduklarını ortaya çıkaran Herbert Southworth de aynı konuyu daha geniş bir ölçüde incelemiştir.(2)

Lorca kuşağının, parlaklığı ve gelecek için nasıl bir umut kaynağı olduğu göz önünde tutulursa, katillerin önemli görevlere atandığı, düşünürler ve sanatçıların zulüm gördüğü, Picasso'nun sergisinin bağnazlar tarafından İsa adına yakılıp yıkıldığı çağdaş İspanya insana acı veriyor.

Bir muamma olarak kalan ve her zaman da öyle kalacak olan şey Lorca'nın ölümü değil, şiirsel başarısıdır.

İdare, resmi arşivlerde bulunması gereken belgeleri yarın önümüze serse bile, Ramon Ruiz Alonso, Nestares, Rosales ailesi ve yıldırma hareketi hakkında dolaysız bilgisi olan başkaları bütün bildiklerini açıklasalar bile, şair ve insan olarak Lorca'nın esrarı bize meydan okumaya devam edecektir. Bütün eserlerinde sevgiyi, kusursuzluğu arayan Lorca'nın Granada'da öldürülmesi belki de bizim anlayamayacağımız şekilde kaçınılmazdı. Çünkü Lorca sadece orada yetişmekle kalmamış, zalim bir toplumun gerçek kudretlerini ortaya koymalarını engellediği sade insanlarla dayanışma duygusunu da Granada'da kazanmıştı.

Federico o sabah Viznar'da can vermemiş olsaydı, asilerin katlettiği binlerce suçsuz, ama Lorca gibi tanınmış olmayan öteki Granadalı kurbanlar unutulup giderdi. Oysa şimdi yıldırma hareketlerinden sorumlu olanlar unutulup gittikten çok sonraları da onlar hâlâ hatırda kalacaklar.

EKLER

EK A

Şubat ve Temmuz 1936 arasında Granada'da görevli Belediye Meclisi Üyelerinin tam listesi

Bu liste 10 Temmuz 1936'da **Ideal**'de yayınlandı. O tarihe kadar listedeki ilk yirmi dört kişi görevde kalmıştı. * işaretlilerin hepsi idam edilmişti. Milliyetçilerin özellikle nefret ettiği Alejandro Otero, isyan başladığı zaman Granada dışında bulunduğundan canını kurtarmıştı.

* Manuel Fernandez Montesinos (Sosyalist)
  Francisco Gomez Roman (Bağımsız)
* Rafael Gomez Juarez (Sosyalist)
* Juan Fernandez Rosillo (Sosyalist)
* Constantino Ruiz Carnero (Sol Cumhuriyetçi)
* Rafael Baquero Sanmartin (Sol Cumhuriyetçi)
* Antonio Dalmases Miguel (Sosyalist)
* Francisco Ramirez Caballero (Sosyalist)
* José Valenzuela Marin (Sosyalist)
  Miguel Lozano Gomez (Sol Cumhuriyetçi)
* Enrique Marin Forero (Sol Cumhuriyetçi)
  Alejandro Otero (Sol Cumhuriyetçi)
* Maximiliano Hernandez (Sosyalist)
  Antonio Ortega Molina (Bağımsız)
* Jesus Yoldi Bereau (Sol Cumhuriyetçi)
* Francisco Rubio Callejon (Sol Cumhuriyetçi)
* Vilgilio Castilla (Sosyalist)
* Juan Comino (Sosyalist)
* José Megias Manzano (Sosyalist)
  Cristobal Lopez Mezquita (Bağımsız)
* Manuel Salinas (Sol Cumhuriyetçi)
* Wenceslao Guerrero (Sosyalist)
  Rafael Jiménez Romero (Bağımsız)
* Luis Fajardo (Sol Cumhuriyetçi)
* Rafael Garcia Duarte (Sosyalist)
  Antonio Alvarez Cienfuegos (CEDA)
  Federico Garcia Ponce (Sosyalist)
  José Martin Barrales (Sol Cumhuriyetçi)
  José Pareja Yévenes (Sol Cumhuriyetçi)

Eduardo Moreno Valesco (CEDA)
Claudio Hernandez Lopez (Sol Cumhuriyetçi)
Juan Félix Sanz Blanco (CEDA)
Angel Saldana (Bağımsız)
Carlos Morenilla (CEDA)
José Antonio Tello Ruiz (CEDA)
Indalecio Romero de la Cruz (CEDA)
* Ricardo Corro Moncho (Sol Cumhuriyetçi)
* José Palanco Romero (Sol Cumhuriyetçi)
* Francisco Menoyo Banos (Sosyalist)
* Pablo Cortés Fauré (Sosyalist)
Eduardo Molina Diaz (CEDA)
German Garcia Gil de Gibaja (CEDA)
Fermin Garrido Quintana (CEDA)

EK B

Milliyetçilerin Granada'daki Yıldırma Hareketinin Sonucu Olan Ölümler (Merkez ve Taşrada)

İspanyol İç Savaşında genellikle bir milyon kişinin öldüğü hesap edilmiştir. Hâlâ tam bir rakkam elde etmek mümkün olmamakla birlikte; hem Thomas[1] hem de Jackson'un[2] buldukları 600.000 rakamı gerçeğe daha yakındı.

Yalnız, bu iki tarihçi tahmin ettikleri sayıyı parçalara bölerek birbirlerinden ayırıyorlar. Thomas'a göre Milliyetçilerin **paseos** ve idamları yüzünden ölenlerin sayısı Jackson'un gösterdiğinin çok altında (50.000'in üstünde olamayacağına inanıyor.)[3] Jackson, Milliyetçilerin savaş **sırasında** 200.000 kişiyi idam ettikleri, 1939'dan 1943'e kadar 200.000 kişinin daha ya kurşuna dizilerek ya da hastalık veya açlık yüzünden öldüğü fikrinde. Bütün İspanya'daki yıldırma hareketleri belgeleriyle dikkatle incelenmeden bu konu üzerinde kesin bir sonuca varılması imkânsız görülmekle birlikte Thomas'ın bütün ülke için verdiği 50.000 sayısı herhalde pek azdır.

Granada'da (merkez) 1940'daki nüfus, yuvarlak sayılarla 155.000 idi[4]. Asilerin şehir ve civarda (özellikle Viznar'da) en az 4.000 kişi öldürdüklerini gördük. Gerçek toplam, şüphesiz, daha yüksekti. Milliyetçilerin bir bir ele geçirdikleri **vega**nın

daha uzak köyleri göz önüne alınacak olursa, o bölgede en az 4.500 kurban verildiği kesindir.

Bundan önce gördüğümüz gibi Milliyetçiler merkezde çok az bir karşı koymayla karşılaştı, onun için buradaki öldürme hareketlerine misilleme denemez. Eyaletteki şehirlerin hepsinde durum böyle değildi, bu şehirlerin bazıları savaş sonuna kadar asilerin eline düşmedi. Kafa tutmalarını çok pahalı ödediler. Örneğin, Guadix (26.000 nüfuslu) ve Baza (20.800 nüfuslu) Mart 1939'a kadar Cumhuriyetçi katların gerisinde kaldı. Orada öldürülenlerle ilgili sayılar elde yok ama başka yerlerde yapılanlara bakılırsa bunları, her şehir için, en az 500 olması gerekiyor. Granada sahilindeki Mortil (20.500 nüfus), isyan başladıktan altı ay sonra, Ocak 1937'de Milliyetçilerin eline düştü. Gollenet ve Morales şehir düşmeden önce "Kızıllar" tarafından öldürülen yaklaşık olarak yetmiş sağcının listesini veriyor, bu sayı doğruysa, şehrin düşmesi sonucunda yapılan misilleme hareketlerinde Endülüs ve Kastil köylerindeki gibi bire on oranı izlendiyse,[5] Motril'in 600 kurban verdiğini düşünebiliriz. 500 sağlam bir tahmindir. Vahşice yıldırma hareketlerine girişilen başka bir büyük şehir, Granada-Malaga yolu üzerindeki Loja idi. Loja (24.000 nüfuslu), bu bölgedeki savaşlarda her zaman kilit noktası olmuştu, 18 Ağustos 1936'da General Verela'nın bu şehri alması Milliyetçiler için önemli bir ilerleme demekti. Burada da yüzlerce kişi katledilmiş olmalı.

Bütün bu şehirler kalabalıkça olduğundan, buralarda, eyalete yayılmış köy ve küçük şehirlerden daha fazla kan döküldü. Bununla birlikte bu köy ve küçük şehirlerde de çok öldürülen oldu, hepsi bir araya getirilirse kurban listesine birkaç bin kişi daha eklenebilir. Örneğin, Lanjaron'da aşağı yukarı 480 kişi vuruldu.[6] Granada askerleri Alhama de Granada'yı (nüfus 9.900) 22 Ocak 1937 tarihinde aldı, halkın şiddetle karşı koyması üzerine misilleme olarak çok cinayet işlendi. Eyaletin hemen her köy ve şehrinde aynı şekilde davranıldı, özellikle Milliyetçilerin Malaga yolu üstündeki sahil şehir ve köylerinde; bunların içinde en çok zarar görenler Salobrena ve Almunécar oldu.*

---

* Burada Malaga ile kısa bir karşılaştırma yararlı olabilir. Malaga, (nüfus 138.000) Şubat 1937'de asilerin eline geçince çok insan kurşuna dizildi. İtalyanlar Milliyetçilere yardım etti. Granada'da 4.000 kişi katledildiyse Malaga'daki toplanın çok daha yüksek olduğundan emin olabiliriz, çünkü Malaga Franco'ya şiddetle karşı koymuş, birçok sağcı öldürülmüştü.[7]

Böylece, aşağıdaki oranlamaya varıyoruz:

Granada ve civarı	4.500
Guadix, Loja, Baza	1.500
Sahil şehirleri (Motril, Salobrena, v.b.)	1.000
Eyalette başka şehir ve köyler	2.000
	9.000

Bunun çok ihtiyatlı bir oranlama olduğunu özellikle belirtmeliyiz. Granada **Audiencia**'da (İdari Mahkeme ve adliye arşivi) saklanan belgeleri resmi görevinden dolayı görebilen bir tanıdığım, kurban sayısının 25.000'e daha yakın olduğunda ısrar ediyor. Verdiği sayı ayrıca Profesör Jackson'un temas ettiği kişilerden birinin, hayatı boyunca Kordoba'da yaşamış CEDA üyesi bir noterin tahminine de çok uyuyor. Noter, dikkatli bir araştırmadan sonra (tabii hiçbir zaman yayımlanmadı) Granada eyaletinde 26.000, Kordoba'da 32.000, Sevil'de 47.000 kişinin kurban gittiğini hesaplamıştı.(8)

Granada'da aşağı yukarı 10.000 kurban verildiğini kabul etsek, Thomas'ın bütün ülke için tahmin ettiği sayının beşte biri eder. Yalnız, kurşuna dizme olaylarının hiç frenlenmeden 1943 yılına kadar sürdürüldüğü Madrid, Burgos ve Barselona'da, kurban sayısı herhalde Granada'dakinin on katıydı.(9)

Belki bir gün tarihçiler, bu iğrenç olayların belgelerini ortaya çıkarıp işlenen cinayetlerin gerçek sayısını bulacaklardır. Şu anda böyle bir araştırma imkansız.

EK C

Bir Söylentinin Kaynakları: Federico Garcia Lorca ve İspanyol Sivil Muhafızı

Lorca'nın öldürülmesinin Sivil Muhafızlara yüklenmesi herhalde kaçınılmaz bir şeydi.

İspanyol Sivil Muhafız Baladı o dilde yazılan şiirler içinde ün kazanmıştı ve herkesin ağzındaydı:

Karadır atları, kapkara
Nalları da kapkara demir.
Pelerinlerinde parıldar

Mürekkep ve mum lekeleri
Ağlamak nerede onlar nerede
hepsinin de kurşundan beyni
Yoldanağrı çıkageldiler
gönülleri cilalı deri.
O çılgınlar, o gececiler
boğarlar geçtikleri yeri
Zamk karası bir sessizliğe
*ve bir dehşete kum incesi..**

Şiir, yasalara uymaları ve İspanyol toplumuna girmeyi reddetmeleri yüzünden yetkililerin özellikle nefret ettiği çingenelerle, 1844'te haydutluğa karşı mücadele etmek için kurulan Sivil Muhafız Gücü arasındaki geleneksel mücadeleyi dile getiriyor. Kırk kişilik bir **civiles** grubu, beklenmedik bir anda, Noel gecesini kutlayan bir çingene köyüne baskın yapıyor. Lorca'nın şiiri sadece Endülüs'ün yerli çeşnisini dile getirmekle kalmıyor: ona göre çingene, insan kişiliğinin en içten özleminin sembolü, gülme ve ağlamanın ana kaynağı, acımasız Sivil Muhafızlar ise, canlılık ve içtenliği ezip yok etmeye çalışan, "uygarlığın" ezici kuvvetlerini simgeliyor. Bu yüzden şiirin uyandırdığı ilgi Güney İspanya sınırlarının çok uzaklarına yayılıyor.

Sivil Muhafızlar bu şiir yüzünden Lorca'ya içerlediler. 1936 yılında (**Çingene Baladları**'nın yayınından sekiz yıl sonra) Tarragona'dan bir adam, şairin Muhafız Gücüne kabaca hakaret ettiğini ileri sürerek, Lorca aleyhine dava açtı. Federico sonradan gülerek, "Kellemden daha azma razı olmuyordu," dedi. Şair, "suçsuzluğunu" yargıca ispat etmekte güçlük çekmedi ama bu olay eserlerinin gerici İspanyol zihniyetini ne kadar çileden çıkardığını gösteriyor.(1)

Federico'nun ölüm haberi İspanya'ya yayılmaya başlayınca sorumluluğun Sivil Muhafızlara yüklenmesi doğaldı.

Önceleri bir sanı olarak başlayan bu düşünce sonunda bir gerçek olarak kabul edildi. Valensiya'da çıkan günlük sosyalist gazete **Adelante** 15 Eylül 1937 tarihinde baş sayfasında heyecan uyandırıcı bir makale yayımladı; bu yazı bütün İspanyolca konuşan dünyada büyük tepkilere yol açacaktı:

---

* İspanya Sivil Muhafız Romansı (Çeviren Sait Maden, **Lorca, Bütün Şiirleri,** Cem Yayınevi, İst. - 1974) Sayfa 321.

CİNAYET GRANADA'DA İŞLENDİ, ONUN GRANADA'SINDA. "GARCIA LORCA'NIN KATLEDİLDİĞİNİ GÖZLERİMLE GÖRDÜM"

"Federico, ölmeden önce mücadelemizin haklı olduğunu savunurken Sivil Muhafızların açtığı yaylım ateşiyle vuruldu," diyor bir görgü tanığı.

Bana adını söylemek istemedi çünkü öteki İspanya'da beş erkek kardeşi ve annesi vardı. Kara İspanya'da. Cinayet ve hiyanet İspanyası. Cinayet ve hiyanet, yanlarında olmayan öteki çocuğu düşünen aradaki zavallı ana ile beş oğlunun üstüne çökecek. Adını bilmememiz bir şey değiştirmez. Önemli olan o korkunç cinayetin gerçek, dehşetli hikâyesini duymaktır: şairimiz Federico Garcia Lorca'nın alçakça öldürülmesi.

Adam Granadalı. Onunla birlikte, düşman bölgesinden kaçıp onlara dost kucağını açan Valensiya'nın mutlu kışlasında kalan birçok kişi daha var; burada, İspanyol halkına fesat kurulan öbür yerdeki kin ve nefret havasından eser yok.

Geniş avluda kalabalık askerler kaynaşıyor: Aragon cephesinden kaçan, aşağı yukarı bin kişi var.

Yanımda duran genç bir çocuk ilgimi görüp dikkatimi askerlerin garip üniformalarına çekiyor. Bu askerlerin bazıları çok genç, hemen hemen çocuk denecek yaşta.

"Sen de mi kaçtın?"

"Evet ama yeni değil. Bu çocuklar Aragon cephesinden. Ben Granada'dan geldim."

"Garcia Lorca'nın Granada'sı..."

"Evet."

Çocuk birden alt üst oluyor, susup başını eğiyor.

"Garcia Lorca'yı tanıyor muydun?"

"Hayır ama birkaç kitabını okudum. Eserleri ve hayatı hakkında çok bilgim vardı... işin en acı yanı, nasıl öldüğünü de biliyorum."

"Onu kurşuna dizerlerken gördün mü?"

"Federico Garcia Lorca öyle ölmedi. Ölümünü hiçbir zaman unutmayacağım. Bu öyle canavarca, öyle canice bir şeydi ki ömrüm oldukça gözümün önünden gitmeyecek. Gözlerimi kapadığım zaman bile olduğu gibi görüyorum. Federico koşarken Sivil Muhafızların kurşunlarıyla biçildi."

Sivil Muhafızların kışlasındaki o korkunç oda

"Granada'da Sivil Muhafız kevvetlerindendim. Politikayla hiç ilgilenmemekle birlikte basit insanların davasına yakınlık duyuyordum, çünkü ben de basit bir insanım. Davaya başından yakınlık duymasam bile isyanın ilk günlerinde yapılan vahşet ve cinayetlerden sonra doğal olarak yaklaşmak zorunda kalacaktım. Sadist bir incelik, iğrenç bir zalimlikle her yerde, günün her saatinde işlenen cinayetler. O kadar ki cinayet kurbanları ve şekilleri hakkında size anlatabileceğim her şey gerçeğin donuk bir taklidi olmaktan öteye geçemeyecektir... Kışlada Engizisyonun işkence aletleriyle dolu o korkunç oda! Feci bir şeydi. İnsan ruhunun bu kadar alçalacağına inanmazdım... ve böyle ince bir zalimlikle. Lobutlar, demir topuzlar, bıçaklar, kıskaçlar vardı... Biri, her yanından keskin bıçak ağızları fışkıran bir topuz icat etmişti, bununla işçilerin nerede saklandığını söyletmek için kurbanlarını dövüyordu; işçiler arkadaşlarının bu kadar çoğunun o korkunç cinayetlere kurban gitmesinden ürkup ölümlerin en fecisinden kaçmak için bulabildikleri yerlere sığınmışlardı.

Bir şans eseri olarak hastaymışım gibi yaparak bütün o dehşeti yaşamaktan ve cinayetlere katılmaktan kurtuldum.

> "Ağlamak nerede onlar nerede,
> hepsinin de kurşundan beyni."

O gün nöbetçiydim. Bu genç adamın kışlaya girdiğini gördüm. Yüzü sapsarıydı ama dimdik yürüyordu. Federico Garcia Lorca idi. Onu görür görmez korkunç bir dram oynanacağını anladım. Garica Lorca, Sivil Muhafızlar hakkındaki ünlü baladı yazdığı gün idam kararını imzalamıştı...

Bana onu Fransız Elçiliği'nde bulduklarını söylediler. Binadan çıkması için kandırmış, sonra da tutuklamışlardı. Ondan önceki kurbanlar gibi, tabii, o da hiç yargılanmadı; aynı gece bir Sivil Muhafız postası arasında kışladan götürüldü. Bunu itiraf atmek korkunç bir şey ama ben de Muhafızların arasındaydım. Otomobiller Padul yolunun kenarında durdu. Uğursuz konvoy Granada'nın on mil ötesine varmıştı. Saat sekizdi. Otomobillerin farları ölümüne giden adamı aydınlatıyordu. Gece karanlığında silüeti göze çarpıyordu. Posta, kurbanın göremeyeceği bir yerde, farların arkasında durdu.

Garcia Lorca metin, muhteşem bir gururla yürüyordu. Birden durdu, konuşmak istiyormuş gibi bize döndü. Bu bü-

yük bir şaşkınlık yarattı, özellikle postaya komutanlık eden Teğmen Medina'da.

Ve konuştu. Garcia Lorca metanetle, hiç titremeyen bir sesle konuştu. Sözleri güçlüydü, aman dilemiyordu. Her zaman sevdiği özgürlüğü savunan erkekçe sözlerdi. Kendi davası olan Halkın Davasını, böyle korkunç bir barbarlık ve cinayet karşısında başarılan iyi işleri övdü.

İhtiras ateşiyle söylenen o sözler silahlı adamlar üzerinde büyük etki yaptı. Bana beynimin içine giren bir kuvvetli ışık gibi geldi. Şair konuşmaya devam etti...

Ama sözlerini bitiremedi. Korkunç, canavarca, caniyane bir şey oldu: Teğmen Medina, iğrenç küfürler savurarak, tabancasını çekti ve Muhafızları kışkırttı.

Manzara karşısında dehşete düştüm. Tüfeklerinin dipçikleriyle vurarak, ona ateş ederek (içimizden bazıları korkudan donup kalmıştık) Garcia Lorca'ya saldırdılar. Vızıldayan kurşunlar arasında Lorca koşmaya başladı. Yüz yarda kadar ötede yere düştü, işini bitirmek için arkasından gittiler. Ama Federico, kanlar içinde, yeniden ayağa kalktı ve korkunç bakışlarla adamlara döndü. Adamlar dehşet içinde gerildiler. Bütün Sivil Muhafızlar koşup otomobillerine bindiler, yalnız Teğmen, elinde tabancasıyla, orada kaldı. Garcia Lorca son olarak gözlerini kapadı, kanına bulanmış olan toprağın üstüne yığıldı.

Medina hızla yaklaşarak zavallı Federico'nun gövdesine üç el tabanca sıktı.

Şairi oracıkta bıraktılar, gömmediler... Granada'nın dışında, **onun** Granada'sı...

VICENTE VIDAL CORELLA[2]

Vicente Saenz, Kosta Rika Demokratik Anti-Faşist Birliği karşısında 10 Aralık 1937'de yaptığı bir konuşmada bu makalenin özünü aktardı. Konuşma birkaç gün sonra Kosta Rika'nın nüfuzlu haftalık dergisi **Repertorio americano**'da yayımlandı, Orta ve Güney Amerika'da okunup bol bol tartışıldı.[3]

Ama tartışmanın sonu gelmemişti; çünkü Granadalı Sivil Muhafızla konuşan tek gazeteci Vidal Corella değildi. Lorca'yı tanıyan Granadalı öğretmen J. Rubia Barcia da yapmıştı aynı şeyi. Rubia Barcia. Sivil Muhafızın dediklerini kendi yorumuyla yayımlayıncaya kadar iki yıl bekledi. Yazısı ilkin Havana'da,

1939 yılında çıktı. "Her şeyi bilen hikâyeci" tekniğiyle Lorca'nın Sivil Muhafız kışlasına gelişini anlatıyor:

Yerli Sivil Muhafız "kara müfreze" komutanı Çavul Remacho onu bekliyordu. Genç, uzun boylu, tıknaz çavuş, **Çingene Baladları'**nın ince yapılı yazarının tam karşıtı.* Bu odada, başka seferler, hükümlü kişiler işe yaramayacak beyanlarda bulunmaya zorlamak için kullanılan kerpetenler, kırbaçlar ve topuzlar bulunuyordu. Akşamın sekizine kadar birlikte kalıyorlar.

Bu arada Sivil Muhafızlar avluda grup halinde çene çalıyor. Birkaç tanesi işkence gören kurbanların feryadına dayanamayarak gidiyor. İçlerinde eski öğretmen **Francisco Ubina Jiménez** de bulunan ötekiler acıyla atılan her çığlık karşısında espriler savuruyorlar. Çavuş Tomas Olmo'nun gelişiyle sahne yarıda kalıyor. Liste sırası geldi (vurulacak olanların). Sivil Muhafızlar sıra olmuşlar, kamyonlar o gece kurşuna dizileceklerin yüklenmesini bekliyor. Federico Garcia Lorca, şüphesiz; bunların arasında olacak. Ama planlar değişiyor. Onun, Teğmen **Medina'**nın komutasında beş **civiles**le tek başına gitmesi daha uygun. Onu öldürmekle bu adamlar görevlendirilecek.

Her şey hazır. Eksik olan bir tutuklu kalmış, o da kollarını tutan iki Muhafızın ortasında görünüyor. Yüzünden ve ellerinden kanlar akıyor. Bununla birlikte, vakarını elden bırakmıyor. İtilip kakılarak kamyona sokuluyor. Kamyon kalkıyor. Kana susamış eski öğretmen Francisco Ubina Jiménez eskiden Askeri Komutanlıkta sekreterlik yapan Burgos; vahşette Jiménez kadar ünlü Carrion; nihayet, cinayet işlerine yeni karıştırıldıkları için korkularını saklayamayan yeni devşirmeler Corpas Jiménez ve José Vazquez Plaza kamyonda yer almış. Üç papaz babası, sadist Teğmen Medina bunlarla birlikte oturuyor.**

Granada yolunda, Padul'dan yarım mil kadar önce duruyorlar. Beklenen an geldi. Karanlık basmış, otomobilin ön farları yanıyor. Tutukluya kamyondan altı yarda öteye yürümesi emrediliyor...

---

* Doğrusu, Romacho. Romacho aynı zamanda Falanjistti. Gollonet ve Morales onun adını Valdés'in ilk suç ortakları listesine koymuşlar. Yıldırma sırasında gösterdiği vahşetten Granada'da dillere destan. Hâlâ sağ olduğu söyleniyor.

** Bu iddialar üzerine araştırmalar yapmadım. Öğrendiğime göre, Ubina ile Burgos hâlâ Granada'da oturuyor. Kaçan Sivil Muhafızın Corpas Jiménez ile Vazquez Plaza'den biri olacağı sonucu çıkartılabilir.

Lorca'nın vurulması sahnesi **Vidal Corella'**nın anlattıklarının hemen tıpkısı. İki yazarın yazıları karşılaştırılınca aynı adamla konuştukları belli oluyor. **Rubia Barcia'**nın makalesi bir yıl sonra New York'ta[4] yeniden yayımlandı. Az sonra John A. Crow, şairin ölümü hakkında yazdığı bir makalede Vicente Saenz'in **Repertorio americano'**da Vidal Corella'dan yaptığı aktarmaya değindi.[5]

Sivil Muhafızın cinayet olayı hakkında söylediklerini tekrarlayanların gözünden kaçan bir pürüz var. Rubia Barcia'nın makalesi 1940'da yayımlandığı zaman aşağıdaki, açıklama ile sunulmuştu:

Savaş sırasında, 1937 yazında bir gün, Federico Garcia Lorca'nın dostu olan bu makalenin yazarı, Valensiya'da Alıniran-te Kışlasına çağrılmıştı. Kışla o zamanlar Milliyetçi bölgeden gelen tutuklular ve kaçaklar için geçici bir hapishane haline sokulmuştu. Yazarı, Granadalı şairi vuranlar arasında bulunan bir Sivil Muhafızın kendiliğinden yapmak istediği itirafı dinlemek için çağırmışlardı. Görünüşte sade, dürüst bir köylü olan Muhafız, vicdanının kabul etmediği bu ve buna benzer cinayetler işlemeye zorlandıktan sonra Cumhuriyetçilere katılmıştı. **Şair hakkında hiçbir bilgisi yoktu ama bir gün öğleden sonra, kışlanın "Kültürel Köşesi"nde ("Rincon de Cultura") şairin resmini görüp tanıdı, heyecanını saklayamayarak bağırdı: "O adamı da öldürdük."** Sonra dokunaklı bir sadelikle, anlatmaya başladı...

(Siyahlar benimdir)

Lorca'nın ölüm tarihi 19 Ağustos 1936'da sözü geçen Sivil Muhafız şairi görmemişti, anlaşıldığına göre adını bile duymamıştı. 1937 yılında Valensiya'da **bir yıl önce** öldürüldüğünü gördüğü bir tutukluya benzeyen bir adamın resmini görmüştü, bunun ünlü şair Federico Garcia Lorca olduğunu öğrenmiş, bundan da öldürülüşünde hazır bulunduğu sonucunu çıkarmıştı. Sivil Muhafızın Lorca'nın katledilmesine karışmış olduğu efsanesi ilk önce, olaydan sonra yapılan yanlış teşhise, sonra da, iki gazetecinin gerçek olduğu ispat edilmeyen bir hikâyeye inanmaya çok istekli olmalarından doğdu.

Ortada cevapsız kalan bir soru var: o gece Sivil Muhafızların hunharca öldürdüğü gerçek kurban kimdi.

Bunu, herhalde, hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz.

EK D

Jean-Louis Schonberg ve Lorca'nın Ölümüyle İlgili "Eşcinsel Kışkançlık" Tezi*

Jean-Louis Schonberg, **Federico Garcia Lorca. L'homme-L'oeuvre** (Paris, Plon, 1956) kitabında şairin neden öldürüldüğü hakkında ilk uyarlı açıklamayı yaptı. Lorca'nın ölümüyle ilgili bölüm, **Le Figaro Litteraire**'de, kitabın basılmasından birkaç hafta önce yayınlandı, Fransa ve İspanya'da geniş ilgi topladı.(1)

Lorca'nın ölümünün siyasal bir nedeni olduğunu havadan kanıtlara dayanarak reddeden Schonberg şu sonucu çıkarıyor: "Reste alors la vengeance; la vengeance de l'amour obscur." (Geriye intikam kalıyor; karanlık aşkın intikamı) **Non sequitur** (mantığa sığmayan sonuç) meydandadır; bundan çıkarılacak ikinci sonuç da insana özellikle haksız geliyor, çünkü Lorca intikam nedeniyle öldürülmüş olsa bile bu nedenin temelde mutlaka cinsel sapıklığa dayanması gerekmez. Örneğin, kıskançlık yüzünden olabilir; şairin yeteneği, ünü, vb., kıskanılıyordu.

Cinayetin sapık aşk rekabetinden ileri geldiğini ispat etmeye kararlı olan Schonberg, tezini destekleyecek kanıtlar toplamaya girişiyor.

Cevaplandırılması gereken ilk soru şu: Lorca'nın cinsel sapık rakibi kimdi? Meseleye dolaylı bir şekilde yaklaşıyor. En başından, cinayet müfrezelerinin, aşağılık "communistes retournés et de pédérastes" ("dönme komünistler ve oğlancılar") dünyasından devşirildiklerini söylüyor. Komünistlerle oğlancıların, doğal olarak, hangi kötü özellikleri paylaştıklarını görmek güç. Bundan başka, Granadalı katillerin, siyasal tarihçileri ne olursa olsun, oğlancılıklarıyla ün yaptıklarını gösteren hiçbir kanıt yok. Schonberg bu adamların

---

* Yakın zamanda, Schonberg'in takma bir ad olduğunu gösterecek kanıtlarla karşılaştım. O sırada Gallimard'da olan **Albert Camus,** 1955 yılında **Baron L. Stinglhamber** adında birinden **Garcia Lorca, L'homme et l'oeuvre** (Garcia Lorca. Kişiliği ve Eseri) kitabının basılmasını öneren bir mektup aldı. Camus kitabı geri çevirdi. Bu, Baron Stinglhamber'in "Schonberg" olduğunu gösteriyor ama ben kendim bu ip ucunu izledim. Herhangi bir yanlışlığı önlemek için Schonberg'in Fransızca kitabından yapılan aktarmalar orijinal dilinde verilmiştir.

Lorca'ya karşı şiddetli bir homoseksüel kin beslediklerini, bu kinin şairin ölmesi gerektiğine inanmış biri tarafından sömürüldüğünü ima ediyor. Şairin **Walt Whitman'a Kaside'**sinde "temiz" ve "kirli" eşcinseller arasında bir fark olduğunu iddia ettiğini, kirlileri "güvercin katilleri" olmakla suçladığını hatırlıyor; Lorca'nın sırf bu eşcinsel kardeşliğin Granadalı "kirli" üyelerini nefretle reddetmesi yüzünden, başka bir "temiz" eşcinsel Constantino Ruiz Carnero için yaptıkları gibi, onu öldürmeye karar verdiklerini iddia ediyor.(2)

Peki, bütün bunların arkasındaki iğrenç beyin kiminkiydi? Schonberg suçlunun Ramon Ruiz Alonso olduğunu ima etmeye başlıyor, bu yüzden Ruiz Alonso'yu yalnız eşcinsel yapmakla kalmayıp bir de "kirli" yapması gerekiyor:

Parmi ces Loups, dait-on compter le chef lui-même des bandes noires, Ramon Ruiz Alonso, sur qui deux témoignages laissent peser le soupçon d'inversion sexuelle? (İki tanık yüzünden cinsel sapıklık şüphesi altında kalan kara çeteler şefinin kendisini, Ramon Ruiz Alonso'yu da bu kurtların arasında saymak mı gerekiyor?)

Şefliği bir tarafa, Ramon Ruiz Alonso'nun bu çetelerin üyesi olmadığı üzerinde durdum. Adama yükletilen cinsel sapıklık suçunda da şüphe götürür bir yön yoktur.. Cinsiyet kurallarına uymayan ya da uymayanlara karşı gösterdiği tepkiyle tanınan Granada'da, bir kere olsun bu cins bir suçlama kulağıma çalınmadı. Aksine, Ruiz Alonso kadınlara düşkünlüğüyle tanınır. Erkekliğine şüpheler çekildiğini söylediğim zaman, öfkeyle bağırdı:

Öteden beri tam bir erkek olduğumu size temin ederim. Demek benim cinsel sapık olduğumu düşünüyor! M. Schonberg benim kadınlara karşı ilgimi göstermemi istiyorsa karısıyla kızlarını on beş günlüğüne bana göndersin. Benim cinsel beğenilerim hakkında ona gerçek bilgiler verirler!

O adama özgü bu kaba çıkış, doğal olarak, kendi başına yeterli bir kanıt olmaz (gizli güvensizlikleri bulunan birçok İspanyol **macho** buna benzer iddialarda bulunmuş olmalıdır) ama Ruiz Alonso'nun eşcinsel eğilimleri var idiyse bile iki ünlü film artisti olan Emma Penella ve Elisa Montes'in babaları olmayı becermiştir. Schonberg'in "iki tanığının şüpheleri" bence asılsızdır, Ruiz Alonso Lorca'yı kıskanmışsa bunun nedenleri bambaşka olmalıdır.

Schonberg bu eşcinsel Ruiz Alonso'nun, Lorca'nın Rosalesler'in evinde gizlendiğini öğrenince, "kara çetelerine" sokağı nasıl kuşattırdığını anlatıyor. Lorca'nın "kara çeteler" tarafından değil Sivil İdareden aldıkları emirle hareket eden dehşetli bir asker ve polis kalabalığınca tutuklandığını gösterdim. Schonber, bir kere daha, ya yanlış bilgi edinmiş, ya da kendi iddiasını gerçeğe tercih ediyor: çete üyelerinin hepsi cinsel sapık olduklarına göre (!) şairi onların tutuklaması iddiası için daha uygun.

Schonberg'in dediğine göre bu eşcinseller, Komünizmden dönmeler, oğlancılar, Elvira Sokağında bulunan bir bara sık sık giderlermiş. Federico kardeşliğin bir üyesiymiş ama "soylu" ve "temiz" olduğu için ötekileri küçük görürmüş. Bu yüzden onu öldürmeye karar vermişler:

C'est justement cette morgue supérieure qu'on lui a fait payer. Le meutre de Lorca, couvert par le politiqe, absous par la complicité du clergé de Grenade, qui ne risqua ni une intervention ni une protestation contre l'odieut massacre des innocents, sort d'une guerre de hannetons. C'est un règlement de comptes entre invertis.

(İşte bu küçümser gururu ona ödettiler. Politikanın arkasına gizlenen, günahsız insanların iğrenç kıyıma karşı ne bir mücadelede ne de protestoda bulunan Granada kilisesinin suç ortaklığıyla aklanan Lorca'nın alçakça öldürülmesi olayı, sapıklar savaşından çıkmıştır. Sapıklar arasında bir hesaplaşmadır.)

Eşcinsel rakipler arasında bir hesaplaşma. Fakat Lorca'nın düşmanı kimdi? Schonberg, dolambaçlı açıklamalarının sonunda bir noktaya varıyor, hiç beklenmedik, kanıtı olmayan bir suçlama yapıyor:

Un règlement oû la jalousie, la perversité de don Gabriel Morcillo, peintre d'éphèbes, ne restèrent pas puls étrangères qu'au crime du bar de la rue Elvira commis par un de ses élèves. Entre et Morcillo s'était creusé une cassure empoisonnée, traitresse... Mais devenu personnage officel et peintre du Régime, pour avoir su à temps retourner sa veste, Morcillo est tabou. D'autres que lui se sauvèrent, au même prix, le prix d'une délation.

(Delikanlıların ressamı don ***Gabriel Morcillo'nun*** *kıskançlığının, ahlâk bozukluğunun, tıpkı öğrencilerinden birinin işlediği Elvira Sokağı cinayetinde olduğu gibi, yabancı kalmadığı bir*

hesaplaşma. Lorca ile Morcillo arasında zehirli, sinsi bir uçurum açılmıştı... Zamanında tornistan yapmasını bilmesi sayesinde resmi bir kişi ve rejim ressamı olan Morcillo 'dokunulmaz'dır. Ondan başkaları da aynı fiatı, gammazlık bedelini ödeyerek kurtulmuşlardır.)

Claude Couffon'un, kendi makalesini eleştiren bir mektubuna yazdığı cevapta Schonberg (iki mektup da **Le Figaro Littéraire**'de 13 Ekim 1956 tarihinde yayımlandı), suçlamasında kararlı olduğunu açıkça belirtti:

Quant au dénonciateur, nommé en toutes lettres, le lecteur saura bien le trouver.(3)

(Açıkça bildirilen muhbire gelince, okur onu kolaylıkla bulacaktır.)

Böylece, tanınmış Granadalı ressam Gabriel Morcillo Lorca'nın ölümünden sorumluydu. Ramon Ruiz Alonso tutuklama işine karışınıştı ve şaire karşı eşcinsel bir kıskançlık besliyordu ama Morcillo ilk ihbarı yapmıştı, "hesapları görmeye" kararlı eşcinsel rakipti.

Suçlama çok ciddi, özellikle Schonberg'in iddialarını doğrulayacak hiçbir kanıt göstermemesi yüzünden daha ciddi. Schonberg'in, aralarında açılan zehirli uçurumdan söz ederken ima ettiği gibi Federico, ressamın Granada'da eşcinsel diye bilinmesiyle birlikte (buna rağmen evli ve çocuk babasıdır) gerçekte, hiçbir zaman Morcillo'nun yakın bir dostu olmamıştı. Şehirde, Morcillo'nun şairin ölümünde herhangi bir şekilde parmağı olduğunu ileri süren kimseye rastlamadım. Gerçekte, hem Morcillo hem de Lorca'nın birçok dostu, özellikle Miguel Ceron, Schonberg'in suçlamasını iğrenç diye reddettiler. Bu kitap İspanyol dilinde yayımlandıktan birkaç ay sonra Granada'dan bir tanıdık mektup gönderdi:

Gabriel Morcillo, Lorca'nm öldürüldüğünü Café Royal'da duydu. Bana kendisi anlattı. Bira içerken, Trescastro özellikle onun yanma gelerek: "Don Gabriel, koca kafalı şair dostunuzu bu sabah hakladık," demişti. Morcillo titremeye başladığını, mümkün olduğu kadar tez zamanda **carmen**ine dönüp iki ay bahçesinde gizlendiğini söylüyor. Onu iyi tanırım. Schonberg'in iğrenç suçlaması yersizdir. Granada'daki bütün öteki sanatçı ve aydınlar gibi, Marcillo da korku içindeydi.

Schonberg'in Marcillo hakkında edindiği bilginin kaynağı kimdi? Suçlamasının dayandığı kanıtları bize neden bildir-

miyor? Bundan başka, Schonberg'in değindiği öteki cinayetin. Elvira Sokaktaki rezil barda işlenen cinayetin de (bunu teşhis etmeyi başaramadım) Morcillo ile bir ilgisi yoktu. İhtiyar bir eşcinseli öldüren sözü geçen öğrenci Morcillo'nun değil o sırada (on yıl kadar önce) Granada'da oturan Güney Amerikalı bir ressamın **protégé**siydi (himayesi altında). Schonberg Morcillo'yu, hiçbir kanıt göstermeden, Lorca'nın öldürülmesiyle suçladı. Böyle bir davranış hoşgörülür şey değil.

Yukarıda iddiasına eklediği dipnotta Schonberg diyor ki: Le dossier de Lorca aux archives du ministère de l'intérieur confirme le nôtre. Un récent article de la **Tribune de Genève á propos de la** représentation de **Yerma,** s'exprime dans le même sens.

İç İşleri Bakanlığı arşivindeki Lorca dosyası bizimkini doğruluyor. **Tribune de Genève'**de son zamanlarda çıkan, **Yerma'**nın sahneye konmasıyla ilgili bir makalede de aynı şeyler söyleniyor.

Bu dipnotun ilk cümlesini okuyan okur, Schonberg'in bu kadar güvenle değindiği dosyayı kendi gözleriyle gördüğünü sanır. Ama, **A la recherche de Lorca** (Neuchâtel, A la Baconnière, 1966) kitabının İsviçre'de sonradan yayımlanan nüshasında bunun böyle olmadığını öğreniyoruz. Orijinal Fransız baskısının yeniden ele alınmasından ibaret olan bu kitapta Schonberg, şairin ölümü eşcinsel "hesaplaşma" diye yorumladığı bölüme iki paragraf daha katmış.

Bunların birincisinde, Madrid'de İç İşleri Bakanlığı'nda saklanan Lorca dosyasına yeniden değiniyor, dosyayı kendisi görmemekle birlikte dosya hakkındaki bilgiyi çok güvenilir bir kaynaktan aldığını okurlarına bildiriyor.

Dipnotun ikinci cümlesi, Schonberg'in kitabının Fransızca baskısının Ekim 1956'da yayımlanmasından az önce, **Tribune de Genève'**de "à propos da la représentation de **Yerma**" (**Yerma** temsili karşısında) yayımlanan bir makaleye değiniyor. Yazar söz konusu makale hakkında kesin bilgi vermediğinden insan, makalenin Schonberg'in tezini ne dereceye kadar "doğruladığını" görmek isterse, gazetenin eski sayılarını taramak zorunda kalıyor. O sıralarda **Tribune'**de Lorca hakkında iki kısa yazı çıktı ama bunların yalnız bir tanesinde **Yerma'**nın Cenevre'de sahneye konduğuna değiniliyor. Bu yazı 8 Aralık 1956'da "**Yerma** à la Comé-

die" başlığıyla çıktı ve Lorca'nın ölümüne hiçbir şekilde değinmedi. O zaman Schonberg ikinci makaleden söz ediyor olmalı. Bu yazı, "Une fleur de set et d'intelligence" "à la bouche/II y a vingt ans/FEDERICO GARCIA LORCA" başlığı ve Jacques Givet imzasıyla 31 Mayıs 1956'da yayımlandı. Şairin son günleri hakkında hem kıt, hem de ahmakça bilgileri içeren bu kısa makale, ne kişisel bir araştırmaya ne de şairin eserinin yeterli bir şekilde tanınmasına dayanıyor. Givet, Brenan, Couffon ve Schonberg'in yaptığı araştırmalardan habersiz görünüyor ve yargılanmadan idam edilmesi dışında şairin ölümü hakkında pek az şey bilindiğini ileri sürüyor. Bununla birlikte (Schonberg'in dikkatini çeken de herhalde bu olmuştu) aşağıdaki iddiayı ortaya atıyor:

II serait hasardeux d'affirmer, comme on s'est risqué à le faire, qu'on a voulu tuer en lui le poéte de la révolution espangnole, puisqui'il n'était pas, politiquement parlant, angagé dans la bataille.

(Bazılarının yaptığı gibi, onun kişiliğinde İspanyol devriminin şairini öldürmek istediklerini öne sürmek tehlikeli olur çünkü, siyasal bakımdan, savaşa katılmamıştı.)

Schonberg, teorilerini hiçbir anlamda "doğrulamayan" Givet'nin makalesine mi değiniyor? Ya da dikkatle aranmasına rağmen gözden kaçan, aynı zamanda yayımlanmış başka bir fıkraya mı? Schonberg, **Tribune de Genève**'de hangi yazının, kendi gözüyle görmediği İç İşleri Bakanlığı dosyasıyla "s'exprime dans le même sens" (aynı anlamda) olduğunu kesinlikle bildirse çok yardımı dokunacak.

Schonberg'in, "eşcinsel" iddiasını sözde desteklemek için eklediği bu doğrulayıcı yazıları inceledikten sonra öteki açıklamalarına bakabiliriz.

Federico Garcia Lorca. El hombre – La obra (Meksika, Compania General de Ediciones, S.A., 1959), kitabının Meksika baskısında Schonberg, ikinci önsözde, 1956 Fransız baskısının bazı yönlerini beğenmeyen eleştirmenlere karşı kendini savunuyor, bunları bozmak için üç yeni "pekiştirme" belgesi getiriyor.

İlk önce, Lorca, Luis Rosales ve bu grubun başka üyelerini tanıyan birinden "imzalı" bir mektup aldığını, bu adamın mektubunda Schonberg'in kitabında okuduklarının doğru olduğunu bildirdiğini söylüyor. Yazar, bundan sonra, ona mek-

tup yazanın Lorca'nın tutuklanması ve katledilmesi hakkındaki bilgiyi Luis Rosales'den aldığını ileri sürüyor! Bundan Rosales'in yorumuyla Schonberg'inkinin birbirine uyduğu sonucu çıkıyor ki gerçeğe bundan daha uzak birşey olamaz. Rosales, bana Schonberg'in tezini, kitabındaki başka birçok ayrıntılarıyla birlikte reddettiğini söyledi. Bu yüzden Schonberg'in isimsiz mektup yazarına Rosales'in Lorca'nın eşcinsellik yüzünden öldürüldüğünü söylemiş olması imkansız, çünkü böyle bir düşünce hiçbir zaman aklından geçmemiştir; bundan başka, Lorca'nın ölümünden sorumluluğu hiçbir zaman, Schonberg'in yaptığı gibi, ressam Gabriel Morcillo'ya yüklememiştir. Böylece, sözü geçen mektubun Schonberg'in tezini doğrulama bakımından hiçbir değeri yoktur.

Schonberg, bundan sonra, Cizvit edebiyat dergisi **Brotéria**'da çıkan bir nota değiniyor. **Revista contemporânea** (Lizbon, No. 5 (1956), s. 480-1). "A morte de Garcia Lorca" başlıklı bu kısa yazının yazarı "M.A." diye biri, Lorca'nın ölümü üzerine Granada'da araştırmalar yaptığını iddia ediyor. Schonberg'le aynı sonuca vardığını bildiriyor, Couffon'un **Figaro**'da yayımlanan makalesini "roman" diyerek küçümsüyor. Kişisel araştırmalar yaptığını iddia etmesine rağmen M.A. Lorca'nın ölümüyle ilgili hiçbir yeni bilgi vermiyor, bu yüzden de 36 satırlık notu Schonberg'in tezinin "doğrulayıcısı" olarak dikkate almaya değmez.

Schonberg'in, eleştiricilerini mat etmek için gösterdiği son yeni "kanıt", şüphesiz, en sudan olanı:

İddiamızı pekiştiren bu gerçek tanıklıklara, Lorca'nın eski bir dostu olan namlı bir şarkıcının itirafını eklememiz gerekir mi? Bu şarkıcının şairin ölümü hakkında verdiği sırlar Paris'in edebiyat çevrelerinde çok iyi bilinir.

Okur bu soruya en uygun cevabın ne olabileceğini kendi bulabilir.

Ortada, Schonberg'in kitabının İsviçre baskısındaki, geçerken kısaca değindiğimiz, ek bilgiler kalıyor. Burada, şairin ölümünden sorumlu kişi olarak Gabriel Morcillo'nun adı açıkça verilmiyor: artık "Don G. M." (s. 119) diye gösteriliyor. Bundan başka Schonberg, İç İşleri Bakanlığı'nın, kendi gözüyle görmediği Lorca dosyasında şairin ölümü hakkında neler söylendiğini öğrenmiş:

Au dire de qui l'a su, et qui l'atteste sous la garantie d'une voix tout-à-fait autorisée et peu suspecte, outre le coup dans

le dos de M., un autre bras, celui du Commandeur (Valdés?), s'est exercé par l'entremise de Ruiz Alonso. Moins odieuse que le première, pour autant qu'ene vengeance puisse trouver son excuse, c'était la vindicte du père outragé d'un triste adolescent antraîné dans le vice par Lorca, pour joindre sur sa tête, au drame da la trahison, celui de l'assouvissement d'une justice immanente. De Thesée cette fois, l'ombre irritée, sur le coupable s'abattait.

(Bunu bilenin söylediğine göre –söylediğini de yetkili ve güvenilir bir tanıkla ispat ediyor– M.'nin arkadan vurmasından sonra başka bir kol, Komutanın (Valdés?) kolu Ruiz Alonso'nun aracılığıyla harekete geçti. Eğer öç almak mazur görülebilirse, bu birinciden daha az iğrençtir, Lorca'nın kötü yollara saptırdığı zavallı bir gencin babasının intikam alma hırsından ileri gelmektedir; hainliğin dramıyla kaçınılmaz adaletin yerine getirilmesinin başının üstünde birleştirilmesidir. Bu kere, Thésée'nin kızgın gölgesi, suçlunun üstüne iniyordu.)

İç İşleri Bakanlığı'nda Lorca hakkında resmi bir dosya bulunduğu anlaşılıyor, bu suçlamalar dosyada yer almış bile olabilir. Yalnız, otuz yıldır Hareketi, şairin ölümünün sorumluluk yükünden kurtarmaya çabalayan kişilerin kurduğu bu dosyaya güvenilebileceğini sanmak gülünç olur. Destekleyici bir kanıt göstermeden bu suçlamaları tekrarlamakla Schonberg tezini çürütmüştür. Gerçekten, şairin ölümünün eşcinsel nedenlere dayandığı hakkındaki apriori teorilerinin doğru olduğunu ispat etmekte tam başarısızlığa uğramıştır. Getirdiği kanıtlar dikkatle incelenince yıkılıyor, yaptığı araştırma gelişi güzel, Lorca'nın öldürülmesinin sorumluluğunu isyanın liderlerinin sırtından alıp kendi başına hareket eden özel kişilere yüklemeye çalıştığı belli oluyor. "Açıklamalar"ı İspanya'da onun için bu kadar büyük bir sevinçle karşılandı. Daha önce gördüğümüz gibi (Bölüm On) Franco'nun propagandacıları kitabındaki ana ayrıntıları kendi maksatları için kullanmakta vakit kaybetmediler. Schonberg sayesinde, Lorca'nın ölümü 1956 yılından sonra iğrenç bir "affaire de moeurs" –ahlâk meselesi– olarak tanımlanabilir, Granadalı Milliyetçi yetkililer de sorumluluktan kurtuluyordu.

EK E

Arap Yazarlarının Ainadamar* Hakkında Başka Yazıları

1. İbn el-Hatib (1313-74). En Büyük Granadalı Arap tarihçisi, V. Mehmet'in veziri, şiirleri Elhamra duvarlarını kaplayan şair İbn Zamrak'ın hocası olan İbn el-Hatib'in de Ainadamar'da bir yeri vardı. İlk önce, o noktanın düz yazı tarifi:

Gözyaşı Çeşmesi Güney Pınar'a** eğiktir ve Alfacar Dağının eteklerindedir. Yol kenarında kanallanan suyla taşar ve olağanüstü bir yeri vardır. Tanrı bu yere hoş meyvalıklar, eşsiz bahçeler, ılımlı bir iklim ihsan etmiştir. Güzel manzaralara hakim olmasından başka suyu da tatlıdır. İyi korunan saraylar, halkın devam ettiği tapınaklar, yemyeşil mersin ağaçları arasında yüksek evler ve sağlam yapılar bulunur. Bundan önce orada oturan bilginler ve okumuşların zararına, işsiz zenginler buraya üşüşmüşler, bol para dökmüşlerdir. Devlet memurları burada yer almak için birbirleriyle yarış etmişler, zamanla burası dünyanın diline düşmüş, güzelliğinin yankıları, orada oturanlar ya da gezmeye gelenlerin şiirlerinde dile gelmiştir.(1)

İbn el-Hatib bu ateşli tariften sonra kendi yazdığı iki şiirden dizeler veriyor. İkinci şiirini havuzun yakınındaki sarayın kubbelerinden birinin içine hakkettirmiş:

Ah Ainadamar, tanışıklığımız süresince inci gibi saçılan yılların kaçını geri verebilirsin? Tatlı meltemlerin geceleri soğuk ve nemli esince, sana karşı ateşli bir sevgi içimde kabarıyor.

Ainadamar gerçek bir göz*** olsaydı, o zaman...****

Ne zevk ve sefa atlarının koşu alanı olmaktan, ne de yumuşak kayrası verimli bir otlak sağlamaktan bir an uzaklaşmıştır.

---

* Bu ekteki bilgiler ve çeviriler için dostum, Lancaster Üniversitesi'nden Dr. James Dickie'ye borçluyum. Ainadamar'da birlikte yaptığımız gezileri zevkle anıyorum.

** Belki burası bugün Alfacar'da **Fuente Chica** ("Küçük Havuz") diye bilinen yerdi.

*** Ain Arapça'da hem göz hem de pınar anlamına geliyor. (İngilizce'ye çevirenin notu).

**** Yazı hataları bu noktada metni anlaşılmaz bir hale sokuyor (İngilizce'ye çevirenin notu).

(O kadar parlak ki) Süreyya Burcu ona mesken olmak ister; Köpek Burcunun en parlak yıldızı onu övmek ister (bahar günlerinin sıcağında bile suyun bolluğundan dolayı), el-Mu* da onu gözetir.

2. El Fakih Ebu'l Hasım İbn Kuteyye. İbn el-Hatib tarafından aktarılan üç şiirden dizeler:

Otlaklarında yiyin içerek geceyi Ainadamar'da geçirdim ve meskenlerinde aşkla doydum.

Doğu rüzgârı ne zaman esse bana kokusunu getirir ve kaybettiğim sevgilimi hatırlatır.

Yıldızları iyi günlerin geleceğini müjdelerken, Ainadamar'da bir aşk birleşmesi gecesi oldu,

Güzelliğin esrarını çözdüğü ve umudun gölgesinin tepelerde sürdüğü bir gece.

Geceyi geçirdik, yanakların bahçesinde çiçekler, bahçedeki güllerin arasında yanaklar vardı,

Göğüslerin ortasında elmalarımız kırmızı, narlar dolgun ve yuvarlaktı;

*Şiddetli bir ihtiras ve güzel bir kadın ciğerlerimizden** aşkın sınırlarını ve kapsamını öğrendi.*

*Ainadamar görenin gözlerini bağlar, onun için onun...***, seyrederken gözlerini kurtarın,*

aşka eğiliminiz varsa o noktada durun çünkü, tepelerinde yabani inekler otlar;

orada nergisin elini sıkın, çiçekler arasında yoldaşlığın yanaklarından öperek;

düşüncelerinizin susuzluğunu giderecekleri vadilerde ve tepelerde onları serbestçe alın.

Böyle bir pınar Zamanın olgunlaştırdığı bir şaraptır, onun için, onu içerken, zamanın değişikliklerinden korkma.

*Size Hüsrev'den ve ondan önce gelen Sasan'dan bahsedebilirdi, ve ölümü bir asmanın ölümsüzleştirdiğini söze bildirebilir.*****

---

* El-Mu bir yıldız ya da takım yıldızdır, bunu tam tayin etmek için astronomi hakkında eserleri incelemek gerekiyor. Sözcüklerde bulunmuyor (İngilizce'ye çevirenin notu).

** Araplar için aşkın yeri karaciğerdir (İngilizce'ye çevirenin notu).

*** Yazı hatası yüzünden anlaşılmamıştır. (İngilizce'ye çevirenin notu).

**** Sasan, I. Ardaşir'in MS 226'da kurduğu yeni-İran İmparatorluğunun Sasanî hanedanına adını vermiştir. I. Hüsrev de (531-597) bu hanedanın en kuvvetli hükümdarıydı. Araplar, İberya yarımadasını zaptetmeden bir yüzyıl önce, 637 yılında Sasanî İmparatorluğu'nu ele geçirmişlerdir.

O tempora, o mores! (Ey zaman, ey adetler!) Ainadamar saraylarından bugünkü toprak üstünde bir iz bile kalmamıştır. Günümüzün müteahhitleri pınardan faydalandılar; birkaç yıl önce de Fuente Grande yakınlarında bir yüzme havuzu yapıldı. Otelden başka çevredeki küçük villalara büyük rağbet gösteriliyor. Genç Kuşaktan Granadalılar Ainadamar'ı yeniden keşfetti. Bunların çoğunun, Arap'lardan ya da daha yakın ve korkunç ilişkilerden haberi olmasa gerek. Hafta sonlarında burası, merkezden gelen piknikçilerle kaynıyor.

EK F

Garcia Lorca'nın Ölümü Üzerine İmzasız Bir Balad

1966 yazının bir öğle sonrasında, Oberlin College, A.B.D.'de İspanyolca profesörü Dr. Sanford Shepard ile karısı Helen, Granada'daki şiirin **carmen**lerinin bahçesinde geziniyorlardı. Bayan Shepard çiçeklerin arasında üzerinde yazılar bulunan kirli bir kâğıt parçası buldu. Kâğıdı eline alınca Lorca'nın ölümü üzerine bir şiir karalanmış olduğunu hayretle gördü. Kâğıdın üzerinde "Ebedi Mutluluk Veren Meryem Anamızın Sosyal Güvenlik İşçileri Birliği Ulusal Enstitüsü" ("Hermandad de Nra. Sra. del Perpetuo Socorro de Funcionarios des Instituto Nacional de Prevision") başlığı vardı.

Şiirde, Çingenelerin üzüntü içinde, şairi Albaicin'in arkasında yükselen ve tepesinde Saint Michael Kilisesinin bulunduğu Cerro del Aceituno (Zeytindağı) bayırlarında gömüşlerini anlatıyor. **Saint Michael Baladı**'nda Lorca her 29 Eylül günü Albaicin'den geçerek kiliseye giden ve Bernardo Mora'nın yaptığı muhteşem Başmelek heykelini ululamaya gelenleri anlatıyordu. İmzasız baladda şairin oraya gömüldüğünün ileri sürülmesi uygun düşüyor. Ağıtın sanat bakımından pek bir değeri yok ama sadeliği ve içten duygusu çok dokunaklı:

Calle Real de Cartuja
y la Cuesta de Alhacaba,
Plaza Larga y Albaicin,
a hombros de seis gitanas.
Por siete cuestas arriba
al filo de la manana,

va Federico Garcia
a hombros de seis gitanas.

Al Cerro del Aceituno
se lo llevan a enterrar
solo gitanos dalante
solo gitanos detras,
y solo suena en el aire
un cante, la solea.

Solea con la solea
(escarcha) en aquella aurora
(moja) tus huesos llorando
Solea, Solea Montoya.

Altı çingene kadının omuzlarında Rael de Cartuja Sokağı ve Alhacaba Tepesinden yukarı, Larga Meydanı ve Albaicin'den geçerek

Federico Garcia, tam şafak sökerken, altı çingene kadının omuzlarında yedi tepeyi tırmanıyor.

Onu gömmek için Cerro del Aceituno'ya götürüyorlar, önünde ve arkasında yalnız çingeneler var, havada yalnız solea nağmesi duyuluyor.

Solea, ah solea, (kırağı) şafakta (ıslatır) kemiklerinizi gözyaşlarıyla, Solea, Solea Montoya.*

* **Solea (soladad,** yalnızlık, kelimesinin Endülüslülerce söylenişi) sıkıntı ve acı çekmekten bahseden bir flamenco şarkısıdır. Soledad Montoya, **soleanın** bir simgesi, Lorca'nın baladı **Romence de la pena negra'**da görülüyor.

NOTLAR

Notlar boyunca, Federico Garcia Lorca, **Obras Completas**'a (Madrid Aguilar, 5. baskı, 1963) kısaca "Aguilar", **El Defensor de Granada'ya da El defensor** diye değiniyor.

BÖLÜM BİR

1. Richard Ford, **A Handbook for Travellers in Spain** (London, John Murray, 1845), s. 367.
2. Daha kesin olarak, Lorca'nın annesi, 25 Temmuz 1870 tarihinde saat 10 p.m.'de, I. Solario Sokak, Granada'da doğmuştur. Babası, Granada yerlisi Vicente Lorca, annesi de vegada Atarfe'den Conception Romero idi. Ayrıntılar, Belediye Sarayındaki Granada Doğum Kayıtları, 1870, No. 126'dan alınmıştır.
3. Agular, ss. 1754-5.
4. Aguilar, ss. 1770-1.
5. Aguilar, s. 298.
6. Karl Baedeker, **Spain and Portugal. Handbook for Travellers** (Leipzig, 2. baskı, 1901), ss. 379-80.
7. Victor Hugo, **Granade, Les Orientales**'da (1829).
8. Yukarıdaki not 1'e bakınız.
9. Aguilar, s. 43.
10. Ford, s. 363.
11. Aguilar, ss. 7-8.
12. José Mora Guarnido, **Federico Garcio Lorca. Testimonio para una biografia** (Buenos Aires, Losada, 1958).
13. J. B. Trend, "A poet of Arabia", **Alfonso the Sage and Other Spanish Essays**'de (London, Constable, 1926), ss. 155-61.
14. Miguel Ceron ile konuşma, Granada, Temmuz 1971.
15. Aguilar, s. 1700.
16. Aguilar, s. 129.
17. Aguilar, s. 124.

BÖLÜM İKİ

1. **Nuevo Ripalde enriquecido con varios apéndices** (14. baskı, 1927). J. B. Trend tarafından aktarılmıştır, **The Origins of Modern Spain** (Cambridge, 1934), s. 63.
2. Gerald Brenan, **The Spanish Labyrinth** (Cambridge, 1960), s. 53.
3. Gerald Brenan, **The Spanish Labyrinth** s. 236: "Cumhuriyetin ilanından ancak iki hafta sonra, İspanya'nın Baş Kardinali, Mgr Segura, Hıristiyan cemaatine hitap eden Hükümet aleyhine şiddetli bir mektup yayımlamıştı."

4. Bütün ayrıntılar José Venegas'ın, **Las elecciones del Frente Popular'**m-dandır (Buenos Aires, Patronata Hispano-Argentino de Cultura, 1942).
5. 1932 tarihli Seçim Kanunu ilk kez kadınlara seçim hakkı tanımıştı, Solun 1933'de seçim sandıklarında uğradığı yenilginin İspanyol Katolik kadınlarının onlara seçim hakkı veren hükümete karşı oy kullanmalarından ileri geldiği sık sık iddia edilmiştir. Örneğin, Granada'dan 1933 yılında adaylığını koyan Sosyalistlerden biri, rahibelerin manastırlarından çıkarak Cumhuriyet aleyhine oy kullanmaları için kilise yetkililerinin nasıl özel bir izin verdiğini anlatıyor (Maria Martinez Sierra, **Una mujer por caminos de Espana,** Buenos Aires, Losada, 1952, s. 87). Yazar, rahibelerin verdiği oyların seçim sonuçlarını belirlediğini iddia eder gibi görünüyor. Gerçek, herhalde, kadınların oylarının seçim sonuçlarında pek az –eğer olduysa– etkisi olduğudur. Kadınların çoğunluğu erkekleriyle birlikte oy vereceklerine göre seçime katılmalarının sonucu, verilen oy sayısını artırmaktan başka bir şey olmamıştır. Ek. Venagas, s. 19.
6. Brenan, s. 265.
7. Brenan, s. 267.
8. Brenan, s. 267.
9. Brenan, s. 269.
10. Brenan, ss. 286-9.
11. **El Defensor,** 21 Kasım 1933.
12. **El Defensor,** 15 Aralık 1934.
13. Marcelle Auclair, **Enfances et mort de Garcia Lorca** (Paris, Seuil, 1968), ss. 330-2.

BÖLÜM ÜÇ

1. **El Defensor,** 17 Şubat 1936, s. 4.
2. **El Defensor,** 19 Şubat 1936, s. 4.
3. **El Defensor,** 17, 18, 19 Şubat 1936, çeşitli yerlerde.
4. Brenan, s. 298.
5. Brenan, ss. 298-9.
6. **El Defensor,** 9 Mart 1936.
7. **El Defensor,** 22 Şubat 1936.
8. **El Defensor,** 21 Şubat 1936.
9. **El Defensor,** 10 Mart 1936.
10. A. A. Gollonet Megias ve J. Morales Lopez, **Rojo y azul en Granada** (Granada, 1937), s. 37.
11. **El Defensor,** 12 Mart 1936.
12. **Historia de la Cruzada Espanola,** resmi Milliyetçi savaş tarihi. Ayrıntılar Bibliyografyanın 5. bölümünde. Bütün aktarmalar III. Cilt, XI. fasıldadır. Bundan böyle, **Cruzada.** Bu akt. s. 276.
13. **Cruzada,** s. 280.
14. **Ideal,** 25 Ağustos 1936. **Ideal,** trende dinamit yükü olduğundan söz etmiyor. Bu ayrıntıyı, sevkiyatı yöneten Miguel Rosales'den öğrendim.
15. Gollonet ve Morales, ss. 41-7.

16. Gollonet ve Morales, s. 47: "(Yeni Vali Farmasonluk Örgütünün ileri gelenlerinin ve Yahudiliğin sadık bir uşağıdır.)"
17. Gollonet ve Morales, ss. 41-2; **El Defensor,** çeşitli yerlerde; **Cruzada,** s. 276.
18. José Maria Gil Robles, **No fue posible la paz** (Barcelona, Ariel, 1968), s. 558.
19. **El Defensor,** 4 Mayıs 1936.
20. Brenan, s. 302.
21. Stanley Payne, **Falange. A History of Spanish Fascism** (Stanford University Press and Oxford, 1962), s. 95.
22. **Cruzada,** s. 275.
23. Ayrıntılar Valdés'in, **Ideal'**in 25 Temmuz 1936 sayısında yayımlanan, şişirilmiş biyografisinden alınmıştır.
24. José Rosales'le konuşma, Granada, Nisan 1966.
25. Claude Couffon, "Le crime a eu lieu à Grenade..." **A Grenade, sur les pas de Garcia Lorca'**da (Paris, Seghers, 1962), ss. 59-115. Bu referanslar ss. 70 ve 98. Bu, Couffon'un, **Le Figaro Littéraire,** Paris, No. 278, 18 Ağustos 1951'de yayımlanan makalesi, "Ce que fut la mort de Federico Garcia Lorca"nın tam metnidir. Jean-Louis Schonberg'in "Enfin la vérité sur la mort de Lorca! Un assassinat, certes, mais dont la politique n'a pas été le mobile" yazısı, **Le Figaro Littéraire,** No. 545, 29 Eylül 1956'da çıktı. Yazı Schonberg'in **Federico Garcia Lorca** (Paris, Plon, 1956) kitabında ss. 101-18'e alındı. Bütün referanslar buradan alınmıştır.
26. **Cruzada,** s. 276.
27. Gollonet ve Morales, s. 53; **Cruzada,** s. 276.

BÖLÜM DÖRT

1. José Luis Cano, **Garcia Lorca. Biografia ilustrada** (Barcelona, Ariel, 1962), s. 119.
2. Aynı eser, s. 119.
3. Aynı eser, ss. 119-20.
4. Aynı eser, s. 120.
5. **Ayuda!,** Madrid, No. 7, 1 Mayıs 1936. Rafael Alberti'nin karısı Maria Teresa Leon, metnin bir kopyasını Robert Marrast'a verdi. Marrast bunu Fransızca'ya çevirerek "La dernière interview de Garcia Lorca", **Les Lettres Françaises,** 14-20 Kasım 1936, yazısında verdi.
6. Marie Laffranque, "Pour l'étude de Federico Garcia Lorca. Bases chronologiques", **Bulletin Hispanique'**de, Bordeaux, 1963, ss. 333-77. Bu referans, s. 375.
7. Cano, s. 122; **El Sol,** Madrid, 23 Mayıs 1936.
8. Damaso Alonso, **Poetas espanoles contemporaneos** (Madrid, Gredos, 1958), s. 173.
9. Aguilar, s. 1812.
10. Gabrial Celaya, **"Un recuerdo de Federico Garcia Lorca", Realidad'**da. **Revista de culture y politica,** Rome, No. 9, Nisan 1986.

11. Aguilar, s. 1814.
12. Aguilar, ss. 1816-7.
13. Aguilar, s. 1813.
14. Bu mülakat Antonio Otero'ya verildi ve Madrid dergisi **Mundo grafico**'da 24 Şubat 1937'de yayınlandı. Robert Marrast bunun Fransızca çevirisini 1963 yılında yayınladı (bk. yukarıdaki 5 sayılı not) ve Otero bu yazıyı, orijinal İspanyolca, **La Torre,** Puerto Rico, No. 48, Ekim-Aralık 1964'de, yeniden yayımladı.
15 Lorca'nın ilk öğretmeni Antonio Rodriguez Espinosa'nın anılarından seçmeler, Marie Laffranque tarafından çevirilerek **Federico Garcia Lorca**'sında (Paris, Seghers, Collection "Théâtre de tous les temps", 1966) yayımlanmıştır, ss. 107-10.
16 Hugh Thomas, **The Spanish Civil War** (London, Eyre and Spottiswoode, 1961), ss. 120-7. Bu aktarma, s. 125.
17. Rafael Martinez Nadal, "El ultimo dia de Federico Garcia Lorca en Madrid", **Residencia**'da. **Revista de la Residencia de Estudiantes,** Aralık 1963'de Meksika'da yayımlanan anı nüshası. Makale Martinez Nadal'ın **"El publio": Amor, teatro y caballos en la obra de Federico Garcia Lorca**'sında yeniden basılmıştır, (Oxford, The Dolphin Book Co. Ltd, 1970), ss. 9-15.
18. Marcelle Auclair, s. 369.
19. Yukarıdaki 15 sayılı nota bk.
20. Cuffon, s. 70.
21. Yukarıdaki 15 sayılı nota bk.
22. Damaso Alonso, s. 173.
23. Lorca'nın özel kâğıtları arasında gerçeküstü oyunu, **El publico**'nun metni bulundu. Bu metin hâlâ Martinez Nadal'dadır. Nadal, yakın zamanlarda, bu oyunun ayrıntılı bir incelemesini yayımladı. (bk. yukarıdaki 17 sayılı not.)
24. Ramon Ruiz Alonso, **Corporativismo** (Salamanca, 1937, s. 15).
25. Ruiz Alonso ile konuşma, Madrid, 1966.
26. Ruiz Alonso, ss. 249-50.

BÖLÜM BEŞ

1. Thomas, ss. 131-4.
2. Thomas, s. 134.
3. Thomas, s. 135.
4. Thomas, ss. 136-8; **Cruzada,** ss. 169-85.
5. **Ideal,** 29 Temmuz 1936, s. 2.
6. **Cruzade,** s. 183.
7. **Thomas,** s. 138.
8. Gollonet ve Morales, ss. 64-5.
9. **Ideal,** 19 Temmuz, s. 3.
10. Gollonet ve Morales, ss. 65, 69, 82.
11. Granada'da, Torres'i iyi tanıyan ve onunla birlikte hapiste yatan bir adamla görüştüm. Valinin, Cumhuriyet aleyhine kurulan fesattan, artık çok geç oluncaya kadar haberi olmadığı görülüyor.

12. **Cruzada,** s. 278.
13. **Ideal,** 19 Temmuz, s. 2.
14. **Cruzada,** ss. 278-9.
15. **Cruzada,** ss. 279-81
16. **Cruzada,** ss. 281-2.
17. **Cruzada,** s. 284. Gollonet ve Morales'e göre Valdés'in yanındaki Falanjistler bunlardır: Enrique Iturriaga, José Rosales, Cecilio Cirre, José Gamiz Gonzalez, Aureliano Castilla, José Nestares, Alberto Sanchez, José Diaz Pla, José Rubi Fernandez, Fernando Estévez, José Molina Plata, Peregrin Rodriguez Munoz, Vicente Alonso, Manuel Garrido Marquez, Pablo Sierra, Manuel Romancho, José Alvarez, Santiago Cardel, Antonio Rosales, Komutan Tapia, Ramon Lopez Cuervo, Gonzola Martinez Gandia ve Santiago de la Torre.
18. **Ideal,** 21 Temmuz, s. 1.
19. **Cruzada,** s. 284.
20. **Ideal,** 21 Temmuz, s. 3.
21. **Ideal,** 21 Temmuz, s. 3.
22. **Cruzada,** s. 288.
23. **Ideal**'de 21 Temmuz tarihinde 1. sayfada basıldı.
24. **Cruzada,** s. 286.
25. **Ideal,** 21 Temmuz, s. 1.
26. **Ideal,** 21 Temmuz, s. 4.
27. **Cruzada,** s. 288.
28. **Ideal,** 22 Temmuz, s. 4.
29. **Ideal,** 22 Temmuz, s. 1.
30. **Ideal,** 23 Temmuz, s. 4.
31. **Ideal,** 23 Temmuz, s. 3. **Cruzada**'ya göre, s. 297, bu uçaklar, Sevil'e saldıran bombardıman uçaklarını korumak için, Madrid'den gönderilmişti. Armilla'nın asilerin elinde olduğundan haberi olmayan pilotlar, yere inince tutuklanmıştı.
32. **Ideal,** 23 Temmuz, s. 3.
33. **Ideal,** 23 Temmuz, s. 3
34. **Ideal,** 24 Temmuz, s. 3
35. **Cruzada,** s. 289.

BÖLÜM ALTI

1. **Ideal,** 26 Temmuz, s. 3; **Cruzada,** s. 289.
2. **Cruzada,** ss. 287-8.
3. **Ideal,** 22 Temmuz, s. 5.
4. **Cruzada,** s. 289; Gollonet ve Morales, s. 165.
5. **Cruzada,** s. 289.
6. **Cruzada,** s. 289; **Ideal,** 4 Ağustos 1936, ss. 1, 3-4.
7. **Ideal,** 31 Ağustos 1936, 3 Eylül, s. 5.
8. Ramon Ruiz Alonso'nun özel beyanı, 1966.
9. **Ideal,** 6 Eylül 1936, s. 5.

10. **Couffon,** s. 89.
11. Mezarlıkta işlenen cinayetlere karışmak zorunda kalan, Espanolas Patriotas üyelerinden birinin özel beyanı.
12. Helen Nicholson (baroness de Zglinitzki), **Death in the Morning** (London, Lovat Dickson, 1937), s. 33.
13. Aynı eser, s. 82.
14. Brenan, **The Face of Spain** (London, Turnstile Press, 1950), s. 130.
15. Bu ayrıntıların alındığı mezarlık kayıtlarını kendim gördüm.
16. Brenan, **The Face of Spain,** s. 135.
17. Brenan, **The Face of Spain,** s. 132.
18. Bu bilgiyi, birlikte hapiste kaldıkları Ruiz Carnero'nun çok yakın arkadaşı Don José Garcia Corillo vermiştir. Garcia Carillo (yakında öldü) bir mucize olarak ölümden kurtuldu. Elinde bulunan Ruiz Carnero ile Garcia Lorca'nın acıklı resmini kitabımda bastırmama izin verme nezaketini gösterdi.
19. Nicholson, s. 34'e bakınız: 'Asta devam etti: "Santa Cruz şehri havaya uçurmayı tasarlıyordu ve Reyes Catolicos'un altından nehir yatağına mayın dökmüştü" – şehrin baş sokağı. "Üzerinde, bütün bunları doğrulayan belgeler bulundu. Çok nüfuzlu arkadaşları vardı. Bunlar onu kurtaramadıklarına göre şüphe götürmeyecek şekilde suçlu olması gerekiyor. Ama onu tanıyan hepimiz için bu çok büyük bir şok oldu"' Bayan Nicholson'un politik saflığına ancak kızının yetişebildiği görülüyor.

BÖLÜM YEDİ

1. Aguilar, s. 1603.
2. Miguel Ceron'la konuşma, Granada, 1966.
3. Claude Couffon, "Ce que fut la Mort de Garcia Lorca", **Le Figaro Littéraire'**de, No. 278. 18 Ağustos 1951.
4. Claude Couffon, "Le crima a eu lieu à Grenade", **"A Grenade, sur les pas de Garcia Lorca'**dan (Paris, Seghers, 1962), ss. 59-115. Bundan sonraki bütün alıntılar bu baskıdandır.
5. Aynı eser, s. 92.
6. Manuel Montesinos ile konuşma, Granada, 1967.
7. **Ideal,** 10 Ağustos 1936, s. 4.
8. Schonberg, s. 106.
9. Marcelle Auclair, s. 381, not: "Ölüm tehditlerine şantaj da katan mektuplardan söz edildi. Luis Rosales'in söylediğine göre, bütün endişe verici şartlar (Huerta'ya yapılan ziyaretler) hakkında görüşülürken ne Federico ne de ailesi bu mektuplardan söz etmemiş."
10. Angel Saldana ile görüşme, Madrid, 27 Mayıs 1966. Nicholson, s. 72'ye bakınız: "Şehirdeki casuslar onlara (Kızıllara) iyi hizmet ediyordu. Askerlerimiz Kızıl kollarla çarpışmaya gittikleri zaman uçaklarımız da, genellikle, onları korumak için yanlarında giderdi. Uçaklarımız ayrıldıktan bir çeyrek saat sonra Kızıl uçaklar Granada'yı bombalamaya gelirdi. Gizli bir radyo istasyonunun hareketlerimizi düşmana bildirdiği açıktı."

11. Luis Rosales'in tahmini doğru sayılabilir. Gördüğümüz gibi, tam tarih, herhalde, 9 Ağustos'tu.
12. Marcelle Auclair'e göre, s. 382, Luis Rosales Motril kesiminin başına getirilmişti. Granada sahilindeki şehir Ocak 1937'ye kadar Cumhuriyetçilerin elinde kaldı.
13. Luis Rosales yakın zamanda bana (Londra, 7 Aralık 1972) kendisinin ve kardeşi Gerardo'nun o akşam Lorca ile birlikte Angulo Sokağına gittiklerini bildirdi. Luis'in Huerta'dan Gerardo'ya telefon ederek bir taksiye binip gelmesini söylediği anlaşılıyor.
14. Luis Rosales konuşmamızda Lorca'nın, benim düşündüğüm gibi, 16 Ağustos'ta tutuklanmış olabileceğini kabul etti. Lorca'nın 16 Ağustos'ta tutuklandığını gösteren başka kanıtlar için 10. sayfadaki dipnota bakınız.
15. Couffon, ss. 102-3.
16. Schonber, s. 110.
17. Franco Pierini'ye bk., "Incontro a Spoleto con la sorella di Federico. Quella notte a Granada...", **L'Europeo,** 17 Temmuz 1960'da. Görüşmede Concha kardeşinin tutuklanmasını, Ruiz Alonso'dan söz etmeden anlatıyor.
18. Couffon, s. 99.
19. İddia konusu ilahiye Guillermo Camacho Montoya'nın **El Siglo,** Bogota, 15 Kasım 1947'de çıkan makalesi, "Por qué y como murio Garcia Lorca"da ilk defa değinildiği görülüyor.
20. Mezarlık sicil defterindeki bu kaydı gözlerimle gördüm.
21. Ruiz Alonso, Valdés'in geçici bir süre için Vilayette olmadığını bildirirken, şüphesiz doğruyu söylüyordu. Birkaç haftadır Cadiz'dein şehre yürümekte olan General Varela 18 Ağustos 1936'da Loja'yı alarak, Granada "kuşatmasını" kaldırdı. Granada garnizonu harekâta karıştı. Bu olay **Ideal**'in 19 Ağustos 1936 sayısında uzun uzadıya anlatıldı. **Ideal** 17 Ağustos'ta çıkmadı (günlük gazetelerin Pazartesi günleri çıkmamaları İspanya'da gelenek halindedir), bu yüzden, Lorca'nın tutuklandığı gün olan 16 Ağustos'ta Valdés'in yaptıkları hakkında bilgiden yoksun kalıyoruz. **Ideal**'de 18 Ağustos'ta çıkan haberlerden Valdés'in Loja'ya yapılacak saldırı hazırlıklarıyla bizzat uğraştığı anlaşılıyor. Bu yüzden 16 Ağustos'ta Milliyetçi ileri karakollarına gittiğini varsaymamız mantıksız bir davranış olmaz. Jaèn eyaleti Granada ile kuzey ve kuzey-batıda sınırdaştır. Jaèn Cumhuriyetçiler'in elinde olduğuna göre, iki arazi arasındaki hat "Jaèn cephesi" diye biliniyordu.

    Valasco'nun Valdés'e vekâlet ettiğine **Ideal'de** birçok kereler değiniliyor. Örneğin, 18 Austos 1936 sayısının 3. sayfasında şöyle bir yazı var: "Yarbay Velasco, işlerinin çokluğu yüzünden yerinde bulunmayan Vali adına basın mensuplarını kabul etti."
22. Doktor, Vialard Marquez'in savaştan az sonra öldüğünü bu yakınlarda bana bildirdi.
23. Luis Rosales, Lorca'nın tutuklanması için yazılı bir emir olduğunu kabul etmiyor ve Miguel'in bunu hayal ettiğine inanıyor. Ben, bir tevkif müzekkeresi olduğuna inanıyorum.

24. Schonber, s. 111.
25. Schonberg, s.111.
26. Granada'da 1966 ve 1967'de yaptığım konuşmalarda Miguel Rosales'in verdiği bilgiler.
27. Couffon, s. 103-104, Ruiz Alonso'nun Lorca'yı Rosales'lerin evinin üstündeki taraçada, damlardan kaçmaya çalışırken yakaladığını söylüyor. Konuştuğum bütün Rosales ailesi üyeleri (Luis, José, Miguel ve Esperanza) bunu kesinlikle reddettiler ama Couffon'un bunu Luiga teyzeden öğrendiği anlaşılıyor.
28. Bu adam 1967'de Granada'da oturuyordu. Adını bildirmemeye söz verdim.
29. Bu sırada Luis Garcia Alix adı **Ideal'**de sık sık görülüyor.
30. Marcelle Auclair'e göre, s. 382, Luis Rosales Granada'ya, Lorca'dan ancak birkaç gün önce, 13 Temmuz'da öldü. Yıllardır Madrid'de oturuyordu, bunun sonucunda doğduğu şehrin siyasal hayatıyla teması yoktu.
31. Yukarıdaki 23 sayılı nota bakınız.
32. **Ideal,** 19 Ağustos 1936, s. 6.
33. **Ideal,** 20 Ağustos, s. 4.
34. Bütün ayrıntılar Auclair'den, ss. 442-3.
35. Valdés burada, Hareket başlamadan az önceki kavgaları yüzünden hoşlanmadığı Luis Rosales'e değiniyordu. **Bk.** Auclair, s. 441-2.
36. José Rosales'le görüşmeler, Granada, 1966.
37. Granada'da o sırada hapiste olan ve Lorca'nın sepetinin elden ele geçtiğini gören iki kişiyle konuştum. "Federico'nun burada olduğunu bilmiyordum!" demişti biri.
38. Örneğin, **ABC,** Sevil, 7 Ekim 1937 sayısına bakınız, Falla ve aşırı Milliyetçi taraflısı José Maria Peman'ın resmi altında, **"Granada. Kutsal Seferin şairi ve musiki üstadı.** Mağrıbî **carmeni** 'La queruela'nın sakin bir köşesinde şanlı besteci. Manuel de Falla büyük şair José Maria Peman'la birlikte görülüyor. Birlikte çalışarak parlak yurtsever "Savaş Şiiri"ni ortaya çıkarmışlardı. Bu şiir ikisinin de eseridir.'
39. José Mora Guarnido, ss. 199-201.
40. Antonio Pérez Funes'in kişisel beyanı, 1967. 1971'de ölen Pérez Funes, Fernandez Pamos'u yakından tanıyordu ve söylediklerinin doğru olduğuna inanıyordu.
41. Brenan, **The Face of Spain,** ss. 137-8.
42. **Ideal,** 21 Ağustos 1936, s. 2.
43. Jacinto Benavente, oyun yazarı, 1866-1954; Joaquin Alvarez Quintero, oyun yazarı, 1873-1944; Serafin Alvarez Quintero, oyun yazarı, 1871-1938; Pedro Munoz Saca, başka bir oyun yazarı, Lorca'nın ölümünden üç ay sora, 28 Kasım 1936'da Madrid'de öldürüldü; Ricardo Zamora, ünlü bir futbolcu, 1966'da hâlâ sağdı. "Zuloaga" kimdi? **Ideal,** 23 Ağustos 1936'ya göre bu, "büyük üne sahip olan bir çömlekçi", José Zuloaga idi. Ama böyle kimse yok. "José" Zuloaga, bilerek ya da bilmeyerek, 1945'de ölen boyacı Ignacio Zuloaga ile yeni ölen Juan Zuloaga'nın, ötekinin kuzeni, (ünlü çömlekçi Daniel Zuloaga'nın oğlu) bir karışımı gibi görünüyor.

44. **Ideal,** 18 Ağustos 1936'da Zamora'nın Madrid'de ölmesine rastgele değindi. Gazete, 22 Ağustos'ta onun ve Benavente'nin fotoğraflarını baş sayfada, Quintero kardeşlerininkini 8. sayfada bastı. 23 Ağustos'ta "José" Zuloaga ile "en çok sevilen ve verimli oyun yazarımız" dedikleri Pedro Munoz Seca'nın resimleri ilk sayfada çıktı.
45. Granada'da güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre Sivil Muhafız Teğmeni Mariano Pelayo'nun başkanlığında bir heyet Valdés'in gösterdiği sürekli şiddeti Franco'ya şikâyet etmek üzere Burgos'a gitmiş. **Ideal,** 22 Nisan 1937'de Valinin istifa ettiğini bildirdi, bir veda mesajını yayımladı. Valdés Valiliği sırasında göstermek zorunda kaldığı şiddetten dolayı Granada halkından özür diliyor, Tanrı huzurunda vicdanının tertemiz olduğunu bildiriyordu.
46. **Ideal,** 14 Haziran, 1937 sayısında Valdés'in Regulares birliğine (Afrika Ordusu) komuta etmek için Tetuan'a gönderileceğini haber verdi. Sonradan bir askeri harekâtta yaralanmış olması mümkün çünkü, Granada'daki mezar taşında "Tanrı ve Vatanı uğruna" öldüğü yazılı. Ama, asıl ölüm nedeninin verem ya da kanser olduğu kesin.
47. Miguel Ceron ile konuşma, Granada, Aralık 1965.

BÖLÜM SEKİZ

1. Aguilar, s. 1573.
2. Brenan, **The Face of Spain,** s. 144'de yazıyor: "Rehberimiz bize La Colonia diye bilindiğini söyledi. Askeri ayaklanmadan önce burası Granada Falanjistleri için bir çeşit eğitim yeriydi, burada buluşup talim yapıyorlardı. Buraya kız arkadaşlarını getirip dans da ediyorlardı." Viznar ya da Granada'da bu sözleri pekiştirecek hiçbir kanıt bulamadım.
3. **Colonia** katillerinden on dördü hakkında bir ayrıntı listesi yapabildim ama adlarını burada açıklamada pek bir yarar göremiyorum: bu adamların çoğu o zamandan beri ölmüş.
4. Ağustos 1936 tarihinde Viznar papazı, bu aylarda adına **Ideal**'de sık sık rastlanan, José Crovetto Bustamente idi. Viznara 1953 ve 1956 arasında üç kere giden Schonberg ihtiyar papazla konuşmuş ama aynı papaz olduğu tahmin edilen ihtiyar din adamı mahkûmlara yaptığı dini hizmetlerden pek söz etmemiş (s. 115).
5. Enzo Cobelli, **Garcia Lorca** (Mantua, Editrica Le Gonzaghiana, 2. baskı, Mayıs 1959), s. 77.
6. Auclair, ss. 407-8.
7. Cobelli, s. 78.
8. 1966 yazında Nestares'in kızına, evlerinde, Lorca'nın ölümünü bir gün Nestares'le tartışmak umuduyla, İngilizce ders verdim. Nestares'in kartında "Emekli Piyade Albayı" yazılı: terfi etmemesinin nedeni Cumhuriyetçilere karşı yapılan meşhur Penon de la Mata hareketindeki kötü idaresi olacak. Bu harekette yüzlerce Milliyetçi can verdi. Dersleri Nestares'in çalışma odasında yapıyorduk. Bu odada, başka savaş yadigârları arasında, Hitler'in sekreterliğinden çerçeveli bir berat var: "Im Namen

des deutschen Reiches / Verleihe ich / dem Oberst-Leutnant / José Maria Nestares / das Verdienstkreuz / des Ordens vom deutschen / Adler / erster Stufe / mit Schweiten / Berlin den Juni / Der deutsche Reichkanzler". Nestares'in kızı bana Lorca'nın ölümü hakkında babasının yorumunu anlattı: şairin dostuydu, tutuklanma olayını duyunca şair lehinde müdahale etmek için Viznar'dan Granada'ya koştu. Ama çok geçti, Lorca, "kendi başına hareket eden bir kişi tarafından" öldürülmüştü. Cesaretimi toplayıp konuyu Nestares'e açtığım zaman ürkek bir at gibi korktu. "Bir yanlışlık oldu." dedi. "İç savaşlarda görülen çeşitten bir yanlışlık, mesele çıktığı zaman sırf orada bulundukları için suçsuz kişiler öldürülür... benim dostumdu... solcu tanıdıkları vardı... hepsi bir yanlıştan ibaret." Başka bir bilgi vereceğe benzemiyordu, güvenlik uğruna ben de fazla üstüne varmadım: konuşmamızın kalan kısmı, eşya ve İrlanda pulları gibi (Nestares bu alanda uzmandır) daha az tehlikeli konular üzerinde geçti. Nestareş Granada'da nüfuzlu bir adam – hem de zengin. Muhteşem bir evi, yarım düzine gayrımenkulü, Granada sahilinde sayfiye yeri. Almunécar'da "El Ancla" büyük blok apartımanları var. Granada'da, yıldırma kurbanlarının mallarına el koyarak zengin olduğu söyleniyor. Lorca'nın öldürülmesiyle ilgili ayrıntıları bilen bir tek kişi varsa o da Nestares'tir. Sırrını mezara götüreceği şüphesiz görülüyor.

9. Mezar kazıcısının adını şu anda vermeyi göze alamam. 1967'de hâlâ Granada'da yaşıyordu.
10. **Cruzada,** s. 280.
11. Brenan, **The Face of Spain,** s. 145.
12. Schonberg, s. 117.
13. Couffon, s. 144.
14. Richard Ford, **A Handbook for Travellers in Spain** (London, John Murray, 4. baskı, 1869), s. 372.
15. Aguilar, ss. 1816-7.

BÖLÜM DOKUZ

1. Brenan, **The Face of Spain,** ss. 137-8; Couffon, s. 102.
2. Cobelli, ss. 65-76.
3. Auclair, ss. 390-3.
4. Ruiz Alonso'nun isyanının ilk günlerinde Falanj'a girdiği görülüyor. Miguel Rosales'in dediğine göre, Granada Falanj'ının yerli başkanı José Diaz Pla, Lorca'nın tutuklanmasından birkaç gün sonra Ruiz Alonso'yu çağırttı. "Pis orospu çocuğu, senin partimizde yerin yok," diyerek Falanjist armasını çekip kopardı (Miguel Rosales ile konuşma, Granada, 16 Ağustos, 1966). Bu ayrıntıları doğrulayamadım.
5. Garcla Alix'i tanıyan Granadalı dostlar Lorca'nın tutuklanması olayını tartışmayı her zaman reddettiğini bana söylediler. Bu, belki, onun da bu işe karıştığını gösterir. Granada mezarlığında gömülüdür.
6. Henüz adını veremeyeceğim doktor kendisi bildirmiştir, Granada, Temmuz 1971.

7. Angel Saldana ile konuşma, Madrid, 27 Mayıs 1966.
8. Granada'da çok iyi tanınan bir yazar anlattı, Temmuz 1972.
9. **Ideal,** 20 Ağustos 1936, s. 8.
10. Ramon Ruiz Alonso, **Corporativismo,** s. 134. Varela, Mayıs 1936'da yeniden yapılan Granada seçimlerinde Milliyetçi Cephe adaylarından biriydi.
11. Miguel Ceron ile konuşma, Granada, 1966.
12. Marcelle Auclair'den mektup, 2 Mayıs 1968.
13. Marquis de Merry del Val, "Spain: Six of One and Half a Dozen of the Other", **The Nineteenth Century'de,** Londra, Mart 1937, s. 368.
14. 43. sayfaya bk.

BÖLÜM ON

1. **Federico Garcia Lorca** (Hispanic Institute in the United States, 1941), s. 24'de Angel del Rio'nun yazdığına göre, Lorca'nın ölüm haberi Madrid'e ulaştıktan az sonra ilerdeki United Press haberi gazetelerde çıktı: "Murcia'dan alınan bir raporda, şehre gelen Granada günlük gazetesi **Ideal'**in 20 Ağustos tarihli nüshasında şair Federico Garcia Lorca'nın adının 19 Ağustos'ta idam edilenler listesinde bulunduğu bildiriliyor." Bu olay hakkında sonradan yazı yazan birçok kişi raporun doğruluğunu kabul etti ama **Ideal** 20 Ağustos 1936 sayısında şairin ölümünden söz etmemişti. İdam edilen tutukluların listeleri **Ideal'**de pek seyrek yayımlanırdı, "Kara Müfrezeler"in kurbanlarının sözü ise hiç geçmezdi. **Ideal'**de Lorca'nın adı çıkıncaya kadar çok yılların geçmesi gerekti.
2. Marcella Auclair'in Fransızca çevirisini aktardığı, s. 417, bu yazı, herhalde, **El Diario de Huelva'**dan alınmış. Lorca'nın eşcinselliğine yapılan alçakça ima, onun ölümünden sorumlu olan İspanyol sağcılarının geleneksel, Katolik zihniyetinin tipik bir örneğidir. Cipriano Rivas Cherif –ünlü tiyatro rejisörü, Manuel Azana'nın yeğeni ve Lorca'nın yakın dostu– şöyle diyordu: "Cenevre'den savaş zamanı Falanjist Milliyetçi Radyosu'nun deli saçmalarını duyamadım ama düşman yayınlarını dinlemekle görevli biri, birkaç kere José Maria Peman'ın sesini (daha henüz Akademi üyesi Peman'ın sesi değildi) Lorca, Margarita Xirgu (Lorca'nın oyunlarında birçok kereler boşrolü oynayan Katalonyalı aktris) ve beni cinsi sapıklıkla suçlarken duymuş." ("Poesia y drama del gran Federico, La muerte y la pasion de Garcia Lorca", **Excelsior'**da, Meksika, 13 Ocak 1957).
3. "La muerte de Garcia Lorca comentada por sus asesions", **Hora die Espana'**da, Valensiya, No. 5, Mayıs 1937, ss. 71-2.
4. Vicente Seans, "Consideraciones sobre civilizacion occidental a proposito de Federico Garcia Lorca", **Repertorio americano'**da, San José de Costa Rica, 18 Aralık 1937.
5. J. Rubia Barcia, "Como murio Garcia Lorca", **Neustra Espana'**da, Havana, No. 2, 1939, ss. 67-72, Ve **Espana Libre'**de, Brooklyn, 1 Mart 1940.
6. Ricardo Saenz Hayes, "Para **La Prensa** hizo el general Franco importantes declaraciones", **La Prensa'**da, Meksika, 26 Kasım 1937.

7. Francisco Franco, **Palabras del Caudillo,** 19 Abril, 1937-7 Diciembre, 1942 (Madrid, Editora Nacional, 1943), ss. 439-51.
8. Garcia Lorca'nın **Obras completas'**ının ilk Aguliar baskısı 1954 yılında çıktı. Bibliyografya dikkatle gözden geçirilmiş, şairin ölümüyle pek açık şekilde ilgili başlıkların ya da bir kısmı çıkarılıp bozulmuş ya da bunlar tamamıyla çıkarılmıştı. Kronolojide 1936 için son kayıtta: "Ağustos 19. Ölüyor (Muere)" diye yazılmış.
9. Brenan, **The Face of Spain,** s. 137.
10. Meksika'da İngiliz Elçiliğiyle Temmuz 1966 tarihinde bir konuşmada (Elçilikten bana mektup, 22 Temmuz 1966).
11. Chavez Camacho, **Mision de prensa en Espana** (Meksika, Editorial Jus, 1948) kitabının 272-4 sayfalarında orijinal makaleyle Serrano Suner'in mektubunu yayınladı.
12. José Maria Peman, "Garcia Lorca", **ABC'**de, 5 Aralık 1948.
13. Gerald Brenan, "La vérité sur la mort de Lorca", **Les Nouvelles Littéraires'**de, 31 Mayıs 1951.
14. Couffon, Yedinci Bölümdeki 3. sayılı nota bakınız.
15. Fernando Vasquez Ocana, **Garcia Lorca. Vida, cantico y muerte** (Meksika, Grijalbo, 1957; 2. baskı, 1962), s. 381.
16. Ridruejo'nun mektubunun metni Vazquez Ocana tarafından aktarılmıştır (yukarıdaki 15 sayılı nota bk.), s. 381-2. Herhalde Meksika gazetesi **Excelsior'**dan alınmıştır.
17. Rafael Garcia Serrano, **Bailando hacia la Cruz del Sur** (Madrid, Graficas Cies, 1953), ss. 330-1.
18. Saint-Paulien, "Sur la vie et la mort de Federico Garcia Lorca" **Cahiers des Amis de Robert Brasillah'**da, Lausanne, No. 10, Noel 1964, ss. 7-10.
19. Paul Werrie, **Ecrits de Paris'**nin Şubat 1961 sayısının 91-5 sayfalarında çıkan makalesinin bir suretini bana vermek lütfunda bulundu: "Lettre d'Espagne: Garcia Lorca a reparu sur scène à Madrid". Lorca'nın ölümüne hiç değinilmiyor.
20. Saint-Paulien'in Lorca hakkında başka birşey yazdığından haberim yok.
21. **La estafeta literaria,** No. 314, 27 Mart 1965, s. 36.
22. **Cronica de la guerra espanola. No apte para irreconciliables** (Buenos Aires, Editorial Codex, 1966), no. 10, Ekim 1966, ss. 224-5, 227.237-8.
23. Thomas, ss. 169-70.
24. Yukarıdaki 22 sayılı not gibi, s. 227.
25. Jaime Campany, "Lorca y Alberti" Madrid'den bir dostumun gazeteden kesip bana gönderdiği bu makalenin tarihi yok. 1966 ilkbaharında **Arriba'**da çıktı.
26. Edgar Neville, "La obra de Federico, bien nacional", **ABC'**de, Madrid. 6 Kasım 1966, s. 2.
27. Luis Apostua, **"Jornada espanola", Ya'**da, Madrid, 24 Mart 1972, s. 5.
28. Antonio Gibello, "Garcia Lorca y Luis Apostua", **El Alcazar'**da, Madrid, 24 Mart 1972, s. 2.
29. –"Qué pretenden?", **Arriba'**da, Madrid, 25 Mart 1972, s. 3.
30. Luis Apostua, "Jornada espanola", **Ya'**da, 25 Mart 1972, s. 5.
32. Antonio Gibello, "La verdad ocultada", **El Alcazar'**da, 27 Mart 1972, s. 3.

33. Emilio Romero, "La Guinda", **Pueblo**'da, Madrid, 27 Mart 1972.
34. José Luis Vila-San-Juan, "Quién mato a Federico Garcia Lorca?", **Asi fue? Enigmas de la guerra civil espanola**'mn altıncı bölümü (Barcelona, Nauta, 1971, Nisan 1972'de çıktı), ss. 104-18.
35. **Sabado grafico,** Madrid, No. 790, 22 Temmuz 1972, ss. 67-71.
36. Luis Rosales, Manola Alcala ile mülakat. **Informaciones**'da "Luis Rosales recuerda los ultimos dias de Federico Garcia Lorca" başlığıyla çıktı, Madrid, 17 Ağustos, ss. 12-13.
37. José Maria Peman, "Lus razones de la sinrazona", **ABC**'de, Madrid, 23 Eylül 1972.

SONUÇ

1. Gabriel Jakcson, **The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939** (Princeton, 1965), s. 497.
2. Herbert R. Southworth, **Le mythe de la Croisade de Franco** (Paris, Ruedo ibérico, 1964).

EK B

1. Thomas, Ek 11, "The Casualties of the War", ss. 631-3.
2. Jackson, Ek D, "Deaths Attributable to the Civil War", ss. 526-40.
3. Thomas, Penguin (1965) baskısı, s. 789.
4. Granada eyaleti hakkında nüfus sayıları 1940 nüfus sayımıyla ilgilidir ve Gonzale Galles Encinas, **Granada. Espana en paz** (Madrid, Publicaciones espanolas, 1964)'dan alınmıştır, ss. 30-1.
5. Jackson, s. 534.
6. Don Antonio Pérez'in kişisel beyanı, 1967.
7. Malaga yıldırma hareketleri için başvurulacak eserler: Arthur Koestler, **Spanish Testament** (London, Gollancz, 1937), ss. 209-54 ve Antonio Bahamonde y Sanchez de Castor, **Un eno con Queipo. Memorias de un nacionalista** (Barcelona, 1938) ss. 127-36.
8. Jackson, s. 535. **Ideal**'in 26 Temmuz 1936 tarihli sayısının 2. sayfasında ve başka Milliyetçi yayın organlarında verilen Queipo de Llano'nun radyo konuşmasına bakınız. Bu konuşmada Queipo de Llano: "Onların (Kızılların) her öldürdüğü kişiye karşılık ben, hiç acımadan, on kişi öldüreceğim; birçok yerlerde bu yapılmış ve öteye bile geçilmiştir," demişti.
9. Jackson, **id.**; Herbert R. Southworth, "Their Man in Madrid" (Cozier ve Hill'in Franco hakkındaki kitaplarının karşı eleştirisi). **New Statesman,** Londra, 29 Aralık 1967'de: "Yalnız Barselona'da 1939'dan 1941'e kadar 35.000 kişiden fazla adam öldürüldü," diye yazıyor. Aynı dergide 19 Ocak 1968'de yayınlanan bir mektupta Southworth, bu sayıyı, "Barselona'nın Prision Celular'ın papazı Rahip Martin Torrent'in İspanya'da 1942 yılında yayımlanan" kitabından aldığını bildiriyor.

EK C

1. Antonio Otero'ya, 1936'da verilen mülakat. Ayrıntılar için, yukarıda Bölüm Dört, No. 14'e bakınız.
2. Vicente Vidal Corella, "El crimen fue en Granada. 'Yo he visto asesinar a Garcia Lorca...' 'Federico fue cazado a tiros por la Guardia Civil Cuando defendia, antes de morir, la varded de nuestra lucha', relata un testigo de aquel crimen". **Adelante**'de, Valensiya, 15 Eylül 1937, s. 1.
3. Ayrıntılar için yukarıda Bölüm On, not 4'e bakınız.
4. J. Rubia Barcia, "Como murio Garcia Lorca", **Nuestra Espana**'da, Havana, No. 2, 1939 ve **Espana libre,** Brooklyn, 1 Mart 1940.
5. John A. Crow, "The Death Of Garcia Lorca", **Modern Language Forum**'da, Los Angeles, XXV. (1940), ss. 177-87.

EK D

1. Ayrıntılar için yukarıda Bölüm üç, not 22'ye bakınız.
2. Constantino Ruiz Carnero resmi makamların emriyle vuruldu, "cinsel" nedenler yüzünden değil.
3. "Enfin la vérité sur la mort de Lorca: une lettre de M. Claude Couffon et la réponse de M. J. - L. Schonberg", **Le Figaro Littéraire**'de, 13 Ekim 1956.

EK E

1. Şiir ve düz yazı alıntılar İbn el Hatib'in Granada tarihinden alınmıştır, el-Ihatatı Ekber Gırnata, Abdullah İnan yay. (Kahire, 1955) 1, ss. 127-8.

20.yüzyıl İspanyol edebiyatının gözde şairi, oyun yazarı Federico Garcia Lorca 1936'da İspanya İç Savaşı'nda Falanjistlerce kurşuna dizilerek öldürülmüştü. Ona hazırlanan trajik son, yapıtlarıyla ortaya koyduklarını silip götüremedi. Lorca,İspanya demektir. İspanya'yı halkıyla, onun kültürüyle yeni bir gözle görür, yaşar, irdeler, yazılarında işler. Lorca'yı her dem yenilikçi kılan bu, ani yaratıcının, varolduğu kültürel ortamın kaynaklarına bağlılığını gösterir bize. İrlandalı yazar Ian Gibson, *Lorca'nın Öldürülüşü*'nde yaşamını, yaşadığı ortamı, savaşın kara gölgesinin, trajik sonunu hazırlayış serüvenini an an yansıtır. Tanıklığı, susturulan bir sesinin yüceliş öyküsünü, faşizmin karanlık, acımasız yüzünü görüyoruz bu kitapta.

ISBN 975366135-5

9 789753 661355

KAVRAM